

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA BİRLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ’NİN BEŞİNCİ GENİŞLEMESİYLE
BELİRGİNLEŞEN İKİLEM:
SOSYAL AVRUPA’YA KARŞI NEOLİBERALİZM

Semih ERDEN

Danışman
Prof. Dr. Oğul ZENGİNGÖNÜL

İZMİR – 2012

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2007800771

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Semih ERDEN
Tez Başlığı : Avrupa Birliği'nin Beşinci Genişlemesiyle Belirginleşen İkilem: Sosyal Avrupa'ya Karşı Neoliberalizm
Savunma Tarihi : 27.03.2012
Danışmanı : Prof.Dr.Oğul ZENGİNGÖNÜL

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı

Üniversitesi

İmza

Prof.Dr.Oğul ZENGİNGÖNÜL

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr.Utku UTKULU

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr.Faruk SAPANCALI

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Oybirliği (X)

Oy Çokluğu ()

Semih ERDEN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Avrupa Birliği'nin Beşinci Genişlemesiyle Belirginleşen İkilem: Sosyal Avrupa'ya Karşı Neoliberalizm" başlıklı Tezi () / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Avrupa Birliği’nin Beşinci Genişlemesiyle Belirginleşen İkilem: Sosyal Avrupa’ya Karşı Neoliberalizm” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Semih ERDEN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Avrupa Birliği'nin Beşinci Genişlemesiyle Belirginleşen İkilem: Sosyal

Avrupa'ya Karşı Neoliberalizm

Semih ERDEN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Avrupa Birliği Anabilim Dalı

Avrupa Birliği Programı

Avrupa Birliği genişleme politikası, gerek Topluluğun iç dengelerini, gerekse Topluluğun uluslararası arenadaki pozisyonunu etkileyen önemli bir araçtır. Genişlemenin öncesi durum ile genişleme sonrası konum arasındaki ilişkinin ortaya konması, bu politika aracının hangi amaçlara hizmet ettiğinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Küresel hegemonik neoliberalizm ile Avrupa Sosyal Modeli arasındaki çatışma durumu ve bu çatışmanın Topluluk üzerinde yarattığı baskı beşinci genişleme öncesi su yüzüne çıkmıştır. Topluluğun bu ikilem karşısındaki tercihlerinde beşinci genişlemenin etkisinin anlaşılması, yeni üyelerin sosyalizmden neoliberalizme geçişleri de düşünüldüğünde daha da anlam kazanmaktadır.

Bu çalışmada Avrupa Birliği'nin neoliberalizm ve Avrupa Sosyal Modeli arasında yaşadığı ikilem beşinci genişleme üzerinden değerlendirilmiştir. Bu amaçla öncelikle neoliberalizm ve Avrupa Sosyal Modeli kavramları ele alınmıştır. Ardından Avrupa Birliği politikaları ve beşinci genişleme bu iki kavram çerçevesinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Avrupa Sosyal Modeli, Avrupa Birliği'nin Beşinci Genişlemesi, Endüstri İlişkileri, Üçüncü Yol.

ABSTRACT
Masters Thesis
European Union's Dilemma Crystallized with Fifth Enlargement:
Social Europe versus Neoliberalizm
Semih ERDEN

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of European Union
European Union Program

European Union enlargement policy is a crucial tool that affects both the position of European Union at the international arena and balance inside the Community. To expose the relationship between the position before enlargement and the situation after enlargement is so important for understanding the purposes this enlargement tool is serving. The clash between globally hegemonic neoliberalism and European Social Model, and the pressure on European Union arising from this clash emerged before fifth enlargement. When the transformation of new member states from socialism to neoliberalism is considered, understanding the effects of fifth enlargement on the choice of EU against this dilemma gains more meaning.

European Union's dilemma between neoliberalism and European Social Model has been discussed in this study over the fifth enlargement. For this purpose the concepts of neoliberalism and European Social Model has been addressed primarily. Afterwards, European Union politics and fifth enlargement has been analyzed within the framework of these concepts.

Key Words: Neoliberalism, European Social Model, Fifth Enlargement of European Union, Industrial Relations, Third Way.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BEŞİNCİ GENİŞLEMESİYLE BELİRGİNLEŞEN İKİLEM: SOSYAL AVRUPA'YA KARŞI NEOLİBERALİZM

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
 GİRİŞ	 1

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEME SÜRECİ

1.1 1973 GENİŞLEMESİ	4
1.1.1 İngiltere'nin Avrupa Birliği Üyeliği	4
1.1.2 Danimarka'nın Avrupa Birliği Üyeliği	6
1.1.3 İrlanda'nın Avrupa Birliği Üyeliği	7
1.2 1981 GENİŞLEMESİ	8
1.3 1986 GENİŞLEMESİ	9
1.3.1 Portekiz'in Avrupa Birliği Üyeliği	10
1.3.2 İspanya'nın Avrupa Birliği Üyeliği	12
1.4 1995 GENİŞLEMESİ	14
1.4.1 Finlandiya'nın Avrupa Birliği Üyeliği	14
1.4.2 İsveç'in Avrupa Birliği Üyeliği	17
1.4.3 Avusturya'nın Avrupa Birliği Üyeliği	19
1.5 2004 GENİŞLEMESİ	22
1.5.1 Genişlemenin Temel Motivasyonları	22

1.5.2 Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Birliği-Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri İlişkileri	25
1.5.2.1 Kopenhag Zirvesi Öncesi Avrupa Birliği-Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri İlişkileri.....	25
1.5.2.2 Kopenhag Zirvesi Sonrası Avrupa Birliği-Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri İlişkileri.....	26
1.5.3 Katılım Öncesi Mekanizmalar.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE SOSYAL AVRUPA KAVRAMLARI

2.1 NEOLİBERALİZM KAVRAMI	34
2.1.1 Bir Politikalar Kümesi Olarak Neoliberalizm	34
2.1.2 Kavramın Tarihsel Altyapısı	41
2.1.2.1 Liberal Gelenekten Beslendiği Noktalar	41
2.1.2.2 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Hakim Ekonomik Paradigma	45
2.1.2.3 Paradigma Kayışı ve Keynesyen İktisadın Sonu	47
2.1.2.4 Washington Uzlaşısı	54
2.1.3 Kavramın Unsurları	58
2.1.3.1 Monetarizm.....	58
2.1.3.2 Kuralsızlaştırma.....	60
2.1.3.3 Depolitizasyon	62
2.1.3.4 Özelleştirme.....	65
2.2 AVRUPA SOSYAL MODELİ KAVRAMI	68
2.2.1 Kavramın Tanımı	68
2.2.2 Kavramın Unsurları.....	75
2.2.2.1 Sosyal Diyalog.....	75
2.2.2.2 Sosyal Vatandaşlık	79
2.2.2.3 Kamu Müdahalesi.....	81
2.2.2.4 Sosyal Koruma	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE NEOLİBERALİZM: BEŞİNCİ GENİŞLEMEÖNCESİ NEOLİBERALİZM LEHİNE DEĞİŞEN DENGELER

3.1 EKONOMİK DÜZLEMDE NEOLİBERAL POLİTİKALAR	86
3.1.1 Özelleştirme.....	86
3.1.2 Liberalleşme ve Kuralsızlaştırma	91
3.1.2.1 Artan Sendikasılaşma.....	91
3.1.2.2 Devlet Tekellerinin Liberalizasyonu	94
3.1.2.3 Hizmetler Direktifi (Bolkestein).....	95
3.1.3 Avrupa Birliği'nde Güvenceli Esneklik (Flexicurity) Uygulamaları.....	99
3.1.4 Monetarizm	104
3.1.4.1 Maastricht Anlaşması ve Monetarizm	104
3.1.4.2 İstikrar ve Büyüme Paktı	108
3.2 POLİTİK DÜZEYDE ÜÇÜNCÜ YOL TARTIŞMALARI VE NEOLİBERALİZM İLİŞKİSİ	110
3.2.1 Üçüncü Yol Kavramı ve Tarihsel Gelişimi	110
3.2.2 Üçüncü Yol Düşüncesinin Avrupa Birliği'ne Etkileri	115
3.2.3 Üçüncü Yol Eleştirileri.....	130

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM-SOSYAL AVRUPA İKİLEMİNDE BEŞİNCİ GENİŞLEME BOYUTU

4.1 ÖZELLEŞTİRME POLİTİKALARI VE GENİŞLEMİŞ AVRUPA BİRLİĞİ.....	137
4.2 GENİŞLEMİŞ AVRUPA BİRLİĞİ'NDE DEĞİŞEN ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ	143
4.2.1 Sosyal Alanda Daralma	143
4.2.2 Sendikal Yaşam ve Tripartizm Ekseninde Emek İlişkileri	147
4.2.2.1 Yeni Korporatizm: Tripartizm.....	147
4.2.2.2 Emegın Örgütlülüğü ve Korunmasında Aşınma	150

4.2.2.3 Üretimde Yer Değiştirme	155
4.2.2.4 Genişlemiş Avrupa Birliği ve Esneklik	158
4.2.3 Neoliberal Dönüşüm Sonrası Üretkenlik-Ücret İlişkisi ve Gelir	161
4.3 FİNANSAL KURALSIZLAŞTIRMA VE MERKEZ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ	167
4.4 AVRUPA SOSYAL MODELİ KARŞISINDA MERKEZ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNİN KONUMU	172
4.4.1 Yakınlaşmaya Karşı Yeni Bir Model	172
4.4.2 Dibe Doğru Yarış?.....	177
SONUÇ	181
KAYNAKÇA	186

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AMB	Avrupa Merkez Bankası'nın
ATAD	Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
CDU	Hristiyan Demokrat Birliği
DGB	Alman Sendikalar Birliği
EBRD	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Alanı
ETUC	Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun
FED	Amerikan Merkez Bankası
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
ISPA	Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı
MDA	Merkez ve Doğu Avrupa
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OEEC	Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü
PHARE	Polonya ve Macaristan: Ekonomilerini Yapılandırmak için Yardım
PS	Sosyalist Partisi
SAPARD	Tarımsal ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Eylem Programı
SPD	Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin
TUC	İngiliz İşçi Sendikaları Kongresi
Ver.di	Alman Hizmet Sektörü Sendikası

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: AB Üyesi Bazı Ülkelerde Sendika Yoğunluğunun 1970 Sonrası Seyri (%)	s.93
Tablo 2: Üçüncü Yolun Boyutları.....	s.111
Tablo 3: Ana Nitelikleri ile Klasik Sosyal Demokrasi ve Neoliberalizm.....	s.113
Tablo 4: MDA Ülkeleri İçin Özelleştirmenin Ölçeği ve Kullanılan Yöntem.....	s.140
Tablo 5: MDA Ülkelerinde Kamu ve Özel Sektörde İstihdam Değişimleri (1000)	s.142
Tablo 6: Sosyal Güvenlik Harcamalarının GSMH'ya Payı.....	s.146
Tablo 7: Bazı AB Üyelerinde İstihdam Koruma Mevzuatı Endeksi.....	s.154
Tablo 8: MDA Ülkelerinde Geçiş Döneminde Emek Üretkenliği, Reel Ücretler ve GSMH'nin Gelişimi.....	s.162
Tablo 9: AB Üyelerinde Asgari Ücret Gelişimi (Avro).....	s.165
Tablo 10: Geçiş Dönemi Göstergeleri.....	s.168
Tablo 11: MDA Ülkelerinde Bankacılık Sektörü ve Yabancı Payı.....	s.171
Tablo 12: Kurumlar Vergisi Oranları (%).....	s.178

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 1977-2007 Yılları Arası AB’de Özelleştirme: Toplam Gelirler (milyon €) ve İşlemler	s.89
Şekil 2: 1963-64’ten 2000’e İngiltere’de Brüt ve Net Kamu Yatırımlarının GSYİH’ya Oranı (%)	s.120
Şekil 3: AB Genelinde Ücret ve Verimlilik İlişkisi	s.163

GİRİŞ

Avrupa Birliği genişlemeleri içinde barındırdığı politik ve ekonomik gerekçelerle, genişleme öncesi tartışmaları ile ve genişleme sonrası sonuçları ile akademik araştırmalar için her zaman değerli bir alan olagelmıştır. Topluluğun beşinci ve en büyük genişlemesi de bu geleneği bozmayarak beraberindeki sayısız tartışma ile 2004 yılında tamamlanmıştır. Avrupa Birliği'nin küresel güç olma söyleminde bir araç olarak kullandığı genişleme politikası, hem pozitif etkiler hem de negatif etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda her genişlemenin etkilerinin incelenmesi hem Topluluğun karar alma dürtülerini anlayabilmek açısından, hem de geleceğe ilişkin çizdiği yol haritası hakkında fikir sahibi olmak açısından önemlidir.

Topluluğun önceki genişlemeleri ile karşılaştırıldığında beşinci genişleme kendine has özellikleri ile ayrı bir konuma yerleşmektedir. Topluluğun yeni üyeleri hem ekonomik hem de politik olarak farklı bir sistemle yarım yüzyıla yakın bir süre geçirmişlerdir. Sosyalist sistemi terk etmelerini takiben kapitalist sistemle tanışmaları ise oldukça hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Yeni üyelerin bu tanışmada asıl tanıştıkları kapitalizmin farklı bir örgütlenmesi olan neoliberalizmdir. 1980 sonrası uluslararası konjonktürde hızla yükselen neoliberal değerlere bağlı olarak oluşan neoliberal küreselleşme olgusu, hem Avrupa Birliği'nin o dönemki dönüşümünde hem de Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin dönüşümünde başrolde yer almıştır.

Washington-Londra merkezli bu küresel neoliberalizmin karşısında durabilecek en güçlü yapı Avrupa Sosyal Modeli'dir. Pür neoliberalizmin piyasa saplantısı karşısında sosyal sistemleri koruyarak bir umut ışığı yaratan Avrupa Sosyal Modeli, kendi içinde bir bütünlük yaratmaktan uzak olsa da, dışa karşı bir alternatif sergilemektedir. 1980 sonrası neoliberalizm ile Avrupa Sosyal Modeli arasında yaşanan bu çatışmada küresel aktörler bir tercih yapmak durumunda kalmaktadırlar. Avrupa Birliği'nin son yıllarda bu ikilem karşısında neoliberalizmden yana tavır aldığı gözlemlenmektedir. Fakat bu tespit Sosyal Modelin gözden çıkarıldığı anlamına da gelmemektedir. Sosyalist sistemden çok kısa bir sürede neoliberalizme adım atan Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin Topluluğa

üye oluşları, bahsedilen ikilemi daha da derinleştiren bir gelişme olmuştur. İşte bu ikilem karşısında çalışmanın merak unsurunu meydana getiren iki nokta oluşmuştur: gelinen noktada neoliberalizm ve Sosyal Modelin konumları ve genişleme dalgası sonrası söz konusu ikilem açısından Avrupa Birliği'nin ne yöne ve ne şekilde evrileceği sorusu.

Çalışmanın genelinde, son genişlemenin iki küçük ada ülkesi olan Malta ve Kıbrıs ayrı tutulup, Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri ile AB-15 arasında bir karşılaştırmaya gidilerek karşılıklı analiz yöntemine bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Bu yöntem ile bir yandan genişleme öncesi Topluluğun durumu ortaya konulmaya çalışılmış, diğer yandan da yeni üyelerin mevcut durumu ile ne gibi bir etki yapacaklarına dair çıkarımlarda bulunmak amaçlanmıştır. Yöntemin tercih edilmesinde çalışmanın genişlemeyi baz alarak zamansal bir bölümlemeyi en baştan kabul etmesi de etkindir.

Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Topluluk genişleme tarihi incelenmeye çalışılacaktır. Bu bölümde hedeflenen beşinci genişlemenin Topluluk genişleme tarihi içinde hangi özellikleri ile ön plana çıktığının saptanmasıdır. Bu bağlamda aradaki farkları görebilmek adına tüm genişlemelere tarihsel, politik ve ekonomik pencerelerden bakılmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde neoliberalizm ve Avrupa Sosyal Modeli kavramları ele alınacaktır. Literatürde tanımı tartışmalı olan bu iki kavramın açıklaması, unsurlarından yola çıkarak yapılacaktır. Yine bu bölümde neoliberalizm kavramı açıklanırken unsurların yanı sıra tarihsel bir perspektiften de yararlanılacaktır. Zira kavramın tarihsel altyapısı, liberalizmle olan bağlantısı, süreç içinde hakim ekonomik paradigma haline geliş kavramın anlaşılması için önem arz etmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümü Avrupa Birliği ve neoliberalizm ilişkisine odaklanacaktır. Bu ilişki ekonomik ve politik olmak üzere iki ayrı boyutta incelenecektir. Ekonomik boyutta kuralsızlaştırma, özelleştirme, monetarizm ve esneklik gibi neoliberalizme içkin kavramlar ile AB politikaları arasındaki ilişki

sorgulanacaktır. Politik boyutta ise 1990'ların sonundan itibaren Topluluk siyasasına doğrudan etki eden üçüncü yol düşüncesinin neoliberalizmle olan ilişkisi ele alınacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ağırlıklı olarak Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerinden yapılacak incelemede iki soruya yanıt aranacaktır. Bu sorulardan ilki beşinci genişleme sonrası Avrupa Birliği- neoliberalizm ilişkisindeki değişimin ne boyutta olduğudur. Diğer soru ise değişen dengeler sonrası sosyal model karşısında Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin hangi konumda olduklarıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEME SÜRECİ

1.1 1973 GENİŞLEMESİ

1.1.1 İngiltere'nin Avrupa Birliği Üyeliği

Topluluğun ilk genişlemesi 1973 yılında, altıların¹ Paris Anlaşması'nı imzalamasından yirmi iki yıl sonra gerçekleşmiştir. Danimarka, İngiltere ve İrlanda'nın üyeliği sonuçlanan ilk genişleme dalgası Topluluk genişleme tarihinde oldukça olaylı bir seyir sonucu gerçekleşmiştir. Bu genişlemenin kısa tarihçesine sancıyı yaratan İngiltere'den başlamak, ana motivasyonları ve problemleri algılamak açısından daha sağlıklı olacaktır.

İngiltere'nin savaş sonrası dönemde Topluluğa karşı tutumunu belirleyen üç temel faktör vardır. İlki savaş sonrası İngiltere'nin dış politikasında etkili olan üç başlı ilişkiler ağıdır: İngiliz Milletler Topluluğu ağı, Atlantik ağı, Batı Avrupa ağı. 1960'lara kadar Krallık açısından bu üç ağdan ilk ikisi daha önceliklidir. İkinci faktör Krallık geçmişinin dış politikada tek tabanca geleneğidir. Bu gelenek, egemenlik kaybına yol açacak her türlü harekete karşı otomatik bir karşı refleks göstermektedir ki Avrupa Birliği projesi bu gelenekle tezat oluşturmaktadır. Son faktör ise Topluluğun İngiltere'ye sunduğu kömür-çelik ortaklığı, Avrupa Savunma Topluluğu, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu imtiyazlarından sadece sonuncusunun bir anlam ifade etmesidir ki o da supranasyonel bir yapı öngördüğü için çekincelere maruz kalmıştır (Nugent, 2003: 25). İngiltere'nin bu tablo karşısında Topluluğa karşı pazarlık gücünü yükseltebilmek adına 1960'ta İsveç, Norveç, Danimarka, Portekiz ve Avusturya ile Avrupa Serbest Ticaret Birliği'ni (EFTA) oluşturması anlaşılabilir olsa da, kağıt üzerinde yapılan hesaplar ekonomik olarak hayata geçmeyecektir. 1961'de gerçekleşen ilk başvuru her ne kadar özellikle

¹ Paris Anlaşması'nın ilk imzacı ülkeleri olan Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda.

Benelüks ülkeleri tarafından Topluluk içi siyasi dengeyi kurmak adına hararetli bir şekilde desteklense de iki olumsuz görüş daha baskın gelmiştir ve başvuru reddedilmiştir: Krallığın Topluluk anlaşmalarına uyum sağlama kapasitesine sahip olmaması ve Ortak Tarım Politikası'nın finansmanında yaşanacak sorunlar (Canbolat, 2002: 210). 1960'ların ortalarına gelindiğinde ise üyelik İngiltere için iyice önem kazanacaktır. Çünkü ödemeler dengesi kronik açık veren bir hal alacak, ülkenin kıta üzerindeki etkisi azalmaya başlayacak, 1967'de spekülasyonlara dayanamayan Sterlin devalüe edilecek ve Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) yüklüce miktarda borç alınacaktır. Almanya'nın benzer sorunları aşarak üretim sektörünü canlandırması ve ödemeler dengesini düzene sokması, Topluluğun yapacağı pozitif etkiyi daha da görünür kılacaktır (Milward, 2003: 120).

1967 yılında gerçekleşen ikinci İngiltere başvurusunun akıbeti de birinciden farksız olmuştur. Krallığın her iki başvurusunun reddedilmesinde başrolü oynayan, 1959-1969 yılları arasında Fransa'nın cumhurbaşkanlığını yapan General Charles de Gaulle olmuştur. Fransa-Almanya işbirliğinde dengenin bozularak Fransa'nın Topluluk içindeki merkezi konumun sarsılması ve Krallığın Atlantik ilişkilerinin Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) Topluluk üzerinde etki kurabilecek bir konuma getirme ihtimali de Gaulle vetolarının ardında yatan temel motivasyonları oluşturmuştur (Nugent, 2003: 25). Fakat Krallığın ikinci kez veto yemesinde tüm sorumluluğu de Gaulle'ün üzerine yıkmak da dönemin İngiliz diplomasisi incelendiğinde pek mümkün olmamaktadır. Zira İngiliz diplomasisi ikinci başvuru sürecinde en önemli büyükelçiliklerinden olan Paris büyükelçiliğinin tavsiyelerini tamamen göz ardı ederek kendi hezimetine zemin hazırlamıştır. 1965-1968 yılları arasında İngiltere Paris büyükelçiliği görevini yürüten Sir Patric Reilly'nin hatıraları bu hataya ilişkin kuvvetli kanıtlar içermektedir² (Boehm, 2004). Sonuç olarak iki başarısız girişimin ardından, de Gaulle'ün de görevinden ayrılmasının büyük etkisi ile İngiltere 1970'de başladığı müzakereleri iki yılda tamamlayarak 1972'de katılım

² Sir Patric Reilly görevde bulunduğu süre içinde Dış İşlerini birçok kez yazılı olarak uyarak belirli tavsiyelerde bulunmuştur. Reilly Fransa dışındaki Topluluk üyelerinin desteğini alarak de Gaulle'ü beyaz bayrak sallamaya zorlayacak politika yürütülmesinden ziyade doğrudan Fransa ile temasa geçilerek supranasyonal yapı karşılığı gibi ortak amaçlar doğrultusunda politika yürütülmesini, teknik işbirliğini, Fransa'nın termo-nükleer silahlara sahip olması hususunda teknoloji paylaşımını tavsiye etmiştir. Fakat büyükelçinin bu ve benzeri tavsiyeleri dikkate alınmamıştır. Boehm de bu ünlü İngiliz diplomasisinin kritik hatalarından biri olarak değerlendirmektedir.

anlaşmasını imzalar ve 1973'te yürürlüğe giren anlaşma ile resmen Topluluk üyesi olur.

1.1.2 Danimarka'nın Avrupa Birliği Üyeliği

1973 genişlemesinde Topluluğa katılan bir diğer ülke Danimarka, Topluluğun kuruluş yıllarında tarıma dayalı ekonomik yapısı ile bilinmektedir. Bu yüzden ilk yıllarda birliğin kendisi için ifade ettiği anlam ile Ortak Tarım Politikası sonrası ifade ettiği anlam, İngiltere örneğinde olduğu gibi farklılaşmaktadır. İrlanda ile birlikte dokuzlar Avrupa'sını oluşturacak olan Danimarka'nın katılım kararının arkasında yatan sebeplere değinmeden önce, Topluluğa karşı eğilimlerini belirleyen belirli tarihsel bağlılıkları hatırlatmak gerekir. Bağımsızlık sonrası İskandinavlarla oluşan tarihsel bağlar, bölgesel işbirlikleri dayanışma ve barış ile İngiltere-Danimarka arasındaki köklü tarihsel bağlar, söz konusu dönemde karar alma sürecine birebir etki etmiştir (Nugent, 2004a: 24).

Savaş sonrası dönemde ağırlıklı olarak tarımsal ürün ihracatına dayalı Danimarka ekonomisi, Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü (OECE) ve EFTA gibi ekonomik örgütlere kendisini çapalayarak ekonomik devamlılığını sağlamaya çalışsa da, bu örgütlerin tarımsal liberalizasyon konusunda girişimlerde bulunmaması sonuç almayı engellemiştir. Geleneksel refah devleti modelinin kamu harcamalarına getirdiği baskının üzerine tarımsal ihracatın azalışı ve tarım sektörünün sübvansiyonu maliyetleri binince, ödemeler dengesi doğal olarak açık vermeye başlamıştır. Dönem itibari ile Danimarka'nın bu problemlerine en etkili ve kısa çözüm yolunu sunan, Topluluğun Ortak Tarım Politikası olmuştur (Rasmussen, 2005: 52-53). Katılım aşamasında ülke içinde yapılan propagandalar da bu savları destekler niteliktedir. Ülke içinde yürütülen kampanyalar, özel olarak tereyağı ve domuz pastırması üreticilerini, genel olarak tüm tarımsal üreticiyi hedef almış, referandumda olası bir hayır neticesinin bir ekonomik facia ile aynı anlama geleceğine vurgu yapılmıştır. Bu uzun kampanya sonucu katılıma ilişkin yapılan referandumda %63'lük bir evet oyu çıkmıştır ve üyelik için gerekli toplumsal çoğunluk sağlanmıştır (Dahl ve Geertsen, 2006: 10). İlk başvurusunu İngiltere'nin başvurusundan bir gün sonra 10 Ağustos

1961’de gerçekleştirip reddedilen Danimarka, ikinci başvurusunu yine İngiltere’den bir gün sonra 11 Mayıs 1967’de gerçekleştirip de Gaulle engelinin kalkmasını bekleyecek ve sonunda 1 Ocak 1973’te Topluluk yesi olacaktır.

1.1.3 İrlanda’nın Avrupa Birliği yeliği

İngiltere’nin Topluluğa yelik macerası İrlanda’nınki ile birçok noktada keşişmiştir. İki ülkenin de ilk başvurularını yaptıkları 1961 senesinde İrlanda ihracatının %75’inin, ithalatının da %51’inin İngiltere ile gerçekleştirilmiş oluşu, bu durumu en sade şekliyle açıklamaktadır. 1966-73 arası hükümet başkanlığı yapan Jack Lynch’in her iki ülkenin başvurularının ayrı olmasına karşın aralarında kuvvetli bir bağ olduğunu ve İrlanda’nın tek başına bir üyelik istemediğini beyan eden sözleri, İrlanda’nın üyelik perspektifini en yüksek makamdan ortaya koymuştur (FitzGerald, 2006: 6,12). Başvurunun temel motivasyonunu kısaca özetledikten sonra müzakere aşamasında İrlanda’nın politikalarına bir göz atalım. 30 Mayıs 1970’de başlayan müzakerelerde İrlanda temel olarak yirmi bir ana konu üzerinden müzakerelerini yrtmştir. Çalışmanın kapsamı açısından bu başlıkları derinlemesine irdeleyemsek de, bu konulardan Ortak Tarım Politikası, Ortak Balıkçılık Politikası, İngiltere ile var olan ticaret anlaşmalarının geçiş dönemindeki akıbeti, gümrük birliği, işçilerin serbest dolaşımı ve hassas sanayiler için özel önlemlerin diğerlerinin arasından sıyrılarak müzakereleri daha meşgul ettiğini söyleyebiliriz.

General de Gaulle’n görevi bırakmasından sonra İngiltere’ye açılan kapıdan kolayca girmesi beklenen İrlanda, her ne kadar bir dönem aksi politikalarla³ karşılaşsa da, müzakere aşamasında kendi taleplerini dile getirebilmiş ve olabildiğince pazarlık etmiştir (FitzGerald, 2006: 15, 23-27). Sonuç olarak İrlanda on sekiz ay süren müzakere sürecini başarı ile tamamlayarak 1 Ocak 1973’de Topluluk yesi olmayı başarmıştır.

³ Charles de Gaulle’n ardından göreve gelen Georges Pompidou’nun cumhurbaşkanlığı döneminde 1969-1974 yılları arasında maliye bakanlığı görevini yürüten Valery Giscard d’Estaing, ki kendisi Charles de Gaulle zamanında da maliye bakanlığı yapmıştır ve kendisine yakınlığı ile bilinir, aday ülkelerden sadece İngiltere’nin başvurusunun kabul edilip bir “Yediler Avrupa’sı” oluşturulması yönünde kulis yaparak politika yrtmştir. Her ne kadar bu fikir hiçbir zaman İrlanda ya da İngiltere dışındaki diğer adayların önüne somut bir şekilde gelmese de zaman zaman ciddi destekçiler bulmuştur (FitzGerald, 2006:16).

Topluluk içinde katılımından itibaren genel olarak bütünleşmeyi destekler politikalar güden İrlanda, son yıllarda bu kimliğinden sıyrılmış bir görüntü arz etmektedir. 2001 yılında Nice Anlaşması'nın onaylanması amacıyla düzenlenen ilk referandumda hayır oyunun çıkması bu sıyrılışın ilk göstergesini oluşturmaktadır (Nugent, 2003: 28). İrlanda halkının 2008 yılında Lizbon Anlaşması'na da aynı şekilde yanıt vermesi ise Topluluk derinleşme girişimlerinde özel ilgi gösterilmesi gereken bir durum olduğuna işaret etmektedir.

1.2 1981 GENİŞLEMESİ

Yunanistan'ın Topluluğa üyeliği arada kesintilere uğrayan yirmi üç yıllık uzun bir geçmişe sahiptir. Yunanistan'ın 1958 yılında yaptığı ilk başvuru ekonomik olarak gerekli şartları sağlayamadığı gerekçesi ile reddedilirken, gerekli koşulların oluşturulması için bir geçiş süreci belirlenmiş ve 1961'de imzalanan Atina Ortaklık Anlaşması ile yirmi iki yıllık uzun bir hazırlık sürecine başlanmıştır. Fakat Nisan 1967-Mayıs 1974 arası yaşanan askeri dikta rejimi bu sürecin ilerlemesini engellemiştir. O dönem pek çok kişi işlerin bu anti-demokratik rejimle iyice çıkmaza girdiğini düşünürken muhtemelen bu olayın Yunanistan'ın Topluluğa üyeliğinde büyük rol oynayacağını görememişlerdi (Nugent, 2003: 28-29). Daha açık ifadesi ile Yunanistan'ın üyeliği ekonomik parametrelerden ziyade politik amaçlar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Ortaklık anlaşmasının yürürlüğe girmesinden altı yıl sonra Topluluğun anlaşma gereği üzerine düşen görevleri yerine getirerek Yunanistan'a uygulanan tüm ithalat engellerini kaldırmasına karşılık Yunanistan'ın dolaylı vergiler, kotalar gibi tarife dışı engellerle iç pazarını korumaya devam ediyor oluşu bu duruma örnek olarak verilebilir (Koukouritakis, 2003: 1).

Askeri dikta rejiminin son bulmasının hemen ardından üyelik başvurusunu yineleyen Yunanistan'ın bu başvurusu, Komisyon tarafından değerlendirilmiş fakat Komisyon'un görüşü Yunanistan'ın beklediğinin aksine oldukça negatif olmuştur. Petrol krizinin ekonomik etkilerini ve Kıbrıs krizinin politik etkilerini derinden hisseden Yunanistan'ın yakın dönemde üyeliğinin mümkün olmadığına hükmeden Komisyon'un görüşü, 1977-1981 yılları arasında Komisyon başkanlığı görevini

yürüten Roy Jenkins tarafından en açık ifadelerle, birincil ağızdan dillendirilmiştir. Başkan, söz konusu dönem itibari ile üyelik başvurusunu yapmış Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın katılım koşullarını sağlama açısından mukayese edildiğinde en geride kalan ülkenin Yunanistan olduğunu ifade etmiştir. Fakat Komisyon'un tüm bu negatif görüşlerine rağmen Konsey, tam ters yönde hareket ederek politik bir karar almış ve Yunanistan'ın müzakerelere başlamasına yeşil ışık yakmıştır. Dönemin Alman Dış İşleri Bakanı'nın şu sözleri alınan kararın hangi motivasyonla alındığını net bir şekilde ortaya koymaktadır (Dinan, 2005: 100):

“Demokratik yapıya geri dönüşü çok taze olan Yunanistan, bu yoldaki yürüyüşünü topluluk içinde sürdürebilir”

Demokrasiye kayıtsız sahip çıkan bir model olarak Topluluğun, kıtanın bütünlüğü için önem arz eden Yunanistan'ı demokratikleşme yolunda yalnız bırakması dönemin reel politikasında mümkün olmayınca, Yunanistan eline geçen fırsatı iyi kullanarak Constantine Karamanlis liderliğinde hızlı bir müzakere süreci geçirerek Nisan 1979'da katılım anlaşmasını imzalamıştır. 1 Ocak 1981'de yürürlüğe giren anlaşma ile resmen Topluluk üyesi olan Yunanistan ile birlikte üye sayısı ona yükselmiştir.

1.3 1986 AKDENİZ GENİŞLEMESİ

1986 genişlemesi ile Topluluğa üye olan Portekiz ve İspanya'ya ayrı ayrı odaklanmadan önce Akdeniz genişlemesinin kuşbakışı değerlendirmesini yapmak yerinde olacaktır. İberik yarımadasının iki ülkesi İspanya ve Portekiz, tarihsel miras açısından benzer bir geçmişi paylaşırlar. 600 yıllık Roma tarihi ile 16. yüzyıla kadar yükselişi yaşayan bölge, takip eden yıllarda düşüşe geçmiştir ve bu çalkantılı seyrini devam ettirmiştir. Sadece İspanya 1814-1923 yılları arasında 43 darbe görürken Portekiz'in durumu da İspanyollardan aşağı kalır halde değildir. İki ülkenin benzeyen bir diğer özelliği, her ikisinde de bu istikrarsızlıktan kurtuluşun dikta rejimleri ile gerçekleşmesidir. İspanya'da 1936-39 yılları arasında süren iç savaş sonrası yönetimi ele geçiren General Franco uzun sürecek bir yönetimin temelini atarken; Portekiz'de kırk yıl sürecek Salazar yönetimi başlamıştır. İspanya'da General'in ölümüne,

Portekiz’de 1974 Karanfil devrimine kadar sürecek bu diktatörlük dönemlerinin her iki ülkeye bıraktığı en belirgin miras ise izolasyon olmuştur. Bu paralel geçmişin sıkı ilişkiler yarattığını düşünmek ise bir hatadır. Çünkü Portekiz ve İspanya arasında İberik yarımadasında güç ve çıkar ilişkilerinin ortaya çıkardığı husumet, Topluluk üyeliğine kadar çözümsüz kalacaktır. Sınırdış iki ülkenin bu çekişme halinin tek istisnası ise 1939 yılında Salazar-Franco imzalı ‘Iberian Pact’ olarak bilinen dostluk anlaşmasıdır ki imzalandığı tarih ve söz konusu ülkelerin İkinci Dünya Savaşı’nda yürütmeye çalıştıkları tarafsızlık misyonu göz önüne alındığında istisnanın oluşma nedenleri anlam kazanmaktadır (Royo ve Manuel, 2001: 5,9). Bu kısa ön bilgiden sonra global düzene adaptasyon ve demokrasiyi içselleştirme dürtülerinin hayat verdiği genişlemenin bu ayağına Portekiz’den başlayabiliriz.

1.3.1 Portekiz’in Avrupa Birliği Üyeliği

Demokrasinin beşiği olarak takdim edilen Avrupa’nın dünya siyasi tarihinde tek adam rejimlerine diğer kıtalardan daha fazla ev sahipliği yapmış olmasının ironik durumu içerisinde; bu rejimlerin en uzun örneklerinden birine 900 yıla yakın geçmişe sahip Portekiz ev sahipliği yapmıştır. 40 yıllık Salazar diktatörlüğünün en belirgin özelliği koloniciliğe odaklanmış politikadır. Topluluk ile olan ilişkilerin önünde uzun yıllar bir engel teşkil edecek olan bu anlayış Gilberto Freyre’nin ‘Lusotropicalism’ kavramı ile özdeşleşmiştir. Temel olarak Portekiz kolonileşmesini Avrupa kolonileşmesinden ayıran bu görüşe göre İngiliz ya da Fransız kolonileşmesi sadece sömürme amacını içerirken Portekiz koloniciliği kolonilerinde hayat standardını yükseltmeyi, çok kültürlü bir yapıyı ve kültürel melezleşmeyi hedefler (Royo ve Manuel, 2001: 12). İşte Salazar’ın sıkı sıkıya savunduğu bu görüş Portekiz’in kolonilerine bağlı ekonomik yapısının temelini oluşturacak ve Topluluk ile olan ilişkilere doğrudan etki edecektir.

Savaş sonrası değişen ekonomik dengelerin Portekiz’in önüne çıkardığı en önemli sorun EFTA ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) arasında bir tercih yapma zorunluluğudur. Tercihini EFTA’dan yana kullanan Portekiz bu örgütün kuruluşunda kurucu üye olarak yer alırken AET seçeneğini birkaç sebepten dolayı

reddetmiştir. Bu sebeplerin başında AET'nin gümrük birliği uygulamasının Portekiz'i kolonileri ile olan ilişkilerinde çaresiz konuma sokması gelmektedir. Bir diğer sebep ise Avrupa entegrasyonu fikrinin içerdiği yetki devrinin Portekiz'in mevcut yönetim anlayışı ile taban tabana zıtlık arz etmesidir (Pinto, 2002: 4). Portekiz'i kolonilerle olan ilişkilerini tehlikeye atarak AET'nin kucağına iten olaylar ise, İngiltere'nin EFTA yolundan saparak Topluluk üyeliğini hedeflemesi ile başlamıştır. Portekiz açısından oldukça negatif sonuçlar doğurmaya gebe bu gelişmeye, ABD'nin Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) araç gereçlerini kolonilerle alakalı durumlarda kullanmamayı kurallaştıran girişimleri eklenince, Portekiz'de ibre biraz daha Topluluğa doğru kaydı. Çünkü vurguladığımız şartlarda şirketler Portekiz'e silah satma riskini göze almıyorlardı, hatta bazı şirketler kolonileşmeye karşı ekonomik boykotlar başlatmışlardı (Royo ve Manuel, 2001: 13). Portekiz için değişim zamanı gelmişti.

1968'de geçirdiği beyin travması sonucu Salazar'ın görevi devrettiği ikinci adam konumundaki Marcello Caetano döneminde, selefi ile aynı düşünceleri paylaştığı için AET üyeliği halen uzak bir ihtimal olsa da, ticari ilişki kurma konusunda gereken adımlar atılmıştır ve Haziran 1972'de AET-Portekiz ticaret anlaşması imzalanmıştır (Pinto, 2002: 5). Temel hedefi Topluluk ile Portekiz arasında bir serbest ticaret bölgesi oluşturmak olan anlaşma benzerlerinden tarım ürünlerine ilişkin düzenlemeleri ile ayrılmaktadır. Konserve sardalye, domates konsantreleri, şarap, taze meyve ve sebzede özel uygulamalar içeren anlaşma Portekiz'in EFTA ile olan ilişkilerine paralel olarak düzenlenmiştir. Sanayi ürünlerinde ise Portekiz'den yapılacak ithalatın vergisiz girişi için 1977 ya da 1980 tarihleri tespit edilirken, Portekiz'in gümrük vergilerini sıfırlaması için 1985'e kadar süre tanınmıştır. Anlaşmanın imzalanmasından üç yıl sonra Portekiz'in sıklıkla talep ettiği finansal yardım konusunda da bir gelişme sağlanmış ve Avrupa Yatırım Bankası'nın düşük faizli kredileri Portekiz'e tahsis edilmiştir (European Commission, 1979: 4). 1974'te gerçekleşen Karanfil devrimiyle dikta rejiminin devrilmesi sonrası yaşanan iki yıllık kargaşadan galip çıkan demokratikleşme yanlısı Mario Soares liderliğindeki Portekiz Sosyalist Partisi'ne ise artık üyeliğe giden yolda gereken adımları atmak kalmıştır. Ağustos 1976'da Avrupa Konseyi'ne başvuran

Portekiz, bu başvurudan yedi ay sonra Mart 1977’de tam üyelik başvurusunu yapmış ve Komisyonun müzakerelerin başlatılması yönündeki kararını takiben Ekim 1978’de müzakereler başlamıştır. Müzakerelerin tıkanıdığı üç ana konu başlığı vardır: Tekstil, işçi göçü ve tarım. Tekstilin söz konusu dönemde Portekiz sanayi üretiminin %40’ını, ihracatın da %33’ünü oluşturuyor olması başlı başına büyük bir problem yaratmaktaydı. Tarım sektörü ve genel istihdam profilindeki Salazar dönemi izolasyon politikalarının geri kalmışlık etkisi ise ekonomik açmazı daha da büyütüyordu (Royo ve Manuel, 2001: 18). Portekiz ekonomisi ile alakalı bu sorunlara İspanya’nın da üyelik sürecini başlatmasının eklenmesi, Portekiz diplomasisini acil bir karar almaya itmiştir. Üyelik sürecini İspanya’dan bağımsızlaştırmak isteyen Portekiz yönetimi, bu amaçla olabildiğince kulis yapsa da Topluluk İspanya’dan neredeyse bir yıl önce başvuru yapan Portekiz’in bu çabalarını görmezden gelerek başvuruları paralel değerlendirmeye karar vermiştir (Dinan, 2005: 100). 7 yıllık müzakere sürecinde Topluluk bir taraftan içeride bütçe ile alakalı sorunları çözerken diğer taraftan müzakereleri yürütmüştür ve sonunda 1 Ocak 1986’da Portekiz’in Topluluk üyeliği gerçekleşmiştir.

1.3.2 İspanya’nın Avrupa Birliği Üyeliği

İberik yarımadasının diğer ülkesi İspanya’nın AB üyelik süreci Portekiz ile birçok ortak nokta barındırmaktadır. Bu benzerliklerin başında da uzun süren General Franco diktatörlüğü döneminde demokratik yönetimde yaşanan kesinti gelmektedir. İspanya’nın olası üyeliğini uzun bir süre geciktiren bu yönetimden kurtuluş ise yine aynı Portekiz örneğinde olduğu gibi politik karara dayanan, hızlı bir üyeliği beraberinde getirmiştir.

İspanya iç savaşından sonra dikta rejimini yerleştiren Franco’nun İspanya’sı uzun bir süre dış dünyadaki gelişmelere karşı nötr, içine kapanık bir dış politika yürütmüştür. 14 Şubat 1962 günü İspanya Dış İşleri Bakanlığı’nın dönemin Topluluk Komisyon başkanı Walter Hallstein’a gönderdiği üyelik başvurusunu içeren mektup ise bu politikadan bir sapma niteliğindedir. İspanya’nın AET’ye yüzünü dönmesindeki en büyük neden ise aynı Portekiz’in tercihinde olduğu gibi Topluluğun

ortak tarım politikasıdır. Ayrıca dönem itibari ile AET'nin muadili olabilecek EFTA ile kıyaslandığında İspanya'nın altılar Avrupa'sı ile olan ticaret hacmi çok daha büyüktür. İspanya'nın Franco dönemindeki bu ilk girişimine AET'nin tepkisi ise oldukça mesafeli olmuştur. Franco rejiminin anti-demokratik yapısı neden gösterilerek başlatılan İspanya karşıtı kampanya, 1962 Haziran ayında başvurunun reddedilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu karardan iki yıl sonra 6 Haziran 1964'te ikinci başvurusunu gerçekleştiren İspanya'ya karşı bu sefer daha ılımlı bir yaklaşım sergilenecek İspanya'nın AET'de yaratacağı ekonomik problemlerin saptanması için bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir. 1966 yılında çalışmalarını tamamlayan bu komite AET-İspanya arasında oluşturulabilecek üç farklı bağ ortaya koymuştur: ortaklık, ticari anlaşma ve tercihli ticaret anlaşması. Yapılan değerlendirmeler sonucu tercihli ticaret anlaşmasında karar kılınarak 29 Haziran 1970'de Topluluk ile İspanya arasında gümrük duvarlarının karşılıklı indirilmesini içeren anlaşma imzalanmıştır (Royo ve Manuel, 2001: 11-12).

Tercihli ticaret anlaşmasının imzalanmasını takiben İspanya için dönüşüm başlamıştır. Özellikle Franco'nun 1974 yılında devlet başkanlığını ağırlaşan hastalığı sebebiyle Juan Carlos'a devretmesinden İspanya'nın katılımına kadar geçen sürede, yüksek maliyetler yüklenerek neo-liberal politikalara geçiş yaşanmıştır. Toprak ve işgücü piyasasında köklü değişikliklerin yaşandığı, devlet teşekküllerinin özelleştirildiği, sübvansiyonların azaltıldığı, endüstriyel dönüşümün yaşandığı, merkez bankasının bağımsızlaştırıldığı bu dönemde İspanya Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYİH) azalmış, işsizlik %4,6'dan %21'e kadar tırmanmıştır (Sebastian, 2001: 3). Franco'nun ölümünün ardından yapılan ilk demokratik seçimlerden sonra başvurusunu yineleyen İspanya'nın, Komisyon'un da olumlu görüşü ile müzakerelere başlaması bu geçiş dönemi ile çakışmaktadır. Müzakerelerin çetinliği göz önüne alındığında, İspanya Portekiz'e kıyasla çok daha zor bir süreç geçirmiştir. Tarım ve balıkçılık konularında yaratacağı problem Portekiz'e kıyasla çok daha büyük olan İspanya, bu konularda defalarca Fransa ile karşı karşıya kalmıştır. İspanya'nın katılım sonrası Avrupa Topluluğu'nun (AT) tarımsal alanlarını %30, tarımsal işgücünü %25 artıracak olması, üretim yelpazelerinin benzerliği ve sahip olduğu balıkçılık filosunun o dönem itibari ile Topluluğun tüm filosundan büyük

olması, Fransa'daki rahatsızlığın ana nedenleridir (Dinan, 2005:101). Tüm bu negatif ekonomik verilere rağmen İspanya'nın üyeliğinin veto yememesinin ardında yatan en temel sebep, Akdeniz genişlemesini tamamlama isteğidir.

Yukarıda bahsedilen ekonomik sorunların müzakereler aşamasında çözümlenmesinde itici gücü ise Portekiz'de Mario Soares örneğine benzer şekilde İspanya'da Felipe Gonzalez gerçekleştirmiştir. Soares gibi tutkulu bir Avrupa destekçisi olan Gonzalez, Avrupa başkentlerini sıklıkla ziyaret edip ikili temaslar gerçekleştirerek problemlerin çözümünde kilit rol oynamıştır. Özellikle 1983 Ekim ayında Akdeniz ülkeleri ile Avrupa liderlerinin bir araya geldikleri informel bir toplantıda tarım konusunda büyük ilerleme sağlanmıştır. 1984 Fountainebleu zirvesinde de nihai katılım kararları alınarak müzakere sürecinin sonuna gelinmiştir (Dinan, 2005: 102).

1 Ocak 1986'da mutlu sona ulaşan İspanya, benzer motivasyonlarla Topluluğa üye olan Portekiz ve Yunanistan ile uzun yıllar yapısal fonların müdavimi olacaklar, genel alıcı konumunda Topluluk için bir mali yük oluşturacaklardır. İspanya açısından üyelik yoluyla ekonomik gelişim ve politik istikrar sağlama konusunda elde edilen kazanç büyüktür. Topluluk açısından da entegre bir Avrupa fikrinin olmazsa olmazı olan bir ülkenin üyeliğinin başarı ile tamamlanması önemlidir.

1.4 1995 KUZEY GENİŞLEMESİ

1.4.1 Finlandiya'nın Avrupa Birliği Üyeliği

Finlandiya İkinci Dünya Savaşı sonrası dış politikasını doğu-batı ekseninde bir denge politikası üzerine inşa etmiştir. Doğuda Sovyetler Birliği ile sıkı bir ticari ilişki kurulurken batı ile olan ilişkiler ağırlıklı olarak EFTA üzerinden ticari anlaşmalar vasıtasıyla şekillenmiştir. 1990'ların başına kadar Topluluk üyeliği hiçbir politik kanalda ses getirmez iken, Sovyetlerin dağılması dış politikada değişimin tohumlarını ekmiştir. Ticari anlamda değişimin başlangıcını ise 1980'lerin ortalarına kadar geri götürmek mümkündür. Şöyle ki; 1985-1990 arası Finlandiya'nın Topluluk

üyelerine yaptığı doğrudan yatırım altı kat artış göstermiştir (Raunio ve Wiberg, 2001: 5). EFTA'nın kuruluşunu takiben başlayan temaslar 1961 Martında Helsinki Anlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır fakat bu anlaşma tarafların isteği doğrultusunda üyelik içermez. Bu ortaklığın üyeliğe dönüşmesi ise 1 Ocak 1986'da gerçekleşecektir. Bu dönemde Topluluk ile de benzer ticari anlaşmalar imzalamış olması Finlandiya açısından sorunsuz bir tablo yaratmıştır. 1989 yılında Komisyon başkanı Jacques Delors'un girişimi ile EFTA üyeleri ile başlatılan görüşmelerin 2 Mayıs 1992'de Avrupa Ekonomik Alanı'nın oluşturulması ile sonuçlanmasının ise Finlandiya dahil olmak üzere 1995 genişlemesinin üzerinde doğrudan etkisi vardır (European Commission, 1992a: 7). 1992 Lizbon zirvesinde Konseye sunulmak üzere Komisyon tarafından hazırlanan 'Europe and the Challenge of Enlargement' isimli raporun, EFTA üyelerinin Toplulukla entegrasyon derecesinin hayli yüksek olduğuna, müktesebatın büyük kısmının zaten bu ülkelerce yüklenildiğine ilişkin tespiti Avrupa Ekonomik Alanı'nın pozitif etkilerini ortaya koyar niteliktedir (European Commission, 1992b: 13).

Soğuk savaş sonrası değişen konjonktüre hızlı cevap verme gereksinimi paralelinde 18 Mart 1992'de gerçekleşen tam üyelik başvurusunu tetikleyen birkaç sebepten daha bahsedilebilir. 1980'lerin sonlarından itibaren baş gösteren ekonomik kriz bu sebeplerin başında gelir. Ekonomik partnerlerinden birini kaybetmenin etkisi ile sermaye malları, metal sanayi gibi başat sektörlerini vuran kriz döneminde; 1991, 1992, 1993 yıllarında sırasıyla 6.3, 3.3, 1.2'lik düşüş gösteren Finlandiya GSYİH'sı ancak 1995 sonrası toparlanmaya başlamıştır (Breuss, 2005: 10). Bir diğer sebep olarak politik ve ekonomik gelişim için Avrupa'da tek adres olarak Topluluğun kalması gösterilebilir. Ekonomik refahın yanında araştırmadan eğitime uzanan geniş bir yelpazede gelecek planları kuran Finlandiya, bu gelişimin motor gücünün karar mekanizmasına dahil olarak masa dışında kalmak istememiştir (European Commission, 1992a: 7). Bu noktayı biraz daha açalım. EFTA'nın iki ana kuruluş amacı vardır: üyeler arası sanayi ürünlerinde serbest ticaret alanı yaratmak ve batı Avrupa'nın tümünde oluşturulabilecek serbest ticaret alanına zemin oluşturmak. Bu iki amaç sırasıyla 1966'da taraflar arasında sanayi ürünlerinde tüm engellerin kaldırılması ve EFTA-Avrupa Topluluğu serbest ticaret anlaşmaları ve en

nihayetinde Avrupa Ekonomik Alanı'nın oluşturulması ile gerçekleşmiştir. EFTA'nın Finlandiya için sağlayabileceği katkıyı sağlamış olması, Topluluğun çekim alanının güçlülüğü ve karar alma mekanizmasının dışında kalmama isteği üyelik başvurusunu beraberinde getirmiştir (Nugent, 2003: 31). 1 Ocak 1993'de başlayan müzakereler 30 Mart 1994'te katılım anlaşmalarının imzalanması ile sonuçlanarak Topluluk genişleme tarihinin en hızlı müzakeresi gerçekleşmiştir.

Genel anlamda sorunsuz geçen müzakerelerin en yorucu kısmı yine tarım sektörü olmuştur. Komisyonun Finlandiya hakkındaki görüşünü açıkladığı rapora göre 1985 yılı itibari ile tarım sektöründe çalışanların toplam aktif nüfus içindeki oranı %9, ekonomiye katkısı ise 1990 yılı itibari ile %3'tür ki her iki rakam da AB ortalamalarına yakındır. Sektörün bu normal rakamlarına karşılık problematik kısmını yapılıması oluşturmaktadır. Şöyle ki Finlandiya'da tarım sektörü çok sayıda küçük çiftlikten oluşmaktadır. Tarımla uğraşanların %50'sinin gelirlerinde en az %50'lik bir tarım dışı pay mevcuttur (European Commission, 1992a: 11). Kentleşme olgusunun İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yerleşebildiği Finlandiya'da, sektörün Finliler için taşıdığı hassas önemi de unutmadan vurgulamak gerekir. Ayrıca diğer Avrupalı devletlerden farklı olarak kısa hasat zamanı, yüksek üretim maliyetleri gibi iklimsel zorluklar da mevcuttur. Bu altyapı üzerinden yürütülen müzakerelerde Finlandiya Ortak Tarım Politikası'na daha iyi uyum amacıyla geçiş süresi talep etse de buna izin verilmemiş ve yapısal destek sağlanmasında karar kılınmıştır (Raunio ve Wiberg, 2001: 7).

Müzakerelerin tamamlanmasının ardından aşılması gereken son referandum engeli, 16 Kasım 1994'te %74'lük bir katılımı ile gerçekleşen referandumdan %56,9'luk evet oyunun alınması ile aşılmıştır. Her ne kadar referandumun anayasal olarak bir bağlayıcılığı olmasa da; sürecin başına referandumun sonucunun bağlayıcı kabul edileceği ilan edilmiştir. Ayrıca Finlandiya kendi referandum sonucunun yanında İsveç'inkini de oldukça önemsemiştir. Hatta İsveç'ten çıkacak olası bir ret kararının Finlandiya'nın da üyelik perspektifini etkileyeceği referandumlardan önce konuşulur olmuştur. Bu yüzden Finlandiya referandumunu İsveç'ten önceye alarak kendisinden çıkacak pozitif sonucun İsveç'te de aynı etkiyi yapmasını planlamıştır (Kaiser, 1995: 3).

Sonuç olarak kuzey genişlemesinin bir parçası olan Finlandiya ile Topluluk arasında, geçmiş genişlemeler göz önüne alındığında daha az problemlili bir süreç paylaşılmış ve 1 Ocak 1995'te Finlandiya AB üyesi olmuştur.

1.4.2 İsveç'in Avrupa Birliği Üyeliği

Kuzey genişlemesinin bir diğer parçası olan İsveç paylaştığı coğrafi özellikler ve soğuk savaş sonrası bozulan ekonomik dengesi ile Finlandiya'ya benzer koşullar altında Topluluk ile ilişki kurmuştur. Refah devleti modelinin uygulayıcılarından biri olarak bilinen İsveç, iki dünya savaşına ev sahipliği yapan kıtada, savaştan uzak kalabilmeyi başarmış ender ülkelerden biri olma özelliğine de sahiptir. Aşağıda bahsedeceğimiz bu tarafsızlık politikasında, tarihin akışı içinde yaşanacak dönüşümlere ekonomik etmenlerde eklenince İsveç yıllar süren geleneğini kırmak zorunda kalacak ve AB'nin bir parçası olma ihtiyacı güdecektir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında izlenen tarafsızlık politikası, İkinci Dünya Savaşı sırasında da kimi noktalarda aşınmakla birlikte sürdürülebilmektedir. 1939-1940 Finlandiya-Sovyetler Birliği Kış Savaşı, Almanya'nın Danimarka ve Norveç'i istila etmesi ve yine Almanya'nın Sovyetlere savaş açması noktalarında zedelenen tarafsızlık politikası yine de öz itibarı ile korunarak İsveç'in savaş dışı kalabilmesini sağlamıştır. Savaşın bitmesinin ardından da devam eden bu politik duruşta radikal dönüşüm ise Soğuk Savaşın sonu ile yaşanmıştır. Doğu-Batı kamplaşmasının anlamsızlaşması, küçük bir devlet olarak bloklar arasında köprü görevi görmeyi sağladığı uluslararası gücün tükenişi ve ekonomik dengedeki sarsılma, o zamana kadar AB projesini tarafsızlık politikası ile çeliştiği gerekçesi ile reddeden İsveç'in bu politikadan vazgeçmesine neden olmuştur ve Carlsson hükümeti 1991 yılında sorunlarına çare olarak gördüğü üyelik için başvuruyu gerçekleştirmiştir (Tepe, 2007: 186,191). Hükümetin gerçekleştirdiği bu başvuru her ne kadar politik bir değişimi ifade etse de, İsveç tarafsızlık politikasına sadakatini süreç içinde imkan bulduğu her ortamda tekrarlayacaktır ve bu durum Komisyon'un Kuzey genişlemesinin etkilerine ilişkin yayımladığı genel raporunda Ortak Dış ve Güvenlik

Politikası ile oluşturduğu çelişkiye atıf yapılarak vurgulanacaktır⁴ (European Commission, 1992b: 18). Topluluk üyeliğini oluşturan ekonomik motivasyon incelendiğinde ise Finlandiya'nın 1990'ların başında yaşadığı ekonomik sıkıntının bir benzeri ile karşılaşırız.

EFTA'nın kurucu üyelerinden olan İsveç'in Topluluk ile ekonomik ilişkileri 1961 yılında Topluluk ile bir ortaklık anlaşması imzalama talebine kadar geri götürülebilir. Başarısız olan bu girişimlerin ardından ikili anlaşmalar yoluyla sürdürülen ilişkiler zamanla gelişmiştir. 1990'ların başına kadar sadık kalınan makro ekonomik politikaya bağlı olarak işsizliğin %3'ün üzerine hiç çıkmadığı İsveç ekonomisi, yüksek kamu harcamaları, düşük iç rekabet ve yüksek düzenleme oranı ile bilinmekteydi. Dış ticaretin büyük çoğunluğu Avrupa ile gerçekleştirilmekteydi. Topluluğun o dönem itibarı ile İsveç ithalat ve ihracatındaki payı %55'i bulmuştu. Bu pozitif tablodaki dengelerin bozulması ise 1989 yılında girilen resesyon ile gerçekleşmiştir. 1992'de ülke genelinde işsizlik %5,7'i, kimi bölgelerde ise %15'i bulmuştur (European Commission, 1992c: 7, 9, 13). Bankacılık sektörünü vuran kriz üretimi de doğrudan etkilemiştir. 1991, 1992 ve 1993 yıllarında GSYİH sırasıyla %1,1, %1,7 ve %1,8 düşüş göstermiştir. Katılım sonrası başlayan toparlanmanın itici gücünü ise sosyal güvenlik sisteminde yapılan reform oluşturmuştur (Breuss, 2005: 10). Bu ekonomik ve siyasi altyapı üzerine inşa edilen üyelik perspektifi İsveç'i 1 Ocak 1995 günü AB üyesi yapacaktır.

Müzakere aşaması beklenildiği gibi kolay geçmiştir. Köklü ticari geçmiş sonucu İsveç, zaten müktesebatın büyük kısmını yüklenmiş durumda idi. Hatta üçüncü ülkelere uygulanan ortak gümrük tarifeleri konusunda İsveç ortalama %1'lik tarife indirimi yapmak zorunda kalmıştır. Ayrıca 1986-1994 yılları arasında üçüncü ülkelere yapılan ithalatının toplam ithalata oranı %27 olan İsveç'te bu rakamların ticaret saptırıcı etkisi⁵ toplam ithalatın dörtte birine eşit olmuştur (Breuss, 2005: 15).

⁴ Komisyonun bu raporunda dikkat çektiği tarafsızlık durumu sadece İsveç'e özgü değildir. Komisyon bu ifadeyi kullanırken Avusturya'nın benzer bir konumda olduğunu göz önüne alarak ülke ismi vermek yerine sadece durumun mevcudiyetine dikkat çekmiştir.

⁵ Gümrük birliğinin kurulması ile en verimli üreticinin birlik dışında kalması sonucu, birlik ülkelerinin bu ülkeden yapmakta oldukları ithalatın sona ermesiyle, ithalatın daha verimsiz bir üye ülkeye kaymasıyla oluşur. Refah üzerinde olumsuz etkisi vardır (Seyidoğlu, 1999: 208).

Müzakereler sonucunda üzerinde anlaşma sağlanan bazı önemli konular şunlardır (European Commission: 1994a: 1-5):

- i. Sağlık ve çevre düzenlemelerindeki yüksek koruma oranının düşürülmesi için İsveç'e 4 yıllık bir geçiş süresinin tanınması
- ii. Alkol tekellerinin katılımı ile birlikte kaldırılması ve alkol politikasının liberalleştirilmesi
- iii. Yapısal fonlarda kilometre kareye 8 veya daha az kişinin düştüğü bölgelerin yararlanacağı yeni hedef 6'nın oluşturulması ve İsveç'in tespit edilen 7 şehrinde toplam nüfusunun %5'ini oluşturan 450.000 kişinin bu fondan yararlanması
- iv. İsveç'in 'snus' isimli tütün maddesinin satışı üzerinde ucu açık bir ayrıcalık elde etmesi
- v. Yazlık satışlarında İsveç'in mevcut kurallarını 5 yıl süreyle daha koruması

Müzakerelerin tamamlanmasını takiben gerçekleştirilen referandumdan halkın onayını alan İsveç parlamentosu katılım anlaşmasına onay vererek üyeliğin önündeki son engeli de kaldırmıştır ve İsveç 1 Ocak 1995'te AB üyesi olmuştur.

1.4.3 Avusturya'nın Avrupa Birliği Üyeliği

Kuzey genişlemesi ile Topluluğa üyeliği gerçekleşen son ülke Avusturya olmuştur. AB ile ilişkileri İsveç'in tarafsızlık ve ekonomik bağlarına benzer şekilde köklü bir geçmişe dayanan Avusturya'nın üyelik motivasyonları da Topluluğa dahil olduğu ülke grubundan çok farklı değildir.

1961 yılında benzer şekilde tarafsızlık politikası güden İsveç ve İsviçre ile birlikte Topluluğa ortaklık statüsü için başvuran Avusturya, İngiltere'nin Fransa vetosundan sonra bu başvurusunda ısrar eden tek ülke olmasına karşın 1967'de Güney Tirol'de gerçekleşen terörist saldırılar nedeniyle İtalya tarafından veto edilmiştir. Bu gelişme sonrası EFTA üyesi Avusturya'nın Topluluk ile olan ticareti 1972'ye kadar ciddi bir aşınmaya maruz kalmıştır. Bu aşınmayı rakamlarla ifade edersek; 1960 yılında Topluluk ile gerçekleşen ihracat %50,3'ten 1972'de %38,7'ye

düşmüştür. Aynı dönemde tahmin edileceği üzere EFTA üyelerine gerçekleşen ihracat %13,2'den %29'a çıkmıştır. 1973 yılında EFTA-AB arasında sanayi ürünlerinde liberalleştirmenin başlamasıyla normale dönen ticari ilişkiler, katılım öncesi 1994'te taraflar arasında ihracatın oranını %59,5'e, ithalatın oranını da %65,9'a yükseltmiştir⁶ (Breuss, 1996: 2, 5).

1986 sonrası Soğuk Savaşın sonlarına gelindiğinin belirginleşmesi ile Topluluğa doğru adımlarını sıklaştıran Avusturya, 1987 yılında, üyeliği dışarıda bırakarak Topluluk tek pazar projesine dahil olma düşüncesini geliştirmiştir. Fakat bu düşünce AB entegrasyon sürecinin hararetli günlerinde zemin bulamamıştır. Bu duruma değişen uluslararası konjonktürün baskıları da eklenince, 17 Temmuz 1989'da Avusturya'nın tam üyelik macerası resmen başlamıştır. Başvuru mektubunun en dikkat çekici yerlerinden biri başvurunun Avusturya'nın 26 Ekim 1955 tarihli anayasasına dayanan, evrensel olarak kabul görmüş tarafsızlık statüsünün korunacağına ilişkin hatırlatma cümleleridir (European Commission, 1991: 6,7). Avusturya hükümeti her ne kadar bu vurguyu yapma ihtiyacı duysa da Topluluk üyeliğinin bir tercih olduğu ortadadır. Avusturya'yı bu tercihe zorlayan iki temel neden gösterilebilir. İlk olarak Sovyetlerin dağılmasının arifesinde tarafsızlık politikası eski anlam ve önemini yitirmiştir. İkinci olarak Avusturya'nın Avrupa entegrasyon projesinin dışında kalması durumunun olası sonuçları akademik çevrelerce öngörülmeğe çalışılmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda dışarıda kalmanın Topluluğun üyelerinin gerisinde kalmaya yol açacağı neticesine varılması, karar alıcılara önemli sinyaller vermiştir (Breuss, 1996: 8). Başvurunun gerçekleşmesini takiben diğer tüm ülkelere uygulanan prosedür, Avusturya'ya da uygulanarak Komisyon'dan olası genişlemenin etkilerini içeren bir rapor ve görüş talep edilmiştir.

Küçük, gelişmiş ve zengin sıfatları ile tanımlanan Finlandiya, Avusturya ve İsveç ekonomileri karşılaştırıldığında Avusturya küçük ve orta ölçekli firmaların ağırlığı ile diğer ikisinden ayrılır. Daha kısa bir ifade ile Finlandiya ve İsveç

⁶ Katılım öncesi mevcut olan bu yoğun ticari ilişkinin ağırlıklı olarak Almanya özelinde komşuluk ilişkilerine dayandığını vurgulamak gerekmektedir. Çünkü Avusturya'nın 1994 yılı itibari ile gerçekleştirdiği toplam ihracatında Almanya'nın payı %38.1' kadar yükselmiştir. Bu rakam 1972 yılında %22.4 olarak gerçekleşmiştir (Breuss, 1996: 6).

Avusturya'ya kıyasla daha fazla çok uluslu şirkete ev sahipliği yapmaktadır. İsveç ve Finlandiya'nın 1990'ların başında etkilendiği ekonomik kriz Avusturya üzerinde de etkisini gösterse de, bu ülke diğerlerine göre çok daha istikrarlı bir duruş sergilemiştir. Krizin en etkili olduğu 1993 yılında dahi GSYİH'sı % 0,4'lük bir artış göstermeyi başarmıştır (Breuss, 2005: 10, 13). Komisyonun başarılı ve dinamik olarak tanımladığı Avusturya ekonomisinde enflasyon 1986-1990 arasında yıllık %2'lik artışın üzerine nadiren çıkmıştır. Avusturya'nın Topluluktan yaptığı ithalatın toplam ithalat içindeki payı raporun kaleme alındığı dönem %68, Avusturya'nın Topluluğa ihracatının toplam ihracat içindeki payı ise %65 olarak gerçekleşmiştir. Avusturya'nın dönem itibari ile Topluluk ticaretinde sahip olduğu etki de küçümsenecek düzeyde değildir. Söz konusu dönemde AB'nin tedarikçileri sıralandığında Avusturya ABD, Japonya, İsviçre ve İsveç'in ardından dördüncü sırada yer almıştır (European Commission, 1991:8,10).

Komisyonun müzakerelerin başlatılması yönündeki görüşünü takiben start alan görüşmelerde tarafsızlık politikasının sorun yaratması beklenirken süreç aksine gelişmiş, müzakerelerin en çetin tartışmaları ulaşım ve tarım başlıklarında gerçekleşmiştir. Ulaşım başlığı altındaki problem bugün dahi tartışılan Brenner geçidine ilişkindir. Avusturya-İtalya arasındaki ünlü geçit kamyon trafiği açısından aşırı yoğunluğu ile bilinmektedir. Çevre kirliliği boyutuyla dikkati çeken konu üzerinde daha önce de bir araya gelen taraflar taşımanın karayolundan demiryoluna aktarılmasında görüş birliğine varmış olsalar bile konu önemini yitirmemiştir. Görüşmeler sonucunda kamyonların geçişlerinin çeşitli kurallarla azaltılmasına karar verilmiştir (Falkner, 2001: 8,9). Bir diğer sıkıntılı müzakere başlığı tarım iç üretim ve fiyatlar konularına odaklanmıştır. Katılım öncesi Avusturya iç pazarında tarımsal ürünlerin fiyatlarının AB ortalamasının %20 üzerinde oluşu Avusturyalı üreticiler için ani ve yüksek miktarda bir gelir kaybı anlamına gelmekteydi. Buna bağlı olarak Brüksel'den doğrudan destekler aracılığı ile kayıpların sübvansede edilmesi talebinde bulunan Avusturya'nın bu isteği, Topluluğa dahil olduğu an itibari ile AB fiyatlarının uygulanması karşılığında 4 yıllık bir ödeme hakkı kazanması ile son bulmuştur (Falkner, 2001: 9).

Müzakerelerin tamamlanmasının ardından anayasası gereği üyelik kararını referanduma sunması gereken Avusturya, bu referandumu 12 Haziran 1994 günü gerçekleştirmiştir. %82,4'lük katılım oranının sağlandığı referandumdan, aynı yıl aynı amaçla referanduma giden ülkeler arasındaki en yüksek evet oyu oranı olan %66,6 ile destek çıkmıştır (Kaiser, 1995: 1). Parlamentonun da onayı alındıktan sonra imzalanan katılım anlaşması ile Avusturya 1 Ocak 1995'te Avrupa Birliği üyesi olmuştur.

1.5 2004 MERKEZ VE DOĞU AVRUPA GENİŞLEMESİ

1.5.1 Genişlemenin Temel Motivasyonları

Romanya ve Bulgaristan'ın 1 Ocak 2007 tarihli katılımları ile tamamlanan Avrupa Birliği'nin en büyük ve şimdilik sonuncu genişlemesi diğer genişlemelere kıyasla çok farklı motivasyonlar ve özellikler barındırmaktadır. Katılan ülkelerin siyasi ve ekonomik durumlarının, coğrafi konumlarının ve siyasi arenada yaşanan olayların bu farklılığın ortaya çıkışında ayrı ayrı payları vardır. Bu bağlamda Merkez ve Doğu Avrupa (MDA) ülkelerinin üyelik süreçlerine geçmeden bu altyapıyı detaylandırmak gerekir.

Kıta aidiyeti ve bütünlüğü Avrupa üzerine yürütülen her projede önemli bir yere sahip olmuştur. Bu dürtünün Topluluk açısından en baskın hissedildiği genişleme açık bir şekilde son genişlemedir. Topluluğa katılan ülkelerin kıta bütünlüğü açısından önemi, Soğuk Savaş sonrası birçok Avrupalı lider tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Örneğin Alman Dış İşleri Bakanı Joschka Fischer 12 Mayıs 2000 tarihinde, Berlin'de Topluluğun geleceğine ilişkin yaptığı konuşmada genişlemenin tarihi boyutunun asla göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çekerek, ellerinde kıtanın bütünleşmesi için eşsiz bir fırsat olduğunu dile getirmiştir (Fischer, 2000). Bakış açımızı Avrupa Birliği'nden MDA ülkelerine çevirdiğimizde de aynı aidiyet düşüncesi ile karşılaşmaktayız. Literatürde 'batıya geri dönüş' şeklinde ifade edilen bu aidiyet, NATO ve Avrupa Birliği üyeliklerini kapsayacak şekilde 1980'lerin sonlarından itibaren bölgede baskın bir düşünce halini almıştır (Ojanen ve

Raik, 2005: 34). Bu tespiti yaparken kavram üzerinden kurulan ilişkilerdeki yakınlıkların ülkeden ülkeye farklılaştığı unutulmamalıdır.

AB'nin genişleme tarihi siyasi ve ekonomik açıdan incelendiğinde, geçmiş genişlemelerde demokrasiye yeni geçmiş ve ekonomik açıdan kötü durumda olan ülkeleri Topluluk üyesi olduklarını yukarıda görmüştük. Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerini bu yönden eşsiz kılan, kıtaya hakim demokrasi ve iktisat anlayışından uzun süredir uzak oluşlarıdır. Örneğin Komisyon'un üyeliğine karşı çıktığı Yunanistan'da dahi demokrasi kısa bir süre kesintiye uğrayıp tekrar tesis edilmişti. Ekonomik olarak da uzun süredir liberal iktisadi politikalar yürürlükteydi. MDA ülkelerinde ise yarım asırlık bir süre totaliter bir anlayışın hakimiyetinde geçirilmiş, piyasa ekonomisinin genel kabulleri reddedilmişti. Buna bağlı olarak MDA ülkeleri için görece bir geri kalmışlıktan bahsedilebilir. Bu durumun Topluluk ekonomisine yansımaları konusunda ise farklı görüşler mevcuttur. Örneğin Nugent MDA ülkelerinin, katılım gerçekleştiğinde AB nüfus ve toprağını üçte bir oranında artırmasına karşılık Topluluk GSYİH'sına sadece %5'lik bir katkı sağlayabildiklerini belirtmiştir. Katılımdan bir yıl önce Topluluğun kişi başına en düşük GSYİH'sına sahip ülkesi olan Yunanistan'ı geçebilen bir aday ülkenin dahi olmamasını, buna bağlı olarak da Topluluk kişi başına GSYİH'sında genişleme ile %18'lik düşüş meydana gelmesini de eklemiştir. Nugent'ın dikkat çektiği bir diğer nokta katılım tarihleri itibari ile MDA ülkelerinin AB tarımsal işgücünü ikiye katlarken, tarımsal çıktıda sadece %12'lik bir artış sağlayabilmeleridir (Nugent, 2004a: 14,15).

Fröhlich bu tespitlere maliyet rekabetinde oluşacak negatif durumları ve vergi eşitsizliğini eklemiş fakat uzun dönemde yeni üyelerin lehine olan bu adaletsiz durumun törpülenerek dengeleneceğini eklemiştir (Fröhlich, 2005: 18). Grabbe'ye göre ise nüfusa oranla ekonomik etki beklentisi mantıksızdır. Ayrıca yeni üyelerin birçoğu geçiş dönemi ve katılım öncesi adaptasyon politikaları çerçevesinde Topluluk ekonomisinde gösterecekleri etkinin büyük kısmını göstermişlerdir (Grabbe, 2005: 71). Kiss'de genişlemenin negatif ekonomik etkiler bırakacağına ilişkin tespitleri, Hollanda büyüklüğünde bir ekonominin 380 milyonluk ve 9 trilyon Avro'luk GSYİH'ya sahip bir Topluluğa katılımı şeklinde ironik bir tanımlama ile eleştirmiştir (Kiss, 2005: 74).

Genişlemenin siyasi arka planına baktığımızda sıkça başvuru alan istikrar, sürekli barış, güvenlik kavramlarıyla ve sosyolojik açıklamaların sorumluluk kavramı ile karşılaşılır. Rasyonalist yönden Kosova krizinde bir kez daha gözler önüne serilen bölgenin istikrarsız ortamı, Topluluk için de bir tehlike taşımaktaydı. Bu yüzden bu kaygan zeminde, bölgede sürekli barışın sağlanmasında üyeliğin sağlam bir çapa olacağına ilişkin düşünceler hızla destekçi bulmuştur⁷. Sosyolojik açıdan ise moral dürtü olarak Avrupa liderlerinde, özellikle Kohl-Mitterand ikilisinde, MDA ülkelerine karşı oluşan bir sorumluluk hissi ve tarihi bağlar ön plana çıkmaktadır (Nugent, 2004a: 4,9). Rasyonalist ve sosyolojik açıklamaların pozitif çıkarımları karşısında yer alan denge ve uluslararası ilişkiler bağları ise genişlemeye farklı bir gözle bakmaktadır. Öncelikle yeni üyelerin transatlantik ilişkileri Topluluk içi dengelerini sarsabilecek güçtedir. MDA ülkelerinin birçoğunun düşük nüfuslu olması büyük devlet-küçük devlet çekişmesinin hararetleneceğine işarettir. Ayrıca bu ülkelerin çoğu supranasyonal yapıya mesafeli duruşları ile bilinmektedirler. Bu da derinleşme girişimlerinin önünde bir engel teşkil edebilir. Ayrıca yeni sınırların yeni sorunlar getireceği de unutulmamalıdır (Guerot, 2005: 55). Görüldüğü üzere genişlemenin arkasında yer alan birçok motivasyon, karşısında zıtlıklar barındırmaktadır.

2004 genişlemesinin üzerinden beş yıl geçtikten sonra yukarıda söz ettiğimiz korku ve varsayımların bir kısmının doğrulandığını, bir kısmının ise gerçekleşmediğini söyleyebiliriz. Örneğin karar alma mekanizmalarındaki tıkanma, genişlemenin derinleşmeye negatif etkisi, bölgede istikrarın sağlanması gibi öngörüler gerçekleşirken, büyük devlet-küçük devlet kamplaşması, sosyal damping gibi öngörüler beklenen etkiyi gösterememiştir. Tüm bu fikirler doğrultusunda son genişlemeyi; ekonomik beklentilerin öneminin azaldığı zamana karşı bir yarışta, reel

⁷ Sert güvenlik kavramı güvenliğin global ya da bölgesel düzeyde dışarıdan ya da devlet içi bir aktör tarafından silahlı şekilde tehdit edilmesi karşısında oluşur. Askeri kapasiteyle karşılığın esas olduğu sert güvenlikte bu karşılık sınırsız düzeyde değildir, belirli bir amaç ve doğrultuda tehlike geçene kadar devam ettirilir. Yumuşak güvenlik ise askeri kapasitenin kullanılmamasının esas olduğu, daha çok önleyici bir nitelik taşır. Uluslararası işbirliğini ön plana çıkarır. Bu noktada Topluluk üyeliğinin sağlayacağı güvenlik olgusunun NATO'nun sağladığı "sert güvenlik"ten ziyade karşılıklı güven ve işbirliğinin sağlayacağı "yumuşak güvenlik" olduğunu belirtmekte yarar vardır (Nugent, 2004: 4). Sert güvenlik ve yumuşak güvenlik kavramları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Fatic, A. 2002.

politik açıısından ele geçirilen bir fırsatın değerlendirilmesi olarak tanımlamak anlamlı olacaktır.

1.5.2 Soğuk Savaş Sonrası AB-MDA Ülkeleri İlişkileri

Soğuk Savaşın bitişinin ardından başlayan Avrupa Birliği-MDA ülkeleri ilişkilerinde 1993 Kopenhag zirvesi, bu ülkeler için ilk defa üyelik öngörmesi ile ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında zirve öncesi ve zirve sonrası şeklinde tarihsel bir ayrıma gidilerek ilişkilerin seyrinin daha rahat anlaşılabilmesine çaba harcanacaktır.

1.5.2.1 Kopenhag Zirvesi Öncesi Avrupa Birliği-Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri İlişkileri

Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra Topluluğun MDA ülkelerine karşı söyleminde hızlı bir değişim söz konusudur. Avrupa bütünleşme projesinin mihenk taşları olan demokrasi, özgürlük, hukukun üstünlüğü ve liberal ekonomi üzerinden gerçekleşen bu söylem değişikliği, bu ülkelere sadık kalmayı taahhüt eden her ülkeye açık destek teminatı vermiştir.

Komisyon bu dönemde oynadığı baskın rol ile taraflar arasındaki ilişkinin güçlendirilmesinde başat konuma geçmiştir. İlk olarak 1989 yılı G-7 zirvesinde, G-24 ülkelerinin doğu Avrupa'nın ekonomik ve politik dönüşümünü destekleme amaçlı yapacakları yardımın kontrolünü eline alan Komisyon, insani müdahaleden makro ekonomik desteklere uzanan geniş bir araç yelpazesini yönetir hale gelmiştir (Wallace ve Wallace, 2000: 432,434). İkinci olarak Komisyon 1988-1990 tarihleri arasında Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan ile ekonomik ve ticari işbirliği anlaşmalarının imzalanmasını sağlamıştır. Bu anlaşmalar 10 yıllık bir süre için Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) 'en çok kayırılan ülke'⁸ statüsünü karşılıklı olarak uygulamaya sokarken, MDA ülkelerini

⁸ GATT'ın ilk maddesinde yer alan en çok kayırılan ülke kuralına göre herhangi bir ülkenin bir ülkeye uyguladığı imtiyaz, diğer ülkelere uygulanandan az olamaz.

Topluluğun ‘Genelleştirilmiş Tercihler Sistemine’⁹ dahil etmiştir. Ayrıca aşağıda daha detaylı bilgi aktaracağımız Polonya ve Macaristan: Ekonomilerini Yapılandırmak için Yardım (PHARE) programı ve teknik uzmanlaşmayı hedefleyen eşleştirme programı da Kopenhag zirvesi öncesi start almıştır (Kavalalı, 2005: 13,14). Elbette Topluluğun bu adımlarının yanına MDA ülkelerinin bireysel çabaları da eklenmelidir. Eşi görülmemiş bir hızla liberal sisteme entegre olma girişimleri savaşın bitişi ile başlamış, uygulanan neoliberal yöntemlerden büyük beklentiler içine girilmiştir.

Zirve öncesi döneme ilişkin eklenebilecek son gelişme aşağıda daha detaylı değineceğimiz Avrupa Anlaşmaları’dır. Macaristan, Polonya, Romanya ve Bulgaristan Kopenhag Zirvesi öncesi Avrupa Anlaşmalarını imzalayan ülkeler olmuştur.

1.5.2.2 Kopenhag Zirvesi Sonrası Avrupa Birliği-Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri İlişkileri

1993 yılında Kopenhag’da toplanan zirvenin sonuç bildirisinde yer alan şu ifade MDA ülkelerinin AB ile olan ilişkilerinde ‘ortak ülke’ statüsünden ‘tam üye’ statüsüne giden yolun kapılarını aralamıştır (European Council, 1993: 13):

“Avrupa Birliği Konseyi bugün Merkez ve Doğu Avrupa’daki ortak ülkelerin arzu etmeleri halinde Avrupa Birliği üyesi olabileceklerine karar vermiştir. Katılım söz konusu ortak ülkelerin gerekli ekonomik ve politik şartları sağlayarak üyeliğin yükümlülüklerini üstlenmeleriyle derhal gerçekleşecektir.”

Konseyin bu kararı almasında yetki ikamesi ilkesinin çerçevesini tespit etmesi ile bilinen 1992 Edinburg Zirvesi’nin etkisi büyüktür. Komisyon bu zirve için hazırladığı raporda Visegrad ülkelerinin¹⁰ üyelik için gerekli şartların ve zaman

⁹ Gelişmekte olan ülkelere yapılan ithalatın maliyetinin düşürülmesi vasıtasıyla bu ülkelerin ürünlerine rekabet gücü kazandırılmasını amaçlayan, gelişmekte olan ülkeleri gelişmişlere kıyasla bir tercih yaparak avantajlı kılan dış ticaret uygulamasıdır.

¹⁰ Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya’dan oluşur. Visegrad Dörtlüsü olarak da bilinir. Adını 1991 yılında o dönemki adıyla Çekoslovakya, Polonya ve Macaristan liderlerinin bir araya geldiği, Macaristan’ın Visegrad kentinde düzenlenen toplantıdan almaktadır.

izelgesinin tespiti için başvurmuş olmalarına dikkat çekerek eklemiştir: Konsey artık gerekli ymllkler sağlandığında üyeliğin gerçekleşebileceğini teyit etmelidir (European Commission, 1992d: 3). Kopenhag Zirvesinde alınan bu karardan sonra üyelik başvuruları ve zirve öncesi imzalanmayan Avrupa Anlaşmaları'nın imzalanması birbirini izlemiştir.

Zirvenin genişleme açısından bir diğer sonucu Kopenhag kriterlerinin ortaya konulmasıdır. Beşinci genişlemede ve gelecekteki olası genişlemelerde aday lkelerin mutlak suretle sağlamaları gereken şartları ortaya koyan bu kriterler zirvenin sonuç bildirisinde şu şekilde ifade edilmiştir (European Council, 1993: 13):

yelik aday lkenin;

- i. Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve saygı gösterilmesini garanti altına alan kurumların varlığını ve istikrarını
- ii. İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığıyla Topluluk içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısına karşı koyabilme kapasitesini
- iii. Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyma dahil olmak üzere üyelik ymllklerini üstlenme kabiliyetini gerektirir.

yelik kapılarının aralanması ile çalışmalarını hızlandıran Avrupa Birliği, 1994 Essen Zirvesi'nde MDA lkeleri için 'Katılım ncesi Strateji' (Pre-accession Strategy) belirlemiştir. Katılım ncesi Strateji iç pazara hazırlık, PHARE kapsamında yapılan desteğin devamı ve yapısal diyalogdan oluşan üç basamaklı bir yapıya sahiptir. Stratejinin uygulanmaya geçirilmesinin ardından, MDA lkelerinin iç pazar hazırlıklarında yol göstermesi amacıyla Komisyon tarafından hazırlanıp Konseye sunulan Beyaz Kitap kabul edilmiştir (Kavalalı, 2005: 17). Beyaz Kitap müktesebatın tümünün yklenilmesinin zorunluluğunu hatırlattıktan sonra, katılım öncesi evrede müktesebatın ana bölümlerinin belirlenip öncelik verilmesinin uygun olacağını belirtir. Bu bağlamda Beyaz Kitap her alan için kilit düzenlemeleri tespit ederek üyelik yolundaki ülkelere yol gösterme amacındadır. Ayrıca Teknik Destek Bilgi Değişim Ofisi'nin (TAEIX) oluşturulma niyeti kitapta yer almaktadır ki bu ofis kitabın kabulünden bir yıl sonra kurulmuştur (European Commission, 1995: 21,35).

1995 Madrid Zirvesinin genişleme süreci üzerinde iki temel sonucu olmuştur. İlk olarak bu zirvede Komisyondan en kısa sürede aday ülkelerin üyeliği hakkındaki görüşü talep edilmiştir. İkinci olarak Komisyon'un genişleme üzerine Birleşik Belge (Composite Paper) hazırlayarak özellikle tarım, yapısal fonlar ve finansal bütçenin genişleme sonrası durumuna ışık tutması istenmiştir (Wallace ve Wallace, 2000: 445). Konseyin bu talepleri doğrultusunda Komisyon, 1997 yılında Gündem 2000'i hazırlayarak MDA ülkelerinin üyelikleri hakkındaki görüşlerini beyan etmiştir.

Tüm aday ülkelerle aynı anda müzakerelerin başlatılmasının imkansız olduğunu tespit eden Komisyon Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya ile müzakerelerin başlatılmasını tavsiye etmiş, diğer aday ülkelerin ise kriterleri sağlamaları için ekstra süreye ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir (European Commission, 1997: 57). Visegrad dördlüsünün ilk gruba dahil olması şaşırtıcı olmazken Estonya'nın bu dördlüye eklenmesi sürpriz olmuştur. Ojanen ve Raik bu durumu AB'nin Baltık ülkelerine bakışında eski Sovyet cumhuriyetleri görüşünün tam anlamıyla kırılışı olarak nitelendirmektedir. Bu görüşü biraz daha açmak gerekirse; Soğuk Savaş sonrası reform sürecindeki Gorbaçov Rusya'sı ile ilişkilerini zedelememek isteyen Avrupa Birliği, özellikle Visegrad grubu ile Baltık ülkeleri arasında açık bir ayrım yapmıştır. Olası bir gerginliğin önlenmesi adına yürütülen bu politikada da ki en net kırılma da Estonya'nın Lüksemburg grubuna¹¹ dahil edilmesi ile gerçekleşmiştir (Ojanen ve Raik, 2005: 35).

Komisyonun aday ülkeleri iki gruba bölmesinde farklı nedenler söz konusudur. Örneğin Slovakya ekonomik kriter değerlendirmesinde en iyi durumdaki ülke olmasına karşın, siyasi kriterde anayasal düzenlemelerin uygulamaya yansıtılamaması, idam cezasının kaldırılmaması, ifade özgürlüğü kısıtlamaları, hükümete çeşitli kanallarla uygulanan baskı gibi nedenlerle veto yemiştir. Diğer ülkeler ise siyasi kriterden ziyade ekonomik kriter sebebiyle ilk grubun dışında kalmıştır. Fakat bu noktada Komisyonun, birlik içinde rekabet edebilme ve işleyen piyasa ekonomisinden oluşan ekonomik kriteri tam anlamıyla sağlayabilen ülke

¹¹ 1997 Lüksemburg Zirvesinde müzakerelere başlama kararı alınan Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya Lüksemburg grubu ya da ilk dalga ülkeler olarak tanımlanmaktadır.

olmadığını da tespit ettiğini unutmadan eklemek gerekir. (European Commission, 1997: 41,42). Yani Komisyon kısa süre sonra bu kriteri sağlayabilecek ülkeleri baz alarak tavsiyesini oluşturmuştur.

1997 Lüksemburg Zirvesinde Komisyonun tavsiyesi doğrultusunda Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya ile müzakerelere başlama kararı alınmıştır. Konseyin bu kararının diğer aday ülkeler için bir motivasyon yarattığını söyleyebiliriz. Emsal baskısı ve geride kalma korkusunun yarattığı bu motivasyon ile hareket eden ikinci grup ülkeler reform süreçlerine hız vermişler ve aradaki farkı hızlı bir şekilde kapamışlardır. İkinci beşlinin bu çabasına ek olarak Kosova krizinin patlak vermesi Avrupa Birliği'ni bölgedeki kaygan zeminle tekrar yüz yüze getirmiştir. Lüksemburg Zirvesinde yapılan bölünmenin bir hata olduğuna dair seslerin daha kuvvetli çıkması 1999 Helsinki Zirvesine damgasını vuracak ve Konsey iki grubu birleştirme kararı alacaktır (Dinan, 2004: 16). Alınan bu kararlar katılım senaryolarından¹² 'küçük konvoylar' terk edilmiş, sürecin başından beri konuşulan ve gerçekleşmesi en muhtemel olarak nitelenen 'büyük konvoy' dönülmüştür.

Müzakereler tüm aday ülkeler için 29+2 başlık üzerinden yürütülmüştür. Kurumlar ve diğer meseleler isimli iki başlık diğer 29 başlık kapandıktan sonra müzakere edilmiştir. Her ülkenin müzakereadaki hızı farklı olmuştur. Örneğin Estonya, Letonya ve Slovakya sermayenin serbest dolaşımı başlığını altı ayda kapatırken, yabancıların toprak edinmesini bir problem olarak gören Polonya aynı başlığı 30 ayda kapayabilmiştir. Geçiş süreleri konusunda eski müzakerelere göre çok daha katı bir tutum sergileyen AB, ağız birliği etmişçesine her aday ülkeye karşı birçok başlıkta geçiş süresi belirlemiştir ki bunların pek azının uzunluğu 3-4 yıldan fazladır. Geçiş sürelerinin tanındığı istisnalar ise genellikle sermayenin serbest

¹² Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri için katılım öncesi üç farklı senaryo gündeme gelmiştir. Regatta modeli olarak bilinen ilk senaryo, şartları sağlayan her ülkenin diğerlerinden bağımsız şekilde Topluluğa üye olmasını öngörür. Küçük konvoylar olarak bilinen ikinci senaryo kriterleri sağlamada daha fazla ilerleme kat etmiş ülkeleri bir araya getirerek iki grup oluşturur. Büyük konvoy olarak bilinen üçüncü model ise aday ülkeler arasında bir ayırım yapmadan aynı tarihte katılımlarını öngörür. Bu üç modelden regatta modeli bazı devletlerce gündeme getirilse de pek destekçi bulamamıştır. Küçük konvoylar modeli ise Helsinki Zirvesine kadar uygulanabilmiştir (Deutsche Bank Research, 2000:1,2).

dolaşımı, rekabet, hizmetlerin serbest dolaşımı, tarım, enerji, çevre ve vergi başlıklarında yoğunlaşmıştır (Nugent, 2004b: 52). Bir taraftan müzakereler devam ederken diğer taraftan Topluluk, iç düzenlemelerini yaparak genişlemeye hazırlanmaya çalışmıştır. Üye sayısında yaşanacak artış nedeniyle kurumsal yapılarda yaşanacak değişimleri, oy ağırlıklarını, gelecek dönemler için fonların dağılımını, tarım reformunu ele alan Topluluk üyeleri genişlemenin kompleks yapısı nedeniyle bir hayli zorlanmıştır. Tarımsal desteklerde doğrudan ödemeye yöneliş, Nice Zirvesinde yeniden belirlenen Konsey oy ağırlıkları, uyum fonuna ayrılan miktarın artırılması bu döneme denk gelen gelişmelerdir.

2002 Brüksel Zirvesi MDA ülkeleri adına üyelik yolundaki son basamaktır. 16 Nisan 2003'te Çek Cumhuriyeti, Malta, Estonya, Güney Kıbrıs, Macaristan, Letonya, Slovenya, Slovakya, Polonya ve Litvanya ile katılım anlaşmalarının imzalanacağı kararı bu zirvede alınmıştır. İmzaların gerçekleştirilmesinin ardından MDA ülkelerinin nihai katılımı 1 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleşmiştir.

1.5.3 Katılım Öncesi Mekanizmalar

Topluluk ile MDA ülkeleri arasındaki ilişkiyi detaylandırırken katılım öncesi süreçte kullanılan politik ve ekonomik araçları ayrı bir başlık altında toplamaktaki neden, bu mekanizmaların aday ülkelerin ekonomik ve politik transformasyonunda önemli bir rol üstlenmesidir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında neoliberal değerlere yaklaşma ve Topluluk politikalarına adaptasyon bağlantılarını kurabilmek açısından bu mekanizmalar önem taşımaktadır.

Topluluk ile MDA ülkeleri arasındaki en eski mekanizma Avrupa Anlaşmalarıdır. Bu anlaşmalar MDA ülkelerinin üyelik perspektiflerini dikkate alarak kaleme alınmıştır fakat imzalandıkları tarihte bir üyelik önermesinden ziyade üyeliğe destek içermektedir. Bu tespite örnek teşkil etmesi açısından, Macaristan'la imzalanan anlaşmada şu şekilde bir dil kullanılmıştır (Laursen, 2005: 5):

“Macaristan'ın nihai amacı Topluluk üyesi olmaktır ve bu anlaşma bu amacın gerçekleştirilmesinde yardımcı olacaktır.”

Avrupa Anlaşmaları'nın temel görevi Topluluk ile MDA ülkeleri arasında bir ortaklık ilişkisi yaratmaktır. Bu ilişki asimetrik ekonomik hükümlerin yanında politik ve kültürel boyutlar da taşımaktadır. Ekonomik anlamda anlaşmalardan beklenen en büyük katkı taraflar arasında serbest ticaret alanı oluşturabilmektir (Kavalalı, 2005: 16). Bu alana ek olarak anlaşmalar MDA ülkelerindeki yapısal reformların doğrultusunu da belirler niteliktedir. Ağır sanayide kapasite indirimi, yeni sanayi kollarının geliştirilmesi, KOBİ'lerin desteklenmesi, tarım reformu, altyapı düzenlemeleri ve bankacılık sektörünün modernizasyonu, MDA ülkeleri için öncelikli reform alanları olarak belirlenmiştir. Avrupa Anlaşmalarının kuracağı bölgesel işbirliğinin bu reformların hayata geçirilmesinde oynayacağı kritik rol göz ardı edilemez. Bu bağlamda Komisyon dönem itibari ile yaptığı değerlendirmelerde genişlemenin bu anlaşmalar üzerine inşa edilmesine ve anlaşmaların olabildiğince sömürülmesine vurgu yapmıştır (European Commission, 1994b: 4). Ekonomik transformasyon açısından tamamen liberal öğretiyeye sadık kalarak hazırlanan bu anlaşmaların MDA ülkelerinin komünizmden koşar adım uzaklaşma ve piyasa ekonomisine teslimiyetlerinde katkısı büyüktür.

Katılım öncesi mekanizmalarda Avrupa Anlaşmalarının bir üst kademesinde Katılım Ortaklığı (Accession Partnership) mekanizması tanımlanmıştır. Güçlendirilmiş katılım öncesi stratejinin düzenli raporlarla birlikte iki ayağını oluşturan Katılım Ortaklığı, katılım yolunda ilişkilerin daha ciddi bir boyuta taşınmasına vesile olan araçtır (Nugent, 2004: 46). İlişkide bu ciddiyeti sağlayan Katılım Ortaklığının kesinlik içeren yapısıdır. Şöyle ki; ortaklığın yürürlüğe girmesiyle aday ülkelerden demokrasi, makro ekonomik istikrar ve nükleer güvenlik konularında kesin taahhütler istenmiş, müktesebatın yüklenilmesinde öncelikli konulara ilişkin bir zaman çizelgesi talep edilmiştir. Buna karşılık Topluluk kendi adına mümkün olan tüm kaynakların aday ülkenin üyeliğe hazırlanması için seferber edileceğine dair taahhütte bulunmuş ve bu taahhüt çerçevesinde, ihtiyaç halinde, PHARE programı dışında yeni mali araçlar da oluşturabileceğini belirtmiştir (European Commission, 1997: 53). Bahsettiğimiz bu çerçeve içinde katılım ortaklığı ile sıkılaştırılan ilişkilerde, bir nevi kontrol mekanizması işlevi görmesi için

kurgulanan düzenli raporlar ise bu görevi layığı ile yerine getirmenin yanı sıra aday ülkeler arasındaki rekabeti artırıcı da bir etki bırakmıştır.

Katılım öncesi mekanizmaların mali boyutunda üç araç ile karşılaşmaktayız: PHARE, Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı (ISPA) ve Tarımsal ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Eylem Programı (SAPARD). Bu üçlü arasında en eski tarihli olan PHARE, oluşturulduğu tarih itibarı ile Polonya ve Macaristan'a yapılacak mali yardımları kapsasa da; daha sonra Konseyin inisiyatifi ile insan haklarına saygı, liberal ekonomi, demokratik sistem gibi bazı şartları sağlayan tüm MDA ülkelerine genişletilmiştir. PHARE'in kapsamına giren ülkelerdeki artışın yanı sıra amaçlarında da bir genişlemeden söz edilebilir. 1989 yılında, sistem değişikliğinin yarattığı ekonomik çöküşün sıkıntılarını aşmada acil gıda yardımları ile destek sağlaması için oluşturulan PHARE zaman içerisinde MDA ülkelerine yapılan mali desteğin en önemli aracı haline dönüşmüştür (Kavalalı, 2005: 33). Polonya, Romanya ve Macaristan PHARE'den en fazla yararlanan ülkeler olmuştur.

PHARE programından 10 yıl sonra 1999 yılında oluşturulan ISPA, PHARE'den farklı olarak çevre ve ulaşım sektörlerindeki altyapı çalışmalarını desteklemek için oluşturulmuştur. Ulusal programlar çerçevesinde söz konusu sektörlerde yapılacak ISPA yardımlarından Komisyonun onayını alabilen projeler yararlanacaktır ve uyum fonunun aksine daha sıkı bir denetime tabidir. ISPA'nın oluşturulmasının ardında iki ana rasyonel yatar. İlki çevre düzenlemelerinde AB standartlarını yakalama maliyetinin oldukça yüksek oluşudur. Bu bağlamda yüksek yatırımlarla sağlanabilecek Topluluk direktiflerine öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır. İkinci rasyonel de Trans-Avrupa ulaşım ağının standartlarını yakalamak suretiyle iç Pazar uygulamalarına zarar gelmesini önlemek ve en kısa sürede MDA ülkelerinin pazara entegre olmalarını sağlamaktır (DG Regio, 2002: 8,9). ISPA çerçevesinde 2000-2003 yılları arasında MDA ülkelerine dağıtılan toplam mali yardım 4.2 milyar Avro'yu bulmuştur.

Katılım öncesi mekanizmaların mali boyutundaki son araç ISPA ile aynı yıl uygulamaya sokulan SAPARD'dır. Sağlayacağı desteğin miktarı açısından diğer iki mali aracın arkasında kalan SAPARD da ISPA gibi sektörel bazda destek sağlamak

için oluşturulmuştur. Tarım ve kırsal kalkınma desteği sağlayacak olan bu mali aracın iki önceliği vardır: müktesebatın ilgili bölümlerinin uygulanmasına destek olmak, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulmasına engel olan problemleri çözmek. PHARE programına göre daha adem-i merkeziyetçi bir yönetim anlayışına sahip SAPARD'da Komisyon'un rolü kullanılan yardımların sonradan hesap kontrollerini gerçekleştirmekten ibarettir. Yardımın dağıtımından PHARE'in işlemlerinin uygulanması için aday ölkelerde oluşturulan organ sorumlu olacaktır (DG Agriculture, 2000: 7,8).

Topluluk tarihinin gördüğü en büyük genişlemenin bu mali araçlarla ne derece desteklenebildiği konusu hakkında değişik fikirler mevcuttur. Üzerinde uzlaşılabilen nadir noktalardan biri ise; son genişlemede Topluluğa dahil olan ölkelerin önceki ölkelere kıyasla maddi anlamda daha az kayırdıklarıdır. Daha açık ifadesi ile Topluluk önceki genişlemelerde yeni üyelerine gösterdiği bonkörlüğü son genişlemede sergilememiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE SOSYAL AVRUPA KAVRAMLARI

2.1 NEOLİBERALİZM KAVRAMI

2.1.1 Bir Politikalar Kümesi Olarak Neoliberalizm

Neoliberalizm kavramı, 1938 Paris Konferansı'nda akademik yazın tarihine ilk defa girmesinden bugüne kadar geçen sürede hem anlam, hem de içerik olarak gelişmiş ve başkalaşmış bir kavramdır. Uluslararası ilişkilerin en önemli ideolojilerinden biri olan liberalizmin Türkçe'de yeni anlamına gelen 'neo' ön ekini alması ile ilişkilendirilen ideolojik boyutu, liberal gelenekten beslendiği noktalar, ekonomik paradigmaya ilişkin önermeleri ve içerdiği somut politikalar kümesi ile oldukça karmaşık bir hale gelen kavramın doğru ve genel kabul görmüş bir tanımlamasını bulmak neredeyse imkansızdır. Kavramı tanımlamaya çalışırken, aynen günümüzün bir başka gözde kavramı olan küreselleşmenin tanımlanma girişimlerinde olduğu gibi, tanımlamadan ziyade betimlemeye yönelmek çok olasıdır. Elbette ki birçok yazar kavramın kendilerine göre tanımlarını yapmışlardır. Bu çalışmada bu tanımlamalardan bazıları da kullanılacaktır. Fakat genel olarak izlenecek yol Empiricus'çu bir düşünce ile bir tanım vermekten ziyade kavramın içeriğinin betimlenmesi ve anlatılması olacaktır.

Kavramın gelişim sürecine göz atmadan önemli bir saptama yapmakta yarar vardır. Neoliberalizm üzerine olan yazının incelenmesinde kavramın bir ideoloji olarak algılanması ile kavramın bir politikalar kümesi olarak algılanması arasında keskin bir farklılaşmanın farkına varılmıştır. Bu çalışmada benimsenen neoliberalizm, kavramın geriye döndürülebilir bir politikalar kümesi olarak algılanışdır. Fakat bu anlayışa sadık kalırken neoliberalizmin liberal gelenekten beslendiği noktalara ilişkin ideolojik atıflar da göz ardı edilmeyecektir.

Neoliberalizm kavramının 1938 Paris Konferansı'nda Alexander Rüstow tarafından kullanımı, kavramın yaygınlaşması açısından kritik öneme sahip olan Mont Pelerin Cemiyeti'nin¹³ temellerini atmış olması bakımından en fazla referans gösterilen olaydır. Fakat kavramın kullanımını bu tarihten geriye çekenler de bulunmaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Charles Gide'nin Maffeo Pantaleoni ile girdiği bir polemik sırasındaki neoliberalizm kullanımı buna örnek verilebilir. Gide kavramı, Adam Smith'in klasik liberalizmine geri dönüşüne gönderme yapma amacı ile kullanmıştır. Neoliberalizmin kitap içindeki ilk kullanımı ise 1950 yılında Jacques Cros'un doktora tezindedir. Tezin başlığında kullanılan kavram Cros tarafından, klasik liberalizmin Wilhelm Röpke ve Friedrich Hayek gibi politik teorisyenler tarafından yeniden canlandırılma girişimleri ile oluşmuş politik bir ideoloji olarak tanımlanmıştır. Cros bu girişimin 'laissez faire' geleneğine sadık bir felsefe ile liberalizmin, modern liberalizmden koparılması amacını taşıdığını belirtmiştir (Thorsen ve Lie, 2006: 9).

Yukarıdaki kullanımlara kıyasla daha çok bilinen Paris Konferansı'ndaki neoliberalizm kavramı, bu özelliğini pek de haksız yere kazanmamıştır. 1938 yılında toplanan konferansta liberalizmin yeniden yorumlanması amacıyla bir araya gelen 26 liberal düşünür arasında Avusturya Okulu'nun en önemli iki ismi Friedrich Hayek, Ludwig von Mises, ünlü Fransız filozof Raymond Aron, yine Fransız liberal iktisatçı Jacques Rueff, Alman Wilhelm Röpke ve Alexander Rüstow, Louis Rougier gibi isimlerin olmasıyla konferans bir anlamda neoliberalizmin temel atma törenine dönüşmüştür (Turner, 2007:71,72). Liberal geleneğin bu seçkin isimleri, kolektivizm karşısında güç kaybeden liberalizmin yeniden yorumlanarak eski gücüne kavuşturulması düsturu ile piyasa kavramını fetişleştirme yolundaki ilk adımları atmış ve neoliberalizmin akademik güç kazanarak popülerleştirilmesinde liderlik yapacak Mont Pelerin Cemiyeti'nin tohumlarını atmıştır (Gamble, 2006: 21).

Neoliberalizmin bugün hegemonik bir konuma gelmesinde Mont Pelerin Cemiyeti gibi düşünce kuruluşlarının, üniversitelerin ve uluslararası kuruluşların

¹³ Mont Pelerin Cemiyeti İkinci Dünya Savaşı sonrası yükselen kolektivist düşünceye karşı liberalizmin yeniden yorumlanması amacıyla 1947'de Friedrich von Hayek liderliğinde İsviçre Mont Pelerin'de bir araya gelen akademisyenlerin oluşturduğu bir topluluktur.

etkisi göz ardı edilemeyecek düzeydedir. 1955'te İngiltere'de kurulan Institute of Economic Affairs, 1974'te Kanada'da kurulan ve Nobel ödüllü iktisatçıları ile bilinen Fraser Institute, 1981'de kurulan Atlas Economic Research Foundation neoliberal söylemin yaygınlaştırılmasında etkili olan kurumlara örnek verilebilir¹⁴.

Bu düşünce kuruluşlarının oluşmasında liderlik yapan Sir Anthony Fisher'ın, 1945 yılında Friedrich Hayek ile bir araya geldikleri bir toplantıda entelektüel altyapının önemi üzerine fikir teatisinde bulundukları bilinmektedir (Mudge, 2008: 712). David Harvey neoliberal teorinin hegemonikleşmesine yapılan bu katkının 1974 yılında Friedrich Hayek'in, 1976 yılında da Milton Friedman'ın Nobel ödülü almaları¹⁵ ile zirve yaptığını vurgular. Harvey'e göre 1990'lara gelindiğinde neredeyse tüm önemli üniversitelerdeki ekonomi bölümlerinin ve diğer kuruluşların neoliberal düşünceye tapar olması, bu entelektüel girişimin üzerine düşen vazifeyi yerine getirdiğinin açık bir göstergesidir. Harvey bu durumun asla küçümsenmemesi gerektiğini de tespitlerine eklerken neoliberal teorilerin deney sahası olan Şili'de meşhur 'Chicago Çocukları'nı ve Meksika'daki ekonomistleri örnek gösterir¹⁶ (Harvey, 2005: 22,54). Harvey'in verdiği bu örnekleri Endonezya'nın Soeharto dönemindeki neoliberal dönüşümünde rol oynayan ABD eğitilmiş, 'Berkeley Mafyası' olarak bilinen ekonomistlerle, Rusya'da Boris Yeltsin döneminde büyük çapta gerçekleştirilen özelleştirmelerden sorumlu teknokrat Anatoly Chubais ve en yakın örnek olarak Irak'taki Geçici Koalisyon Yönetimi başkanlığı yapan teknokrat Paul Bremer ile zenginleştirmek mümkündür (Robinson, 2006: 7).

Bu entelektüel altyapı üzerinde yükselen neoliberalizm kavramı, daha önce de belirttiğimiz üzere bir ideolojik formasyon olmaktan ziyade bir politikalar kümesine daha yakın duruşu ile birçok farklı özelliği aynı anda taşımaktadır. Kavramın

¹⁴ Bahsi geçen kurumlar, neoliberal ağın sadece belirli bir kısmını oluşturmaktadır. Uluslararası arenada da etkinlik kazanan bu kurumlar tüm dünyaya yayılan geniş bir ağın parçalarıdır. Sadece Mont Pelerin Topluluğu ile bağlantılı olan neoliberalizm destekçisi kurumların listesi için bkz: Plehwe ve Walpen, 2006: 48

¹⁵ Plehwe ve Walpen'de benzer şekilde Nobel ödülleri ile neoliberalizmin hakim görüş haline gelmesi arasında bağlantı kurmuştur. Mont Pelerin Topluluğu'ndan 8 üyenin Nobel İktisat Ödülü'ne layık görülmesini örnek olarak göstermektedirler (Plehwe ve Walpen, 2006: 39).

¹⁶ İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı bilgi aktarmaya çalışacağımız Chicago Çocukları, ABD'de eğitim görmüş bir grup iktisatçıyı tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu iktisatçılar Şili'nin neoliberal dönüşümünde önemli rol oynamışlardır. Benzer bir senaryo Meksika için de geçerlidir.

tanımlamasındaki sıkıntı da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Campbell ve Pedersen'e göre neoliberalizmin en ideal biçimi minimalist devlet, vergilendirme ve iş düzenleme programları, esnek emek piyasası, serbestleştirilmiş sermaye ve finans, güçsüz sendika, kolektif pazarlığın olmadığı emek-sermaye ilişkileri ve enflasyon kontrolünden oluşmaktadır (Mudge, 2008: 706). Hermann'a göre ise neoliberalizmin kesin emirleri; serbest ticaret, sermayenin hareketliliği, sıkı para politikası, kuralsızlaştırma, esneklik, refah devletinin (welfare state) yerine çalıştırma devletini (workfare state) benimseyen sosyal politika anlayışı, özelleştirme ve güçsüz sendikadan oluşmaktadır (Hermann, 2007: 62-66). Bir başka neoliberalizm tanımlamasında Blomgren daha da ileri giderek kavramın tek ve homojen bir felsefeden ziyade liberal bir çıtanın iki ucu arasında salınabileceğini söyler. Blomgren'e göre bu çıtanın bir ucunda devletin varlığını dahi istemeyen anarko-liberal bir anlayış yer alırken diğer ucunda klasik liberalizmin gece bekçisi devlet yer almaktadır (Thorsen ve Lie, 2006: 12). Bu tanımlamaları çoğaltmak mümkündür. Fakat görüldüğü üzere, kavramın ne içerdiği hakkında kesin bir kanıya varmak pek mümkün değildir. Bu bağlamda neoliberalizm üzerine inceleyebildiğimiz yazından genel bir çıkarım yaparak neoliberalizmin ayırt edici unsurlarını saptamaya çalıştık. Monetarizm, kuralsızlaştırma, depolitizasyon ve özelleştirmeden oluşan bu ayırt edici unsurlar aşağıda ayrı bir başlık altında daha detaylı bir şekilde incelenecektir.

1970'lerden itibaren belirgin şekilde yükselişe geçen neoliberalizm, yukarıda sıraladığımız politikalar çerçevesinde ekonomik krizden kurtulmanın ve enflasyonla mücadelenin bir reçetesi olarak somutlaşsa da; temelinde yer alan ahlaki ve sosyal boyutlarıyla sermaye birikim paradigmasında da belirgin bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüşüme ilişkin yazın içinde Harvey'in 'yoksunlaştırma yoluyla birikim'¹⁷ olarak Türkçeleştirebileceğimiz kavramı öne çıkar. Marx'ın ilkel birikim¹⁸ kavramının Harvey tarafından yeniden ele alınarak yorumlanması ile oluşan bu kavram dört ana olgu içerir: özelleştirme ve metalaştırma (privatisation and

¹⁷ Kavramın İngilizce orijinali 'accumulation by dispossession'dır.

¹⁸ Marx ilkel birikim kavramını temelde ücretli işçi olarak çalışmaya zorlanan köylülerden topraklarının çalınması için kullanmıştır. Burada temel olan sömüren sınıfın servetini güç kullanarak artırması değildir. Söz konusu ilkel birikim, tercih hakkı tanımadan zorla, özgür bir işçi yaratarak bu sınıfın emek güçlerini, üretim araçlarını kontrol altında tutanlara satmaya başlamaları ile oluşur (Harman, 2009: 92).

commodification), finanslaştırma (financialization), kriz manipölasyonu ve yönetimi, yeniden dağıtım. Özelleştirme ve metalaştırma telekomünikasyon, ulaşım gibi genelde devlet kontrolünde olan sektörlerin, eğitimin, sosyal güvenliğin, sağlığın, kısaca pazarlanabilir olan her şeyin piyasaya sunulmasını ve devletin kontrolünden arındırılmasını ifade eder. Finanslaştırma 1970’lerde 190 milyar dolar olan günlük dünya döviz piyasası işlemleri 1990’ların başında 1.2 trilyon, günümüzde ise 1.8 trilyon dolara ulaşmasına atfen¹⁹ kullanılır ve finansal manipölasyon araçlarının birikimdeki kilit rolüne dikkat çekilir. Kriz yönetimi ise Harvey’in neoliberal politikaların yükselişe geçtiği dönemde periyodik olarak çevre ölkelerde baş gösteren krizlerin yaratılmalarına ve gelirin fakirden zengine doğru akışına ilişkin tespitlerine bağlı olarak kullanılmaktadır. Son olarak yeniden dağıtım Harvey’e göre neoliberalizmin en temel göstergesi olarak gelirin aşağı tabakalardan yukarıya doğru akışını simgeler. Harvey bu dört olgu üzerine oturttuğu yoksunlaştırma yoluyla birikim kavramıyla neoliberalizmin yarattığı sosyal ve sınıfsal dönüşüme ilişkin çok temel bir saptama yapar: Neoliberalizm refahı yaratmaktan ziyade yeniden dağıtmaya yönelik bir projedir, kapitalist sınıfın gücünün yeniden tesisini amaçlar (Harvey, 2005: 159-163). Harvey’in saptamasında yer alan kapitalist sınıfın gücü neoliberal ekonomik paradigmadan önce sisteme hakim olan Keynesyen iktisat döneminde aşınmıştır. Özellikle Avrupa’da birbiri ardında gerçekleştirilen refah devleti uygulamaları sırasında gelirin paylaşımı sermayedarların beklentilerinin aksine gerçekleşmiştir.

Aşınan güç ile refah devleti arasında kurulan bu ilişkiden sonra akıllara doğal olarak neoliberalizmin refah devleti ile olan ilişkisi gelir. Bu ilişki tahmin edilebileceği üzere pek doğrusal bir ilişki değildir. Bilindiği üzere refah devleti Keynesyen iktisat döneminde yıldızı parlayan devlet-girişimci-örgütlü emek arasında bir uzlaşıya ya da ateşkese²⁰ dayanmaktadır. Savaş sonrası yaşanan toplumsal çöküntüden kurtulmak için gerekli kalkınma hamlesini emeğin üretkenliği artırarak

¹⁹ Veriler için Yeldan, 2012: 9.

²⁰ Campbell Keynesyen iktisat döneminde örgütlü emek ile sermaye arasındaki ilişkiyi uzlaşı ya da barış kavramları ile tanımlamaya karşı çıkarak ateşkes kavramını kullanır. Çünkü Campbell’e göre sermaye ile örgütlü emek arasındaki çatışma savaş sonrası da devamlılığını korumuştur. Keynesyen dönemde gelirin aşağı damlamasını sağlayan bu çatışma sonucunda emeğin elde ettiği kazanımlardır. Sermayenin kendi çıkarını da düşünerek emeğe bu durumu bir hediye olarak sunması söz konusu değildir (Campbell, 2007:308).

sağlamanın amaçlandığı refah devletinde, emeğin çalışma koşulları ve ücretinin artırılması ile hem üretim artmış, hem de tüketim canlanmıştır (Erdoğan ve Ak, 2003: 671). Neoliberalizmin refah devleti karşıtlığının bu tanımdan hareketle son derece aşıkâr olduğu bir gerçektir. Bu noktada sorgulanması gereken bu karşıtlığın eleştiri düzeyinde mi kaldığı, yoksa aleni bir saldırı haline mi büründüğüdür. Bu noktada iki farklı görüşü de haklı sebeplerle desteklemek mümkündür. Bir tarafta neoliberalizmin, refah devletinin toplumsal ve siyasi düzenlemeleri olan sosyal güvenlik, sosyal diyalog, sendika, ücret pazarlığı gibi uygulamaları yok etme girişimi gözle görülebilecek boyutta yer almaktadır. Bu kavramların tümüne karşı gerçekleşen saldırı, 18 ve 19. Yüzyıl mücadeleleri ile elde edilmiş olan toplumsallık ve siyaset kavrayışlarına karşı bir düşmanlık temelinde ortaya çıkmaktadır (Özkazanç, 2005: 3). Diğer tarafta yer alan görüşe göre ise neoliberalizmin refah devleti üzerindeki negatif etkileri ve saldırısı genellenemez. Refah devleti uygulamalarında mutlaka bir daralma yaşanmaktadır. Fakat bazı ülkelerde neoliberalizm refah devletinin tüm pratiklerine saldırarak palazlanırken, bazı ülkelerde refah devleti uygulamaları olabildiğince korunmaya çalışılmaktadır. Bu iki uç kutup için İngiltere ve Fransa örnek gösterilebilir (Kus, 2006: 489). Kus'un bu örneklemesinin bir dönemselliğe dayandığını Nicolas Sarkozy yönetimindeki Fransa'ya bakarak anlayabilmekteyiz. Zira Sarkozy Fransa'sının son olarak emeklilik sistemi reformunda somutlaşan refah devleti karşıtlığını iyimser bir refah devleti daralması olarak okumak pek mümkün değildir.

Neoliberalizmin, refah devletinin yarattığı bireyi, tembel, devlete bağımlı ve asalak olarak betimleyerek onu değiştirme isteğini ortaya koyuşu, neoliberalizmi anlayabilmek açısından bir başka soruyu akla getirir. Neoliberalizm, refah devleti bireyini ne ile ikame edecektir? Bu sorunun cevabı refah devletinin yerini alan çalışan toplum-hak eden birey anlayışının etkin, girişimci, devletten ziyade kendisine güvenen bireyidir. Neoliberalizmin bu bireyi, refah devleti uygulamaları eridikten sonra ortaya çıkacak olan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi sorunlara kendi başına çözüm yaratacak bireydir. Bu noktada da muhtaç olduğu tek şey kendi insani sermayesidir (Bahçecik, 2005: 68-69, Robinson, 2006: 15). Bu durum İnsel'in emeğin nesnel değerini tanımlarken vurguladığı üzere, 19. yüzyıl iktisat

ideolojisinin bir kabulüdür. İnsanlar, insan olmaktan ileri gelen değerleri itibariyle eşittir, farklılığı yaratan insanın sahip olduğu metallerdir. Emek de bu metallerden biridir (İnsel, 2003: 27). Bireyler sahip oldukları bu sermayeyi kullanarak kendi problemlerini çözdükleri gibi bağış ve isteğe bağlı yardımlarda da bulunacaklardır. Neoliberal devlette özel kişi ve kuruluşlarca sağlanacak bu yardımlarla da bir anlamda 18. Yüzyıl sivil toplum anlayışına geri dönüş yaşanacaktır (İnaç ve Demiray, 2004: 170). Bu yeni birey prototipinin fetişletirilmiş piyasa sistemiyle el ele vererek her şeyi halledeceğini öngören neoliberalizmin bu düşüncesi, iki büyük miti içinde barındırmaktadır: Tüm bu bahsettiğimiz dönüşüm tarihin doğal bir akışında var olmuştur ve bu dönüşüm devlete ihtiyacı minimize olmuş mutlu birey-mutlu toplum yaratır. Neoliberalizmi anlayabilmek için son kertede bu iki miti de daha ayrıntılı ele almak gerekir.

Beklenenin aksine neoliberalizmin toplum kurgusunda devleti ve refah uygulamalarını minimize ederek açtığı gedikler, yerine koyduğu yeni toplum kurgusu tarafından kapatılamamış, belki de kapatılmak istenmemiştir. Bu yüzden sivil toplum, yurttaş, hukuk devleti gibi kavramlar karşısında din, cemaat, şiddet, çeteleşme, mafyalaşma, yolsuzluk gibi kavramlar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında daha net göreceğimiz neoliberalizmin fakirleştirici etkisi, kuralsızlıkla birleşince sefaleti hızla artan bireylerin farklı yerlerde çözümler aramaları doğallaşmıştır (Özkazanç, 2005: 12). Harvey de neoliberalizmin suç kartelleri, mini mafyalar, hükümet dışı kurumlar, uyuşturucu ticareti, din, cemaat gibi kavramların yeni sosyal dayanışma kurumları olarak ortaya çıkışını teyit ederken din ve cemaate ayrı bir parantez açar. Harvey'e göre Çin'de cemaatlerin özellikle kendi başına bırakılmış kırsalda hızla yayılıp etkin bir konuma gelmesi, Latin Amerika'da Evanjelizmin* çalkantılı neoliberal ekonomik ortamda güç kazanması, Afrika ve Orta Doğu'da kabileciliğin ve köktenciliğin artışı, hatta ABD'de Evangelist Kilise'nin iş güvenliği ve sosyal dayanışma aleyhine girişimlerin bir parçası olarak

* Evanjelizm 'eu' (iyi) ve 'angelos' (mesaj getiren) kelimelerinin birleşimi ile oluşmuş, İncil'i vaaz eden anlamına gelen bir kavramdır. Yeni Ahit'te üç yerde geçer. Ana amaç olarak bütün insanları Hristiyanlığa davet etme ve din değiştirenleri İncil ile tanıştırmaktır (Güngör, 2005: 3). Protestan inancına bağlıdır.

güç kazanma girişimleri neoliberalizmden ayrı değerlendirilemez (Harvey, 2005: 171).

Yaşanan neoliberal deneyimin doğal bir var oluş süreci geçirerek oluştuğu konusunda hakim neoliberal söylem sıkça kulaklarımıza çalınmaktadır. Fakat neoliberalizmin insan eliyle yaratılmış bir politikalar kümesi olarak geri dönülebilir olduğuna dair neoliberalizm eleştirileri bu söylemi sorgulamayı zorunlu kılar. Neoliberalizmin benimsediği bırakınız yapsınlar felsefesinin doğallığına ilişkin ilk karşı tespit Karl Polanyi tarafından yapılmıştır. Büyük Dönüşüm adlı eserinde Polanyi, bu felsefenin hiçbir doğal yanının olmadığını, işler oluruna bırakılmış olsa, serbest piyasaların hiçbir zaman ortaya çıkmayacağını vurgulamıştır (Polanyi, 2007: 201). Susan George’a göre de neoliberalizm yerçekimi gibi doğal bir kuvvet değildir, insan ürünüdür. Bu tip bir anlamının da bizi doğrudan insanın yaptığı şey başka insan tarafından yıkılabilir düşüncesine taşıyacağı açıktır ki George’da bunu destekler (George, 2008: 60). Bu eleştirel bakış neoliberalizmi bir tercih haline getirir. Diğer bir ifade ile neoliberal uygulamalar iktidarların inisiyatiflerinden bağımsız değildir. Kapitalizm ya da herhangi bir birikim rejimi tarafından zorunlu kılınmış bir süreç olmadığı gibi kaçınılmaz da değildir (Bahçecik, 2005: 67, Su, 2003: 44, Colas, 2007: 138). Neoliberalizm küreselleşme, uluslararası rekabetin artışının zorunlu bir sonucu, teknolojik gelişimin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan bir düzen değildir. Bu doğal gibi gözükten oluşumlar kapitalizmin neoliberal söylem içinde yer alan unsurlarıdır. Bu bağlamda neoliberalizmin en kısa ve net ifadesi ile kapitalizmin bir örgütlenmesi olduğunu söylemek mümkündür (Campbell, 2007: 306).

2.1.2. Kavramın Tarihsel Altyapısı

2.1.2.1 Liberal Gelenekten Beslendiği Noktalar

Başına ‘neo’ önekini alarak revize edilmiş bir kavramın geçmişi ile bağlantılarını olabildiğince koparıp modernize edilmesini beklemek makul bir düşünce olsa da, neoliberalizm için geçerli olduğunu söylemek zordur. Özellikle

düşünce yapısının oluşturulduğu ilk yıllardan bugüne dair çıkarımlar yapmak çok zordur. Fakat bu durum neoliberalizm-liberalizm ilişkisine dair genel bir saptama yapmayı da engelleyecek boyutta değildir. En genel ifadesi ile neoliberalizmin ‘neo’su, liberalizmden sıyrılmak adına pek bir şey ifade etmez, hatta klasik liberalizme ve eski kapitalist anlayışlara bir geri dönüşü simgeler (Gamble, 2006: 21). Neoliberalizmin liberal gelenekle asıl görmek istediği hesap modern liberalizmdir. Bu ilişki hakkında daha derinlemesine bilgi aktarmadan önce liberalizmin hakkında genel bir durum tespiti yapmak yerinde olacaktır.

Liberalizmin savunucularını bir kalemde sıralamanın kolaylığı düşünüldüğünde, aynı liberallerin ortak noktalarını sıralamanın zorluğu ilk etapta anlaşılması güç olsa da, liberal ideolojinin uzun soluklu serüveni düşünüldüğünde bu normal karşılanabilir. Bireysellik, eşitlikçilik, iyimserlik, işbirliği gibi bazı kavramlar üzerinde ortaklıklar saptamak mümkündür. Fakat bu çalışmada liberalizmin ortak değerlerinden ziyade klasik liberalizm ile modern liberalizm arasındaki farklardan yola çıkılarak neoliberalizm ile liberalizm arasındaki ilişki kurulmaya çalışılacaktır.

Klasik liberalizm, Adam Smith, John Locke, Tocqueville gibi ünlü savunucuları ile minimalist devlet anlayışını temsil eder. Kamu düzeni ve güvenlikle sınırlandırılan devlet kurgusuna ek olarak bırakınız yapsınlar felsefesi, klasik liberalizmin ekonomik boyutunda simgeleşmiştir. Klasik liberallere göre devletin her türlü müdahalesi, mantıksal sonuçlar doğurma ihtimali olsa dahi zararlıdır. Piyasanın kendi başına düzenleyeceği ilişkiler ağı en sağlıklıdır. Modern liberalizm ise William Beveridge, John Maynard Keynes, John Rawls gibi ünlü savunucuları ile devletin piyasa ilişkilerinde daha aktif bir rol oynamasına yeşil ışık yakar. Piyasanın varlığı ve kutsallığı yine asli bir unsurdur fakat liberalizmin asıl amacına ulaşabilmesi için devletin ekonomide belirli düzeyde bir düzenleyici görev alması şarttır. Ayrıca klasik liberalizmde önemsenmeyen refahın adil dağılımı konusu, modern liberalizmde devletin rolünün üzerine inşa edildiği bir konu olduğu için önemlidir (Thorsen ve Lie, 2006: 4,5, Gamble, 2006: 21,22).

Neoliberalizm bu ayrımda klasik liberal gelenekten beslenerek, modern liberalizmden geri dönüş ile kontrol ve düzenleme çarklarının kırılmasını temsil eder. Diğer bir ifade ile neoliberalizm bu açıdan klasik ya da ekonomik liberalizmin ardılıdır (Treanor, 2004, Gamble, 2006: 33). Devletin ya da devlete ilişkin herhangi bir birimin veya kişinin planlama ya da idare konusunda oynayacağı rol üzerine Hayek'in sarf ettiği şu sözler bu ardıllık durumunu göstermektedir (Hayek, 2004: 144):

“İster komşum, hatta ister patronum olsun, bir milyonerin benim üzerimdeki iktidarı, devletin zorlayıcı kuvvetini temsil eden ve benim hangi şartlar altında yaşayıp çalışabileceğimi kendi takdirine göre kararlaştıracak olan en küçük bir memurun iktidarından muhakkak ki daha azdır. Kim inkar edebilir ki, zenginin kudretli olduğu bir dünya, yalnız kudretlinin zengin olabileceği bir dünyaya nazaran daha iyidir”

Neoliberalizmin devlet müdahalesini dışlayıcı bu tavrının planlama ile olan ilişkisinde yanlış anlamaya müsait bir noktayı açıklamadan önce, neoliberalizmin bahsettiğimiz tavrının içine düştüğü tezadı vurgulamak gerekir. Devleti doğal sürece bir müdahale aracı olarak yorumlayan neoliberalizm, bu aracı toplumu ve ekonomiyi dönüştürmek için kullanmaktan geri durmaz. Refah devletinin piyasa ve toplumun doğal ilerleyişini aksattığını ileri sürerek piyasanın tekrar işlerlik kazanıp toplumu yeniden rayına sokabilmesi için devlete ihtiyaç duyar (Özkazanç, 2005: 5). Neoliberal yönetim anlayışın temel ögesi haline gelen bu durum darbe sonrası tesis edilen neoliberal düzenlerde, küresel krizde geri dönen kamulaştırmalarda, finansal ve sanayi yardımlarında, planlamalarda kendisini göstermektedir.

Neoliberalizmin minimal devlet anlayışının planlama kavramına kökünden karşı olduğu çıkarımını yapmak oldukça olası olduğu için, bu hatanın önüne geçebilmek adına şunu belirtmek gerekir. Neoliberalizmde karşı olunan plancılık, plancılığın kendisinden ziyade devletin planlamacılığıdır. Ludwig von Mises'in belirttiği üzere, her bireyin kendi çıkarına göre plan yapması ya da devletin bireyler adına plan yapması arasında bir tercih söz konusudur (Turner, 2007: 70). Neoliberalizmin bu noktadaki tercihi açık bir şekilde bireylerin plan yapmasına

destek verilmesidir. Hayek'in de belirttiği gibi toplumda herkesin kendisine göre bir planı mevcuttur. Firmalar eğer planları doğru ise başarılı olurlar. Bu yüzden serbest piyasa ekonomisi tek bir merkez yerine birçok merkezden planlanmıştır (Butler, 2001: 101). Diğer türlü bir kolektif planlamanın ise bir süre sonra kısıtlamalar manzumesine dönüşeceğini vurgulayan Hayek, bu durumun ulus ötesi zararlarına da dikkat çeker. Buna göre kolektif planlamada her milletin kendisini kaynakların mutlak hakimi olarak görmeye başlaması, kıskançlık ve husumeti beraberinde getirecektir (Hayek, 2004: 274). Serbest piyasayı fetişleştiren neoliberalizmin işbirliğinin altını oyacak bu tip bir husumet ortamına karşı çıkması, liberalizmin neoliberallere bıraktığı bir diğer mirastır.

Neoliberalizmin liberal gelenekle olan ilişkisini Mont Pelerin liberalizmi ile olan alakasını farklı bir konuma oturtmak gerekir. Zira bu ilişki ekonomik liberalizme ilişkin kavramlardan ziyade kolektivizm kavramı çerçevesinde şekillenmiştir. John Maynard Keynes, Joseph Schumpeter, Karl Polanyi gibi ekonomistlerin bırakınız yapsınlar çağının kapandığına, geleceğin daha kolektivist düşünceler çerçevesinde oluşturulması gerektiğine ilişkin fikirlerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası itibar görmeye başlaması, liberal entelektüeller için çanların çalısını simgelemekteydi. Bu konjonktür içinde bir araya gelerek kolektivizm karşıtlığında birleşmek ve liberal ideolojiyi yeninden ele almak şarttı (Turner, 2007: 70).

Neoliberalizmin üzerinde yükseldiği Mont Pelerin liberalizmi, kolektivizmi toplum içindeki çalışmaların belirli bir amaca göre şekillendirilmesi ve teşkilatlandırılması olarak tanımlar. Kaynaklar bu tek amaca yönlendirilir. Bireyciliğe karşı duran bu anlayış Hayek'e göre belirsizdir ve bir siyaset doğurmaktan uzaktır. Çünkü sayısız insanın refah ve saadeti sonsuz kombinezonlar oluşturur. Bu yüzden kaynaklar tek bir ortak amaca değil, her bireyin her türlü ihtiyacının yer aldığı eksiksiz bir kıymetler silsilesine yönlendirilmelidir. Hayek bu kıymetler silsilesini 'gayeler hiyerarşisi' olarak adlandırır (Hayek, 2004: 80). Mont Pelerin liberalizminin kolektivizm karşıtlığı, dönem itibari ile Hayek'in ünlü Kölelik Yolu adlı eserinin tümünde hissedilen, totaliter sistemin yayılması korkusunun yarattığı bir düşünce yapısı olarak algılanabilir ve günümüz neoliberalizmine çok uygun olmadığı düşünülebilir. Bu düşüncenin es geçtiği nokta Mont Pelerin

liberalizminin bu korkunun üstesinden gelerek özgürlüğü ve bireyi korumak için öne sürdüğü ve yücelttiği iki silahıdır: minimal devlet ve serbest piyasa ekonomisi (Turner, 2007: 79). Bu iki silah dikkate alındığında neoliberalizmin Mont Pelerin geleneği ile etkileşimi gözler önüne serilmektedir.

Özetlemek gerekirse, neoliberalizmin liberalizme olan atıfları ağırlıklı olarak Manchester Okulu'nün bırakınız yapsınlar felsefesi, serbest girişim ve rekabet kavramları ile Mont Pelerin liberalizminin kolektivizm karşıtı bireyciliği ve minimal devleti üzerinedir. Bu çalışmada da temel alınacak olan modern neoliberalizm ise daha çok Chicago Okulu ile bağlantılıdır (Palley, 2007: 42). Her iki ekolde serbest piyasa, bırakınız yapsınlar felsefesi gibi kesişen noktalar mevcut olsa da, Chicago Okulu'ndaki monetarizm, özelleştirme, sınırları minimum düzeylerde çizilmiş olsa da devletin varlığına ve müdahaleye olan ihtiyaç gibi özellikler bir ayrışmayı temsil etmektedir.

2.1.2.2 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Hakim Ekonomik Paradigma

24 Ekim 1929'da patlak veren ekonomik buhran, kapitalizmin girdiği ilk ciddi bunalım olmasının yanında ekonomik paradigmanın değişmesinde de kilit öneme sahiptir. 1932'de işsiz sayısı 12 milyonu bulan ABD'de Franklin Roosevelt'in 'yeni görüş' (new deal) adı altında vaat ettikleri, en kısa ifadesi ile saf ve kontrolsüz piyasanın devletin daha fazla sorumluluk yüklendiği, kontrollü bir piyasa ile ikame edilmesi idi (İrat, 2003: 51). 1936'da Maynard Keynes'in ünlü eseri Genel Teori'yi yayınlamasından sonra destekçisi artan bu görüşlerin tam anlamda hakim bir ekonomik paradigma haline dönüşmesi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelir.

Keynesyen iktisadın temel çıkış noktası 19. yüzyıl piyasa ekonomisinin müdahale edilmediği takdirde işsizlik sorununu kendiliğinden çözeceği savını reddetmesidir. Keynes'e göre işsizlik ve enflasyonun kontrol edilebilmesi için devletin aktif maliye politikası uygulaması kaçınılmazdır. Ayrıca bu maliye politikaları, merkez bankalarının işsizliğe karşı yatırımları özendirici para politikaları ile desteklenmelidir. Keynesyen iktisadın devlet müdahalesini öngören yaklaşımına ek olarak her özel piyasayı mal, hizmet ve üretim faktörleri açısından inceleyen

görüşü benimsememiş olması da başka bir ayırt edici özelliğidir. Ulusal planda toplam gelir ve istihdamı sağlamak üzere yoğunlaşan Keynesyen düşünce, makroekonomi alanında bir çığır açmıştır (Yeldan, 2008: 88, Dinler, 2001:301). Keynesyen iktisadın hedeflediği tam istihdama ulaşmada kullanılacak birincil araç talep yanlı ekonomi politikalarıdır. Bu politikaların temel amacı satın alma gücünün artırılmasıyla toplam talebin artması ve böylece tam istihdama ulaşılmasıdır. Vergilerde yapılacak kesintiler talep yanlı ekonomi politikasında kilit öneme sahiptir. Keynes'e göre vergilerde yapılacak kesinti ile ekonomide çarpan etkisi yaratılacak, bu etkiyle çalışanların eline daha fazla para geçecek, buna bağlı olarak artan talep de istihdamı canlı tutacaktı. Keynes'in bu iktisadi düzeninin fordist üretim tarzını beraberinde getirmesi doğal bir sonuçtur. Standart mallar üretmek üzere, bant üzerinde montaj esasına dayanan fordist üretim tarzı çalışanların eskiye kıyasla daha yüksek ücret almalarını sağlıyordu (Erdoğan ve Ak, 2003: 670). Ücretle üretim biçimi arasındaki bu ilişkinin sürekliliği ise çok hassas bir dengeye bağlıydı: ücretlerdeki artış emeğin üretkenliğindeki artıştan daha fazla olmaması. Çünkü aksi takdirde sermaye birikimi kapitalist sınıfın aleyhine geliyordu. 1950-1973 arasında Keynesyen iktisat-fordizm işbirliği ile süre gelen altın çağda ücretlerin hiçbir dönemde üretkenliğin üzerinde kalıcı bir artış göstermemiş olması paradigmanın devamlılığında önemli rol oynamıştır (Yeldan, 2008: 91).

Keynesyen ekonomik paradigmanın hakim olduğu savaş sonrası dönem için John Ruggie'nin kullandığı 'gömülü ya da içkin liberalizm' (embedded liberalism) kavramı, neoliberal ekonomik paradigma kayışını anlayabilmek için önemli bir kavramdır. Ruggie kavramı ilk kez kullandığı 1982 tarihli makalesinde gömülü liberalizmin özünü şu şekilde tanımlamıştır (Rugie, 1982: 393):

“Savaş sonrası uluslararası sistemin yapılanması iki uç nokta arasında dengeyi bulmak ve istikrarı sağlayabilmeyi hedefler. İlk uç nokta iki savaş arası dönemin ekonomik milliyetçiliğidir. Yeni uzlaşıda bu ekonomik milliyetçiliğin aksine çok taraflılık benimsenecektir. İkinci uç nokta altın standardı ve serbest ticaret döneminin kontrolsüz liberalizmidir. Yeni uzlaşıda çok taraflılık iç müdahale ve düzenlemeye tabi olacaktır.”

Ruggie'nin tanımında da görüleceği gibi gömülü liberalizm iki uzlaşa üzerine inşa edilmiştir. Bu uzlaşının bir tarafında sanayileşme, kalkınma, tam istihdam, sosyal refah gibi ulusal ekonomik hedefler yer alır. Uzlaşının diğer tarafında da uluslararası boyutta işbirliği ve liberal çok taraflılık yer alır. Ulusal hedeflerle çok taraflılık ve uluslararası işbirliği arasında kurulan bu dengede devletin aktif rol oynaması başat roldedir (Fourcade-Gourinchas ve Babb, 2002: 537). Gömülü liberalizmde piyasa, sosyal ve politik kısıtlamalar ve düzenlemelerle örülü bir yapı içinde gömülüdür (Harvey, 2005: 11). Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse gömülü liberalizmin hakim olduğu savaş sonrası dönemde piyasanın kendi kendisini düzenlemesine izin verilmemiş, piyasa ve ekonomi toplumsal faaliyetlerden biri olarak algılanmıştır. Toplumu istediği şekilde düzenleyen piyasa ekonomisi anlayışı, diğer toplumsal faaliyetlerin düzeyine indirgenmiş, ya da kavramın içerdiği kelime ile topluma gömülmüştür. İşte bu noktada kavram neoliberalizmin algılanması için önem teşkil eder. Çünkü Keynesyen iktisat döneminde gömülmüş olan bu birincil piyasa ekonomisi anlayışı, neoliberal paradigma kayışının ardından yeniden su yüzüne çıkarak tüm toplumsal ve devletler arası ilişkileri belirler hale gelmiştir.

2.1.2.3 Paradigma Kayışı ve Keynesyen İktisadın Sonu

Altın çağın gömülü liberalizm ve Keynesyen iktisat düzeninin çatlaması, hem içerden hem de dışarıdan birçok faktörün bir araya gelmesi ile gerçekleşmiştir. Bu faktörlerden ilki Bretton Woods sisteminin 1971 yılında fiili olarak son bulmasıdır. ABD'nin Vietnam savaşını finansmanda yaşadığı sıkıntılara parasal genişlemenin dolar-altın standardı üzerindeki kontrol kırıcı etkisi eklenince, Bretton Woods sistemi kontrolden çıkmış ve dolar miktarı başıboş bir şekilde artmaya başlamıştır. Bu gidişata daha fazla dayanamayan ABD yönetimi Nixon liderliğinde doların altın ile olan ilişkisini kopararak doların piyasada serbestçe belirleneceğini ilan etmiştir. Bu karar finans dünyası açısından bir milat anlamı taşır. Zira bu karar ile kriz uluslararası bir boyut kazanmıştır. Aksi takdirde her bir kapitalist devletin içinde çözmeye çalışacağı kriz, uluslararası kuruluşlara bu denli erken ve etkin bir şekilde sıçramayacağı için neoliberalizme kayışın da etkinliğini ve hızını düşürecekti. Aynı zamanda devletlerin neoliberalizmin asli unsurlarından olan monetarist politikaya

dört elle sarılmalarına da engel olacaktı (Gamble, 2006: 24). Sistemin çökmesinin ardından bir anda önem kazanan spekülasyon kavramıyla finans lehine işlemeye başlayan konjonktür, finansı ulusal bir mesele olarak algılayan Keynesci iktisatla çatışır hale gelmiştir. 1973 yılında patlak veren petrol krizinin ardından ortaya çıkan Petro-dolar zenginleri çatışmanın şiddetini daha da artırıcı etki yapmıştır. Çünkü bu kesimin elde ettiği gelir batı bankalarına yönelmesine rağmen Keynesyen finans piyasası kontrolü sebebiyle yeniden kredilendirmeye açılmamaktadır. Artan baskıdan kurtulmanın yolu olan finans piyasalarının serbestleştirilmesi, paradigma kayışının ilk ayağını oluşturmaktadır (Yeldan, 2008: 100-102).

Paradigma kayışının ikinci ayağında enflasyon ve işsizlik başrolü oynamaktadır. 1970'lerde başlayan üretim düşüşüne rağmen fiyatlardaki artışın durmaması ve fiyat artışına işsizlik oranının da artışının eklenmesi Keynesyen iktisadın hiç de hazırlıklı olmadığı bir kavramla karşı karşıya gelmesini zorunlu kılmıştır: stagflasyon.

Durgunluk ve enflasyonun bir arada gerçekleştiği bu ekonomik durum Keynesyen iktisadın varsayımlarına göre asla oluşmaması gereken bir durumdur. Çünkü Keynesyen ekonomiye göre ekonomi daralırken işsizlik artacak, ekonomi genişlerken de işsizlik azalacaktı. Hükümetler de bu varsayımdan hareket ederek belirli enflasyon ve işsizlik oranı hedeflemek suretiyle maliye politikalarını oluşturacak, böylece hızlı büyümenin de durgunluğunda önüne geçmiş olacaktı. Fakat varsayım 1970'li yıllar için geçersiz bir durum haline gelmişti. Bir taraftan düşen büyüme oranlarına karşılık işsizlik ve fiyatlar artmaktaydı (Erdoğan ve Ak, 2003: 671). Enflasyondaki artışın faturasının Keynesyen iktisada ek olarak emeğe de çıkarıldığını unutmadan vurgulamak gerekir. Örneğin ABD'de Carter hükümeti, 1973 sonrası yaşanan durgunlukta neredeyse sıfıra yaklaşan üretkenlik artışını görmezden gelerek, enflasyonun artışının baş sorumlusu olarak yılda %2 artan emek ücretlerini göstermiştir (Campbell, 2007: 318).

1970'lerin genelinde devam eden bu stagflasyon problemi diğer faktörlerle birlikte İngiltere'yi 1975-76 yıllarında IMF desteğine muhtaç edecek boyutlara ulaştırmıştır. Sermaye birikimine de doğrudan zarar veren bu sorundan kurtulmak için

Keynesyen politikaların çare olamayacağı aşikar duruma gelmiştir. Yapılacak tek şey alternatiflere yönelmektir (Harvey, 2005: 12). Paradigma kayışında stagflasyonun bu etkisi göz önüne alındığında, aşağıda daha ayrıntılı belirteceğimiz neoliberalizmin enflasyon hassaslığı ve emek uzlaşısı karşıtlığı bir kat daha anlam kazanmaktadır.

Keynesyen iktisadı ikame edecek yeni paradigmaya geçmeden önce Keynesyen iktisadın sonunu getiren son bir faktörden daha bahsetmek gerekir. Fordist üretim tarzı maliyetlerde pozitif sonuçlar yaratmıştır. Fakat bu üretim biçimi aynı zamanda taklit edilebilirliğe de artırıcı bir etkide bulunmuştur. Bunun sonucu olarak üçüncü dünya ülkeleri ucuz emek avantajını da kullanarak, hızla bu taklit döngüsünün içine girip sermayeden pay almaya başlamıştır. Bu durum karşısında doğal olarak düşen kar payları yeniden yatırımı giderek daha da zorlaştırmıştır (Yeldan, 2008: 97). Bu durum finansal kuralsızlaştırmanın beraberinde getirdiği sanayisizleşme ile birlikte değerlendirildiğinde; yatırım malı ihracatçısı/tüketim malı ihracatçısı şeklinde süre gelen farklılaşmadan sermaye yoğun mal ihracatçısı/emek yoğun mal ihracatçısı şeklinde bir farklılaşmaya doğru kayma görülebilir (İrat, 2003: 51).

Bu noktaya kadar savaş sonrası yaşanan Keynesyen paradigmatik istikrar ve 1970-1979 arası yaşanan paradigmatik kriz açıklanmaya çalışılmıştır. Bilindiği üzere iktisat biliminde bilgi birikimi birbirinden tamamen bağımsız paradigmatların birbirinin yerini almasıyla sonuçlanan kriz-yeni paradigma-kriz döngüsünden ziyade, her yeni paradigmanın bir öncekinden beslendiği bir döngüde gerçekleşir. Ayrıca paradigmatlar arası bağlantının yanı sıra, iktisadi bilgi birikiminin ‘tersine sarmal’ bir gelişme izlediği de düşünülebilir. Yani eski bir teori ya da görüş yıllar sonra yeniden ortaya çıkarak hakim bir düşünce biçimi haline gelebilmektedir (Şahinkaya, 1994: 57). Düşünsel düzeyde bir paradigma kayışının gerçekleşmesi için ise yeni paradigmanın eskisine karşı bir karşılaştırmalı üstünlüğü olmalıdır. Bu karşılaştırmalı üstünlükten bahsedebilmek için üç faktör oluşmalıdır. İlk olarak yeni teori mevcut teorinin neden toplumsal sorunları çözmekte yetersiz olduğunu kanıtlamalıdır. İkinci faktör yeni teorinin paradigmatların sübjektifliğini ortaya koyarak akıl hocalarının yanılabilceğini göstermesidir. Son ve en önemli faktör ise yeni paradigmanın alternatif yaratma kapasitesine sahip olmasıdır (Kus, 2006: 500).

Neoliberal iktisadi paradigma Keynesyen dönemde yaşanan stagflasyon krizini toplam para arzının düzensiz dalgalanmasına bağlar. Keynesyen maliye politikaları da bu düzensiz dalgalanmanın baş sorumlusudur. Hatırlanacağı gibi Keynesyen iktisat özel tüketimi toplam talebin temel belirleyicisi olarak görür ve maliye politika araçlarından olan vergi oranlarında değişiklik yapmanın özel tüketim ve toplam gelir üzerinde doğrudan etki yapacağını savunur. Neoliberal iktisadi paradigmanın alternatif olarak ortaya koyduğu monetarist politikalar ise bu varsayımın yanlışlığını ispata girişir. Monetaristlere göre tüketim harcanabilir gelire bağlı değildir, beklenen gelire bağlıdır. Dolayısıyla vergi oranlarında yapılacak değişiklik, toplam talebi beklenildiği şekilde uyaramaz. Monetaristlerin ikinci eleştirisi maliye politikasının kamu harcamalarının finansmanı ile ilgilidir. Bu görüşe göre, maliye politikasının başarısı nasıl finanse edildiğine bağlıdır. Eğer kamu harcamalarındaki artış kişi ve firmalardan borçlanma yoluyla finanse ediliyorsa, piyasada ödünç verilebilir fonlara talep artacak, bu da faiz oranlarını yükseltecektir. Faiz oranlarının yükselmesi ise özel yatırım harcamalarının azalmasına yol açacaktır ki bu durum Keynesyen iktisadın istemediği bir durumdur. Keynesyen iktisadın sorun çözme yetersizliğindeki problemleri bu şekilde ortaya koyan yeni paradigma, çıkış yolunda tek bir alternatif gösterir: iyi bir para politikası izlemek. Bunun ön koşulu da ekonomideki büyüme oranına eşit bir para arzıdır (Dinler, 2001:493-495). Neoliberalizmde merkez bankalarının kilit bir role sahip olması bu para politikası ile doğrudan ilişkilidir.

Paradigma kayışının somut olarak gerçeklemeye başlamasının miladını belirlerken, ülkelerin neoliberal deneyimlere başlangıç tarihlerini değerlendirmek yardımcı olan bir metot değildir. Çünkü neoliberalizmin ülke bazında uygulamaya geçişinde farklı tarihler söz konusudur. Bunun yerine uluslararası düzeyde neoliberalizm için önemli kırılma noktaları ve kurumsallaşma girişimlerini temel almak daha doğru olacaktır. Bu gözle bakıldığında neoliberal paradigma kayışında dört temel olay ön plana çıkar: Reaganomics²¹ ve Thatcherism²², IMF ve Dünya

²¹ ABD eski Başkanı Ronald Reagan'un seçim kampanyasında öne sürdüğü ve görevde iken uygulamaya çalıştığı politikaya verilen isimdir. Arz yönlü ekonomiyi benimser. Üretimin artmasının sağlanmasıyla bir yandan istihdamın artacağını, öte yandan da fiyatların düşeceğini varsayar (Dinler, 2001:302).

Bankası (DB) önderliğinde yapısal uyum programları aracılığı ile gerçekleşen neoliberal kurumsallaşma, Soğuk Savaşın bitişi ile komünizm alternatifinin yok oluşu ve küreselleşme ile neoliberalizmin kesişen yolları (Erdoğan ve Ak, 2003: 673). Bu dört olaydan ilk ikisini detaylandırmakta yarar vardır. Çünkü bu iki olayın neoliberalizmin hegemonikleşmesinde bıraktığı izler oldukça derindir.

1978 yılı sonunda Carter hükümeti ile başlayan ABD'nin neoliberal değişiminde asıl hamlelerin çoğu Reagan hükümeti zamanında gerçekleştirilmiştir. Carter hükümeti kesin bir politika dönüşü ile başlattığı enflasyonla mücadele programına paralel olarak, 1979 ağustosunda Amerikan Merkez Bankası'nın (FED) başına sıkı para politikasının baş destekçilerinden olan Paul Volcker'i geçirmesinin etkisi, 'Volcker Şoku' olarak bilinen olayın gerçekleşmesi ile uluslararası bir boyut kazanmıştır. Paul Volcker idaresindeki FED'in 6 Ekim 1979'da para arzını sert bir şekilde kısacağına ilan etmesini takiben faiz oranlarını artırması, bekleneni gerçekleştirdi ve ABD ekonomisi durgunluğa girdi. Rekor düzeye çıkan faiz oranları doların değer kaybını durdurarak enflasyonu dizginlemeyi başardı, fakat işsizlik 1982'de %9,7'ye kadar yükseldi (Campbell, 2007: 318). Hayek'in de belirttiği üzere enflasyonun mutlak suretle dizginlenmesinin gerekliliği kısa süreli işsizliğe katlanmayı zaruri kılmaktaydı. Diğer bir ifade ile işsizlikteki yükselmeye aldırmadan enflasyonu dizginleyici para politikasında ısrar edilmeliydi. Çünkü Hayek'e göre enflasyon bir kez dizginlendi mi, büyümenin temelleri sağlam bir şekilde atılabilirdi (Butler, 2001: 87,88). Volcker şoku olarak adlandırılan bu politikalar, görüldüğü üzere neoliberal öğretiyeye tamamen sadık bir düzenin temellerini atmaktaydı. Bu temeli devralan Ronald Reagan hükümeti, şokun etkisi ile zayıflayan emek piyasasını daha da esnekletirmek, finans piyasalarının önünü açmak, sanayi sektöründen finans sektörüne dönüşümü gerçekleştirmek gibi diğer kilit neoliberal uygulamaları hayata geçirmiştir. Böylece ABD'de 1960'ların ünlü '*General Motors için iyi olan ABD için de iyidir*' mottosu, '*Tek önemli olan şey Wall Street için neyin iyi olduğudur*' mottosu ile yer değiştirmiştir (Harvey, 2005: 23,35).

²² 1979 yılında yapılan seçimden sonra göreve gelen Margaret Thatcher'ın görevde kaldığı sürece uyguladığı, özelleştirme, kamu harcamalarının kısılması, gelir bölüşümünün ikinci plana atılması, emek piyasalarının esnekleştirilmesi, vergilerin azaltılması gibi özellikleri ile bilinen neoliberal politikalara verilen addır.

İngiltere'nin Thatcher dönemi ile özdeşleşen neoliberal dönüşümü, Atlantik'in iki yakasında neoliberal uygulamaların yükselişini simgelemesi açısından önemlidir. İngiltere'nin neoliberalizm kabulünün diğer bir anlamı da, Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dünyanın lideri ABD'nin en büyük müttefiki ve eski bir hegemon güç kimliği ile neoliberal politikaların yaygınlaştırılmasında aktif rol almaktır.

Aynı ABD ve Reagan örneğinde olduğu gibi İngiltere'nin de neoliberal paradigma kayışını Thatcher öncesi Heath dönemi ve bu dönemi takip eden işçi partisi hükümetlerinden başlatmak mümkündür. Fakat Thatcher'ın 1979'da göreve geldikten sonra paradigma kayışında yaptığı etki, öncekilerle kıyaslanmayacak düzeydedir (Fourcade-Gourinchas ve Babb, 2002: 554). Thatcher öncesi İngiltere, Keynesyen iktisadın stagflasyon krizinden en fazla yara alan ülkelerin başında gelmektedir. Sarsılan mali disiplinin yanı sıra toplumsal hezeyanın da yaşandığı İngiltere'de 1973 petrol krizinden sonra göreve gelen bir Muhafazakar ve iki İşçi Partisi hükümeti yükselen enflasyon ve sendika grevleri karşısında çaresiz kalmışlardır. Keynesyen iktisadın modifiye edilmiş, kırma modellerinde²³ çözümü arayan Thatcher öncesi hükümetler sorunların üstesinden gelememişlerdir (Kus, 2006: 503-505). 1926 yılından beri grev görmeyen İngiltere, 1972 ve 1974 yıllarında maden işçilerinin büyük çaplı grevleri ile sarsılmıştır. İngiltere'de örgütlü emeğin lideri konumundaki madencilerin artan enflasyon karşısında ücretlerde iyileştirme talepleri, dönemin hükümetini iyice köşeye sıkıştırmıştır. 1975 yılında %26'yı gören enflasyon, 1 milyona yaklaşan işsiz, ödemeler dengesi açıkları gibi kritik ekonomik problemler, ülkeyi ünlü '1978 Huzursuz Kış'ına sürüklemiştir. Greve giden hastane çalışanları nedeniyle çok kısıtlı verilen sağlık hizmeti, mezarcıların grevi nedeniyle gömülemeyen ölümler, sadece elzem malları taşıyan kamyonların geçebildiği grev hatları, 'bugün tren yok' veciz ifadesi ile akıllarda kalan ulaşım grevleri ülkeyi kısa sürede felce uğratmıştır (Harvey, 2005: 57). Tüm bu krizin faturasının kesildiği İşçi

²³ Dönem itibarıyla kendisini iyice hissettirmeye başlayan Keynesyen politika karşıtlığı, 1976 yılından itibaren Keynescilikten taviz verme şeklinde somutlaşmaya başlamıştır. 1975-79 arası görevde kalan James Callagan hükümeti döneminde Ortodoks Keynescilikten verilen bu tavizler ortaya kırma bir Keynescilik çıkarmıştır. Bu kırma modelin "*engellenmiş Keynescilik (frustrated Keynesianism)*", "*Tedbirli Keynescilik (cautious Keynesianism)*", "*hibrit Keynescilik (hybrid, monetarily-constrained Keynesianism)*" gibi çeşitli isimlendirmeleri mevcuttur (Kus, 2006: 505).

Partisi hükümeti 1979 seçimlerinde ağır bir yenilgi almış ve görevi oyların %43, 9'unu alan Muhafazakar Parti'ye ve Demir Leydi'ye bırakmıştır.

Thatcher dönemi İngiltere'sinin neoliberal dönüşümü, aynı ABD'de olduğu gibi tam istihdam hedefini enflasyonun dizginlenmesi hedefi ile ikame eden monetarist politikalar çerçevesinde, sendika gibi toplumsal dayanışma kurumların bertaraf edilerek toplumun bireycilik, kişisel sorumluluk ve özel mülkiyet kavramları etrafında yeniden kurgulandığı bir dönüşümdür. Dolaylı vergilerde gerçekleştirilen iki kata yakın artışa karşılık gelir vergisinde gidilen indirimler gibi refah devletinin verdiklerini geri alma girişimleri, özelleştirmelerle desteklenmiştir. İş dünyasının rahat edeceği bir düzen kurgulayan Thatcher hükümeti emek piyasalarını mümkün olduğu kadar esnekletmeye gayret göstermiştir.

Sosyal harcamalarda yapılan kesintiler, eğitim ve sağlık dışında tüm sosyal yardımlar alanlara aksetmiştir. Eğitim ve sağlık alanında da devletin minimize edilmesi, bireylerin özel sağlık sigortaları edinmeleri, devletin yüksek öğrenime destek vermeyi kesmesi gibi içeriden gelen neoliberal taleplerin gerçekleştirilememiş olması ise oldukça basit bir nedene dayanır. Neoliberal paradigma kayışının sosyal yardım üzerindeki negatif etkisi o denli büyüktü ki eğitim ve sağlık alanlarını da buraya dahil etmek toplumsal hezeyana yol açabilirdi (Gamble, 2006: 30, Harvey, 2005: 22,23). Yeni dönem İngiltere için artık refah devletinin bireye fazla sorumluluk bindirmeyen refah programı anlayışı (give it to me) yerini devletin minimum düzeyde sorumluluk kabullendiği (do it yourself) refah programına terk etmiştir (Kus, 2006: 507).

Paradigma kayışında son olarak IMF ve DB'nın Keynescilikten arınarak neoliberal dönüşümde büründükleri rolden söz edilmelidir. Uluslararası finansman açısından kilit roldeki bu iki kurum, yapısal uyum programları aracılığı ile serbest piyasa fetişizmine ve neoliberalizmin düşünce yapısının yayılmasına hizmet etmişlerdir. Özellikle periyodik krizlerle baş etmeye çalışan üçüncü dünya ülkeleri ve gelişmekte olan ülkelerin finansman ihtiyaçlarının karşılanmasının ön koşulu olarak dayatılan neoliberal politikalar, neoliberal paradigmanın yayılmasında ve hakimiyet kurmasında kurumsallaşma eksiğini kapamıştır.

2.1.2.4 Washington Uzlaşısı

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından IMF ve DB'nin söz birliği etmişçesine uygulamaya çalıştıkları kapitalizmin küresel düzeyde neoliberalizm çerçevesinde yeniden yapılandırılması planı, iktisat literatürüne yeni bir kavram kazandırmıştır: Washington uzlaşısı. Her ne kadar kavramın yaratıcısı John Williamson, kavramın neoliberalizmin kurumsallaşması ve yayılmasında etkin bir araç olarak kullanımını reddetse de, kavramın içerdiği somut ekonomi politikalarının birçoğu neoliberalizmle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda neoliberalizmin bir kavram olarak anlaşılmasında, bir politikalar bütünü olarak Washington uzlaşısının neleri içerdiğinin bilinmesi önemlidir. Ayrıca uzlaşının Latin Amerika'nın neoliberal deneyiminde birebir uygulanmış olması, sonuçlarının değerlendirilmesi ve neoliberalizmle bağlantıların kurulması açısından da farklı bir öneme sahiptir.

Washington uzlaşısının içeriğine geçmeden kavramın 'Washington' kelimesi ile ne anlatmak istediğini açıklığa kavuşturmak gerekir. Kavramın yaratıcısı Williamson bu kelime ile Washington'da yer alan politik kanadı (Kongre) ,uluslararası finansal kurumlarda çalışan teknokratları, düşünce kuruluşlarını, ABD hükümetinin ekonomik birimlerini ve Amerikan Merkez Bankası'nı ifade etmek istediğini belirtmiştir (Williamson, 2004: 2). Yeldan'ın da belirttiği üzere geçen süre içinde Williamson'un bu kapsamlı tanımlamasında IMF, DB ve FED, yönlendirici kimlikleri ile kelimenin içeriğinde ön plana çıkmışlardır. Williamson'un kavramı ilk kullandığı eserinde sıraladığı 10 politikaya atfen Yeldan Washington uzlaşısını, kimi zaman '10 emir' şeklinde de adlandırmaktadır (Yeldan, 2008: 163).

Williamson'un Latin Amerika'da uygulanması gereken ekonomi politikalarının tartışılacağı bir konferans için hazırladığı bir makalesinde yer verdiği 10 adet somut politikadan oluşan Washington uzlaşısı, Williamson'a göre kaleme alınış dönemi itibari ile üzerinde uzlaşılabilir bir niteliğe sahiptir. Williamson'un Latin Amerika için tanımladığı 10 ekonomi politikası şu şekildedir (Williamson, 2004: 3,4):

- i. Mali Disiplin
- ii. Kamu harcama önceliklerinin yeniden sıralanması

- iii. Vergi reformu
- iv. Faiz oranlarının liberalleştirilmesi
- v. Rekabetçi döviz kuru
- vi. Ticaretin serbestleştirilmesi
- vii. Doğrudan yabancı yatırımlarda liberalleştirme
- viii. Özelleştirme
- ix. Kuralsızlaştırma
- x. Mülkiyet hakkının korunması

Bu 10 maddelik listenin Latin Amerika’da doğurduğu negatif sonuçlar ve üst üste gelen başarısızlıklar kavramı sürekli olarak gündemde tutmuştur. Bu başarısızlıklar karşısında artan eleştiriler, Williamson’u yukarıdaki orijinal liste ile ne anlatmak istediğini tekrar izah etmeye zorlamış, hatta bu eleştiriler karşısında Pedro-Pablo Kuczynski ile birlikte 2003 yılında yaptıkları çalışmada daha geniş bir liste kaleme alarak orijinal Washington uzlaşısının yol açtığı krizlerden etkilenen ülkelerin ikinci nesil reformlarını tespiti itmiştir (Rodrik, 2006: 974).

Uzlaşının somut başarısızlıklarının ardından kendisine yöneltilen eleştirilere cevap veren Williamson, öncelikle orijinal listedeki maddelerin birçoğunun yanlış yorumlandığını iddia etmiştir. Örneğin kamu harcamalarına ilişkin ikinci maddede neoliberalizmin kendisine de sirayet eden sosyal harcamaların kısılmasına ilişkin herhangi bir hedefi göstermediğini söyleyen Williamson, kamu sektörünün bir ekonomide payının ne kadar olması konusunda da tamamen nötr olduğunu savunur. Kavramın neoliberalizm ve piyasa fetişizmi ile aynı anlamda kullanılmasını ise ‘münasebetsiz bir çarpıtma’ olarak değerlendirir. Uzlaşya getirilen eleştirilerin çoğunun da bu tip bir bakış açısına sahip olduğunu ekler (Williamson, 2004: 2,7).

Williamson’un bu kavramı aklama girişimlerine birçok eleştiri gelmektedir. Joseph Stiglitz’e göre Williamson’un orijinal metinde farklı şeyler söylediğine ilişkin savunmasının bir mantığı yoktur. Üzerinde durulması gereken Williamson’un ne söylediğinden ziyade ne anlaşıldığıdır (Stiglitz, 2004: 1). Bu noktada Yeldan uzlaşının tutarsızlıklarını ortaya koymaktadır. Yeldan’a göre 5. maddede yer alan rekabetçi döviz kuru ilkesi 4. maddede yer alan faiz oranlarının liberalleştirilmesi ve

9. Maddede yer alan kuralsızlaştırma ile uyumlu değildir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler sermaye kaçışını engellemek için yüksek reel faiz sunmaya mecburdurlar. Yüksek faiz ise döviz bolluğunu beraberinde getirecek ve dövizin fiyatını ucuzlatacaktır. Bu şartlar altında rekabetçi döviz kuru ile hedeflenen ihracat artışı istenilenin tam tersine uluslararası piyasada rekabet gücünü yitirecektir (Yeldan, 2008: 165).

Washington uzlaşısının eleştirildiği bir diğer nokta uluslararası kurumlarca kredilendirme karşılığında bir koz olarak kullanılması ve uzlaşının öngördüğü reformları gerçekleştirmeyi bir ön koşul olarak benimsetmesidir. Sosyal güvenlik reformu, merkez bankasının yeniden düzenlenmesi gibi giderek daha da somutlaşan reform isteklerinin gerçekleştirilmesi için belirlenen zaman limitleri karşısında hükümetler çaresiz kalmışlardır. Bir tarafta bu isteklere itaat ettiklerinde koloniyel efendilere itaat etmekle suçlanma tehlikesi yer alırken, diğer tarafta istekleri reddetme durumunda alamadıkları kredinin hesabını verme zorunluluğu yer almaktadır (Stiglitz, 2004: 10).

Talep edilen reformların gelişmenin kurumsallaşma boyutu olarak servis edilmesi ise olaya farklı bir boyut katmaktadır. Gelişebilmek için gerekli olan bu kurumsallaşmayı akıl edenlerin oturduğu tavsiye verici pozisyonu ile uygulayıcının oturduğu dinleyici pozisyonu sonsuz bir eşitsizlik yaratmaktadır. Örneğin ticaret ve mülkiyet hakları konusunda tavsiye edilen reformları gerçekleştirdiniz fakat beklenen büyümeyi sağlayamadınız. Tavsiye edene geri döndüğünüzde bu durumun emek piyasasını yeniden düzenlemediğimiz için olduğu söylenecektir. Bu reformu da gerçekleştirip yine beklenen ivmeyi yakalamadığınızda bu sefer sıra sosyal güvenlik sistemine gelecektir. Sonuç olarak bu sonsuz eşitsizlik tavsiye verenin asla yanılmadığı bir düzeni oluşturacaktır (Rodrik, 2006: 980). İşte bu düzen içinde tavsiye verici konumuna yerleşen IMF ve DB ile Washington Uzlaşısı hatasız olarak görülmekte, kusur uygulayıcıya yüklenmektedir. Williamson'un Washington uzlaşının başarısız olup olmadığı sorguladığı konuşmasında sarf ettiği şu ifadeleri bu durumun en net göstergesidir (Williamson, 2002).

“...Bu ülkeleri krize sürükleyen politikaların hiçbir orijinal Washington uzlaşısında yer almamaktadır ve bu reçeteyi benimseyen hiçbir ülke bu adımları atmaya zorlanmamıştır. Bu kriz adımlarının başında ise ödemeler dengesinin sermaye bölümünün hazırlıksız bir şekilde liberalleştirilmesi, buna bağlı olarak yaşanan sermaye akışının paranın aşırı değerlenmesi, döviz kurunun kur çapası olarak kullanılması gelmektedir...Uzlaşından istenilen sonuçların alınamamasının nedenlerinden biri de reformların yarım bırakılmış olmasıdır. Bu durum iki şekilde gerçekleşmiştir. İlk olarak birincil reformların bazıları görmezden gelinerek uygulanmamıştır. İkinci olarak da birinci nesil reformlardan performans sağlamak için gerekli olan ikinci nesil reformlar mevcuttur.”

Dünya Bankası ve IMF ikilisinden Williamson’un bu görüşlerini paylaşan IMF’in reformların tamamlanmamışlığından dem vurmasının aksine Dünya Bankası 1990’lar değerlendirmesinde, komünizm sonrası geçiş dönemi yaşayan ülkelerin üretim düşüklüğünün derin ve uzun süreli olduğunu ve bu ülkelerin halen 1990 yılı üretim düzeylerini yakalayamadıklarını, Orta-Güney Afrika ülkelerinde beklenen gelişmenin yaşanmadığını ve bu ülkelerin halen dış yardıma muhtaç olduklarını, Latin Amerika’da 1990’ların ilk yarısı yaşanan toparlanmanın aldatıcı olduğunu, 1990’larda bölgede yaşanan GSYİH büyümesinin 1950-80 arası yaşanandan daha düşük olduğunu itiraf ederek bir anlamda uzlaşının yenilgisini tasdikler. Çin ve Hindistan’da 1990’larda yaşanan gelişme ise bu tablonun tam tersini söylemektedir. Yaşanan ekonomik gelişme ile aşırı yoksul kesimde belirgin bir düşüş yaşanan bu ülkeler uzlaşının sunduğu reformların tam tersi yönde hareket sergilemişlerdir (Rodrik, 2006: 975). Sermaye hareketlerini kontrol altında tutan her iki ülke (madde 4 ve 9’un ihlali), döviz kurlarını da dalgalanmaya bırakmamıştır. Serbest ticaret yerine iç piyasalarını korumaya yönelik Çin ve Hindistan devletin düzenleyici görevlerini de aşındırmak yerine teşvik etmiştir (madde 1, 6 ve 8’in ihlali). Kısacası 1990’ların ekonomik deneyiminde Washington uzlaşısında bağlı kalan ülkeler başarı sağlayamazken, uzlaşının tersi politikalar güden ülkeler gelişim sağlamıştır (Yeldan, 2008: 167).

Uzlaşının kalkınma ve gelişim boyutu hakkında Stiglitz'in şu veciz ifadesi tüm anlatılanları özetler niteliktedir (Stiglitz, 2004: 1):

“Eğer dünyada bugün, en yoksul ülkelerin kalkınmalarını sağlamak için hangi stratejilerin en uygun olduğu konusunda bir uzlaşa var ise, o uzlaşa şudur: Washington uzlaşısının bu sorunun cevabı olmadığı.”

2.1.3. Kavramın Unsurları

2.1.3.1 Monetarizm

Monetarizm temel olarak enflasyon problemi üzerine kurgulanmış, 1976 yılında en bilinen temsilcisi olan Milton Friedman'ın Nobel ödülüne layık görülmesinden sonra entelektüel düzeyde hızlı bir şekilde yükselmiş ve krize çare olarak görülmüş bir iktisat politikasıdır. Monetarizmin ana felsefesini en iyi özetleyen cümle Friedman'ın şu ünlü sözüdür: *“Enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur”*. Monetarizme göre enflasyonun nedeni para arzındaki artışlardır. Bu yüzden enflasyonu kontrol etmek için en etkin araç para politikasıdır. Uygulanacak bu para politikası ekonomideki gelişmelere orantılı olarak gerçekleşmelidir ve para arzı belirli bir oranda ve kademeli bir şekilde artırılmalıdır (Dinler, 2001:481, Aktan, 2000). 1962 tarihli Kapitalizm ve Özgürlük eserinde Friedman bu yaklaşımı şu şekilde belirtmiştir (Friedman, 2008: 72,73).

“...Bugün benim tercihim, para otoritelerinin para miktarında belli bir büyüme sağlamalarını öngören bir yasama kuralı koymaktan yana olacaktır. Bu amaçla para miktarını, ticari bankalar dışında dolaşımda olan tüm para ile ticari bankaların tüm mevduatlarının toplamı olarak tanımlayacağım. Rezerv Sistemi'nin yapması gereken bu şekilde tanımlanan para miktarının, aydan aya, hatta mümkünse günden güne, yıllık yüzde X oranında yükselmesini sağlamak olduğunu düşünüyorum. Burada X, 3 ile 5 arasında bir rakamdır.”

Monetarizmin neoliberalizmin unsurlarından biri haline gelmesinde elbette ki Keynesyen iktisadın yaşadığı stagflasyon krizini aşamaması önemli rol oynamıştır. Refah devleti ve Keynesçiliği enflasyonun baş sorumlusu olarak gösteren

monetarizme göre refah devleti, artan kamu harcamalarını açık veren bir finansmanla sübvans etme hatasına düşmektedir. Orantısız para arzı ile üzeri kapatılmaya çalışılan bu hata doğrudan enflasyonu doğurmaktadır. Talebe bağlı gerçekleşmeyen bu para arzı firmaları olmayan bir talep için üretime sürüklemektedir. Bu yanlış kaynak aktarımı da yaşanan krizi daha da derinleştirmektedir (Stapelfeldt, 2005: 170). Diğer taraftan kamu harcamalarının finansmanında en etkin yol olan vergileri artırmayı halktan gelebilecek tepkileri düşünerek reddeden yönetimler, dış borçlanma, iç borçlanma gibi vergi dışı finansmana yönelerek sorunu daha da büyötmektedir (Aktan, 2000).

Bu siyasi hareketin amacı kısa dönemde kar elde etmektir, uzun dönem etkileri uygulayıcısı tarafından düşünölmez. Bu yüzden enflasyonun dizginlenmesi ve fiyat istikrarının sağlanması için monetarist politikalar uygulanmalı ve bu politikanın kontrolü ‘bağımsız’ bir merkez bankasına devredilmelidir (Fischer, 1999: 109). Zaten Volcker şoku ile başlayan finansal liberalleşme altında merkez bankalarının geleneksel politikalarını izlemelerinin bir mantığı kalmamıştır. Zira hükümete bağımlı bir merkez bankasının hükümetin genişleyici politika izleme düşüncesi doğrultusunda faiz oranlarını düşürmesi sermaye kaçışına neden olacağı için başarısız olacaktır. Dolayısıyla merkez bankası bağımsız bir şekilde, sadece enflasyon ile uğraşmalıdır. Monetarizmin yarattığı bu enflasyon fobisi tüm topluma aitmiş gibi görölse de, korkunun asıl sahibi bellidir: finans sermaye kesimi²⁴ (Yeldan, 2008: 124,127). Finansal liberalleşmenin uç noktada olduğu ve devletin minimize edilmek istendiğı neoliberal düzen için monetarizmin ne kadar önemli bir unsur olduğu bu açıdan net bir şekilde görölmektedir.

²⁴ Son yıllarda bağımsız merkez bankalarının maksimum %3’lük bir enflasyon hedeflemesine gitmesi de bu noktada sorgulanabilir. Robert Pollin ve Adong Zhu’nun ampirik çalışmasından hareketle Yeldan, %8-12 arası bir enflasyonun büyümeye pozitif etki ettiğini, %3-5 arası bir enflasyonun ise tıpkı %15’ten yüksek enflasyon dilimleri gibi büyümeye negatif etki ettiğini söylemektedir (Yeldan, 2008: 121). Fischer da benzer olarak %8’in altındaki enflasyon oranları için büyümeye negatif bir etkinin varlığının bulunamadığını belirtir (Fischer, 1999: 108).

2.1.3.2 Kuralsızlaştırma

Neoliberalizmin ikinci unsuru olarak ele alacağımız kuralsızlaştırma, bir politik tercih olarak devlet-toplum ilişkilerinin neredeyse her kademesine etki etmiştir. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında emek-sermaye ilişkileri, sosyal güvenlik ve finans alanındaki kuralsızlaştırma, önem ve kapsamı itibarı ile örneklem olarak alınarak neoliberal kuralsızlaştırma bu üç başlık üzerinden incelenmeye çalışılacaktır.

Keynesyen iktisadın stagflasyonla beraber büyümeye engel teşkil ettiğini, sendikaların işgücü tekeli yaratarak piyasa etkinliğini azalttığını ve refah devleti uygulamalarının yoksulluk tuzakları²⁵ oluşturduğunu iddia eden neoliberalizmin, ilk iş olarak emek-sermaye ilişkilerini yeniden düzenlemeye girişmesi beklenen bir durumdur (MacGregor, 2007: 239, Çelik, 2005: 58). Harvey bu düzenlemenin iki boyutu olduğunu öne sürer. İlk boyut emek-sermaye ilişkilerinin emeğin örgütlülüğü aleyhine kuralsızlaştırılmasıdır. Neoliberalizmin sihirli kavramı ‘*esneklik*’ bu noktada karşımıza çıkar. Giderek yaygınlaştırılan atipik çalışma biçimleri, kolektif düşüncenin yerine yerleştirilen bireycilik, kuralsızlaştırmanın daha ucuzunu bulma tehdidi, sendikal yaşama ciddi darbeler vurmuştur (Harvey, 2005: 168). Kuralsızlaştırılan emek piyasası neoliberalizme göre piyasa dostudur. Bu piyasa dostu kuralsız emek-sermaye ilişkileri, neoliberalizme göre piyasaya kendi kendine işleme imkanı verdiği için kaynakların doğru kullanılması ile tüm ihtiyaçlara cevap verecektir. Hatta gerçekten çalışmak isteyen herkese iş imkanı verecektir (Shaikh, 2007: 78).

Kuralsızlaştırmanın ABD’de somut göstergelerini ortaya koyan Campbell, Reagan dönemi ile başlayan neoliberal dönüşümden sonra; ücret dondurma ya da ücret kesintisi, yarı zamanlı-geçici çalışma, yeni işe girenlere düşük ücret, işyerine sendikanın girmesini önleme (sendikanın lağvedilmesi ya da fabrikanın sendikanın

²⁵ Gelir düzeyine bağlı olarak (ya da işsiz olduğu için) sosyal yardımlardan faydalanan bir kişinin daha yüksek ücretli bir iş bulması (ya da işsizse iş bulması) durumunda, hem aldığı sosyal yardımların azalması, hem de daha yüksek gelir vergisi dilimine dahil edilerek vergi yükünün artması nedeniyle bu işi kabul etmeme eğilimi göstermesi (MacGregor, 2007: 239).

olmadığı bir yere taşınması yoluyla) gibi girişimleri vurgular (Campbell, 2007: 321,322).

Harvey'in tanımlamasına geri dönersek; ikinci boyut kuralsızlaştırma ile emeğin zamansal ve mekansal olarak yeniden düzenlenmesidir. Finansal serbestlik ve liberalleştirme sonucu sermayeyi çekebilmek için birbirleriyle kıyasıya rekabet eden ülkeler, sermayeye en ucuzu sunan ile anlaşma imkanı tanımaktadır. Bu da coğrafi kısıtlamaları kaldırmaktadır. Zamansal kısıtlama da, yukarıda bahsettiğimiz yeni çalışma biçimlerine bağlı olarak ortadan kalkmaktadır (Harvey, 2005: 169). Coğrafi ve mekansal kısıtlamaların ortadan kalkışına çalışma yaşı ve ahlaki kısıtlamaların eriyişini de ekleyebiliriz. Çocuk işçiliği sorunu uzun süre görmezden gelinerek neoliberalizmin hegemon paradigma haline gelişine eşlik etmiştir. Bugün itibari ile uluslararası kurumların gündeminde yer alan çocuk işsizliği konusu, ancak 1990'ların sonlarına doğru ciddi anlamda ele alınmaya başlamıştır. UNICEF'in konuya ilişkin 1997 tarihli raporunda, çocuk işsizliğinin boyutları konusunda ILO'nun dahi güvenilir rakamlara sahip olmadığı belirtilmiştir (UNICEF, 1997: 26). ILO'nun 2010 tarihli raporuna göre 5 ila 17 yaş arasındaki 1.586 milyar çocuktan 306 milyonu bir işte çalışmaktadır. Bu 306 milyon çocuğun yaklaşık %70'ine tekabül eden 215 milyon çocuk ise minimum çalışma yaşının altında olma, çalışmaya zorlanma, sağlık ve güvenliğe tehdit oluşturacak bir işte çalışma gibi nedenlerle illegal çocuk işçi kategorisinde yer almaktadır. Özellikle ILO önderliğinde 1998 sonrası başlatılan çalışmalarla 5-14 yaş arası tehlike altında çalışan çocuk sayısında 2004-2008 yılları arasında düşüş yaşansa da, 15-17 yaş arası çocuk işçi kategorisinde aynı yıllarda %20'lik bir artış yaşanmıştır (ILO, 2010: 6,7).

Daha önce sık sık bahsettiğimiz finansal kuralsızlaştırma, neoliberalizmle yükselişe geçen finans sektörünün düzenlemelerden arındırılmasını ifade eder. Tasarruf ve yatırımların artırılmasını hedefleyen bu politika özellikle Latin Amerika örneğinde tam tersi sonuçlar vermiş, tasarruflar ve yatırımların azalması ile sonuçlanmıştır. Yurt içi piyasalardaki bu kuralsızlaştırmaya ek olarak bir de ödemeler dengesinin sermaye hesabı kısmının liberalleştirilmesi söz konudur. Sermaye giriş çıkışlarını gevşeten bu politika yüksek faiz ve özelleştirmelerle desteklenerek, yabancı sermaye ülkeye çekmeye çalışılır (Filho, 2007: 369).

Esnekleştirilmiş emek piyasasının kabullenilmesinde en kritik nokta sosyal güvenlik sistemlerinin yeni çalışma biçimlerine ve esnekliğe adapte edilebilmesidir. Refah devleti ve sorumluluk anlayışından, çalışanın sosyal yardım alabildiği çalıştırmacı refah anlayışına (welfare to workfare) geçişi simgeleyen bu adaptasyon minimum düzeyde sosyal yardımı amaçlar. Özellikle işsizlik yardımından kaçınılır (Hermann, 2007: 64). 1979-1983 yılları arasındaki ilk Thatcher döneminde işsizlik yardımının bağımlı olanlarda yaşanan %60'lık bir artışa rağmen işsizlik yardımlarında yaşanan %50'lik düşüş bu durumun somut göstergesidir (Kus, 2006: 508). Emeklilik ve sosyal sigorta sistemlerinin hükümet monopolünde olmasının mantıksızlığından bahseden Hayek'in düşüncelerine paralel bir şekilde, herkesin aynı organizasyona tabi olduğu bir yardım sisteminden ziyade, maliyet-rekabet ilişkisini göz önünde tutan bir düzen tercih edilir (Butler, 2001: 163). Sonuç olarak toplumun her kademesine işleyen bu kuralsızlaştırma politikaları karşısında toplumun güç dengeleri neoliberalizmin kurallarına göre yeniden şekillendirilmiş olur.

2.1.3.3 Depolitizasyon

Neoliberalizmin ayırt edici unsurlarından biri olan depolitizasyon, vatandaşlık olgusundan tüketici olgusuna geçiş, uluslararası örgütlerde güç kaybı, karar mekanizmalarının toplumdan uzaklaşması, kolektif kimliklerin erimesi gibi farklı alanlarda etki göstererek neoliberalizme zemin hazırlamaktadır. Tüm bu depolitizasyon etkilerinde siyasal kimlikler ve politik ilgi açısından bir güç kaybı söz konusudur. Bu politikadan uzaklaştırma sistematik bir şekilde yönetildiği için, belirli bir zaman sonra bir bananecilik ve kolay kabullenme ortaya çıkar ki, sistemin devamlılığı için bu iki olgu kilit konumdadır.

Bireysel düzeyde gerçekleşen depolitizasyon parti, sendika gibi kolektif kimlik kaynaklarının gücünün azaltılması vasıtasıyla sosyal dayanışmanın yok edilmesi temelinde işler. Sorgulayan, hak arayan birey profili ağırlıklı olarak medya ve eğitim araçlarıyla aşındırılır. Bu aşınan birey profilinin ikamesi ise açıktır: tüketen birey. Politikadan uzaklaşan bireyler kendilerini tüketim üzerinden tanımlamaya başlarlar. Tüketim toplumu olarak adlandırılan bu yeni kitle İnsel'in ifadesi ile

yeniliğin kutsandığı bir düzen içinde, kendisini sahip oldukları üzerinden tanımlamaya başlar (İnsel, 2003: 112). Tüketim kavramı açısından kullanım değeri ve işe yararlık algısı topluma yabancılaştırılırken, ürünün sembolik değeri önem kazanır. Neoliberalizmin yaratmak istediği bu yeni toplum, ihtiyacı karşılamaktan ziyade ayrıcalık yaratma kapasitesine göre tüketim alışkanlıklarını belirleyen bir toplumdur (Fair, 2008). Popüler olan ve ayrıcalık yaratana itilen tüketiciler bir süre sonra farklılıklarını kaybederek standartlaşmaya başlarlar. Bu kaçınılmaz standartlaşma istenilen bir durumdur, zira toplumun kontrol edilebilirliğini artırır. Netice olarak neoliberalizmin tasarladığı toplum politik olandan uzak, vatandaş kimliğine kıyasla tüketici kimliği daha ağır basan bireylerden oluşan bir toplumdur.

Farklılıkların tüketim üzerinden oluşturulduğu bu depolitize toplum biçimine, Şili'nin Pinochet sonrası neoliberal dönüşümü iyi bir örnek teşkil eder. Askeri müdahalelerin yarattığı yıkıcı etkiyi iyi kullanan Pinochet hükümeti, uzun soluklu anti-politika aşılması ile politikayı ve kurumlarını, doğası gereği yoldan çıkmış olarak resmetmiştir. Böylece tepeden inme şeklinde başlayan dönüşüm ve elit uzlaşısı muhalefetsiz bırakılmıştır (Silva, 2006: 46,50).

Devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin piyasanın kontrolüne bırakıldığı neoliberal toplum kurgusu, ekonominin depolitizasyonunu beraberinde getirir. Yani partiler ya da politik karar mekanizmaları ekonomi politikaları karşısında pasif bir tutum takınırlar, bu politikaları tartışmaktan ya da değiştirmekten uzaklaşırlar. Oluşturulan bu ekonomik depolitizasyon, sosyal ilişkilerin kişiselleştiği, demobilize, tüketim üzerine odaklandırılmış toplum kurgusunu destekler (Jilberto, 2005: 49). Böylece neoliberalizmin politik depolitizasyonu ile ekonomik depolitizasyonu arasında danışıklı bir ilişki ortaya çıkar. Bu danışıklılık en temelde Descartes'in ünlü "*düşünüyorum öyleyse varım*" ifadesini "*tüketiyorum öyleyse varım*" ile ikame etme amacı taşımaktadır (Munck: 2007: 115, Harvey, 2005: 170).

Uluslararası kurumlar düzeyinde gerçekleşen depolitizasyonu gözlemleyebilmek için neoliberal dönüşüm öncesi Birleşmiş Milletler Latin Amerika İktisat Komisyonu (UNECLA), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

(UNCTAD), 77'ler Grubu, 1965 Bandung bağlantısızlık ruhu** gibi kurum ve oluşumların akıbetine bakmak yeterlidir. Uluslararası düzenin az gelişmişler aleyhine işleyişini sorgulayarak yeni bir ekonomik düzen talep eden bu ulus üstü oluşumlar; petrol krizi, borç krizi ve nihayetinde neoliberalizm ile siyasi güçlerini kaybederek depolitizasyona maruz kalmışlardır. Hatta bu depolitizasyonun şiddeti nedeniyle, önceleri çatışma halinde oldukları uluslararası finans kuruluşları ile sonradan yakın ilişkiler kurabilmişlerdir (Şenses, 2004: 24). Sonuçta politik etkidenden arındırılan uluslararası aktörler, dizginleri neoliberalizmin kısıtlanmamış piyasa kurgusuna teslim etmiştir.

Neoliberal modelin sunuş söylemi de depolitizasyon ile yakından ilgilidir. Uluslararası örgütlerin desteği sayesinde teknokratik ve bilimsel bir altyapı üzerine inşa edildiği iddiası ile ortaya çıkan neoliberal model, meşruiyetini bu altyapının kusursuzluğuna dayandırmaktadır. Uzman, bilimsel, teknokratik gibi kavramlar üzerinden yaratılan 'politika dışı' ya da 'politika üstü' olma algısı, depolitizasyona büyük katkı sağlar. Zira neoliberalizmin kaynaklarının, mantığının ve sonuçlarının tartışılmasına engel olan bu algının kendisidir (Fair, 2008). Bu depolitizasyon duvarı aşılsa karşımıza ikinci bir depolitizasyon kalkanı çıkmaktadır: iyi yönetim kavramı ve modelin hatasızlığı. Neoliberalizmin meşruiyetini dayandırdığı uzman ve bilimsel altyapı düşüncesinin ardından, modelin hata yapma olasılığının olmadığı iddiasının gelmesi doğaldır. Fakat özellikle Afrika ve Latin Amerika deneyimlerinde uluslararası kurumların önerdiği neoliberal reçetenin başarısız oluşu, bir açıklama ihtiyacı doğurmuştur. Bu noktada problemin neoliberal modelde olmadığı, modelin yanlış uygulandığı iddiası öne sürülmüştür. İmdada yetişen iyi yönetim kavramı neoliberalizmin pratikte açtığı yaraların üzerini kapamada kilit rol oynamıştır. Hata neoliberal modeli kötü yöneten devletlerindir. İyi yönetim kavramına sadık kalınması halinde, neoliberalizmin vaat ettikleri gerçekleşecektir. Bu bağlamda neoliberalizmin politik sorgulaması anlamsızdır (Demmers, Jilberto, Hogenboom, 2005: 10).

** Endonezya'nın Bandung kentinde 1955 yılında düzenlenen Konferans ile fiilen doğduğu kabul edilen Bağlantısızlık Hareketi, Doğu-Batı rekabetinden yararlanarak barış içinde bir arada yaşama felsefesi üzerine kurulmuş bağımsız bir politika yaratmıştır. İki kutuplu düzende eski sömürge ülkelerinin bir araya gelerek üçüncü bir güç oluşturmaya çalıştığı bu hareket, 1980 sonrası düşüşe geçmiştir (Oran, 2005: 659-660).

Bu koruma kalkanlarını aşmakta zorlandıkça, neoliberalizm ile daha eşitsiz, korunmasız ve yoksul bir konuma gelen bireylerin, politik araçlara olan güvensizlikleri ve ilgisizlikleri artmaktadır (Demmers, Jilberto, Hogenboom, 2005: 10). Bu da toplumun depolitizasyonunun sürekli beslenmesi anlamına gelmektedir. Politik kimlikler üzerinde uygulanan bu baskı ile kolektif kimliklerin güç kaybı bir araya geldiğinde, neoliberalizmin devamlılığı açısından iyi bir ikili oluşturdıkları ortadadır.

2.1.3.4 Özelleştirme

Sınırlanmamış bir piyasayı temel kabullerinden biri olarak benimseyen neoliberalizm, piyasa adına en kısıtlayıcı rollerden birini oynayan devlet kontrolündeki işletme fikrine karşıdır. Neoliberalizmin bir unsuru olarak özelleştirme sadece mülkiyetin kamudan özel sektöre geçmesinden çok daha fazla anlamlar taşır.

Özelleştirmeyi geniş anlamı ile benimseyen neoliberalizme göre kavram, ekonomik, mali, sosyal ve siyasi nedenlerle milli ekonomi içerisindeki devlet etkinliğinin, kamunun ekonomik faaliyetinin azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması yoluyla azaltılmasıdır. Uygulamada eskiye dayanan özelleştirme, esas olarak Thatcher dönemi İngiltere'si ile etkinlik ve yaygınlık kazanmıştır (Ar, 2007: 124). Özelleştirmenin neoliberal dönemin baskın unsurlarından biri oluşu, geleneksel olarak devletin sorumluluğunda olan faaliyetlerin dahi özelleştirme kapsamına alınmasından net bir şekilde gözlemlenebilir. Friedman'ın eğitim konusu üzerindeki devlet hakimiyetinin varlığına, devletin sorumluluğunun ayırım yapılmadan ve fark gözetilmeden genişletildiğine ilişkin sorgulaması, neoliberal düzene tam anlamıyla hakim olmuştur (Friedman, 2008: 114). 1980'den beri sağlık, eğitim, telekomünikasyon, enerji, hatta sosyal güvenlik ve hapisaneler dahi özelleştirme kapsamına alınmışlardır. Hatta Aktan'a göre devletin ulusal güvenlik alanındaki bir kısım görevleri dahi özelleşmektedir. Aktan bu değişimi 'müteşebbis devletten' piyasanın işleyişini kolaylaştıran 'katalizör devlete' geçiş olarak tanımlamaktadır (Aktan, 1999: 10).

Thatcher dönemi ile başlayan neoliberal özelleştirme, İngiltere örneğinde iki biçimde hayata geçirilmiştir: kamu mülklerinin satışı ve kamu-özel sektör ortaklığının bir parçası olan özel sektör finansman girişimi. Kamu mülklerinin doğrudan satışı 1984'ten başlayarak çoğu kamu hizmetinin özel sektöre geçmesi ile sonuçlanmıştır. İkinci biçim özelleştirme ise 1997 sonrası İşçi Partisi'nin hükümette olduğu dönemde ağırlık kazanmıştır. 1997 sonrası bu biçime bağlı olarak kamu sektörü mal ve hizmetleri kendisi üretmekten ziyade, üretimi özel sektöre ihale etmeye başlamıştır. Özel sektör finansman girişimi olarak adlandırılan bu olayın genel özelliği, özel bir şirketin sermayesini kendisinin sağlayacağı okul ya da hastane yapımı gibi bir projeyi 20-30 yıllığına kamu sektörüne kiralamasıdır. Bu şekilde eskiden kamuya ait olan okul, hastane gibi mülkler sermayenin eline geçmiş olur (Arestis, Sawyer, 2007: 326,328; Romano, 2006a: 102). Thatcher dönemi ile başlayan bu özelleştirmelerin ana hareket noktası sermayeyi tabana yaymak ve verimliliği sağlamaktır. Fakat amaçlananın aksine özelleştirilen kuruluşların hisselerinin büyük çoğunluğu büyük yatırımcılarda toplanmaktadır. Örneğin özelleştirilen British Telecom'un hisselerinin sadece %1'i çalışanları tarafından alınabilmiştir (George, 2008: 64). İngiltere'de Thatcher'ın açtığı bu özelleştirme kapısı bir daha kapatılamamıştır. Ardından ABD ve Avrupa'da birçok ülke özelleştirme programlarına start vermiştir.

Özelleştirme sermaye birikim paradigmasına, ücret düzeylerine ve istihdama doğrudan etki eden bir uygulamadır. Özelleştirme öncesi kamuya ait olan kurumların satılabilirliğini kolaylaştırmak ve piyasa değerini artırmak için parçalanması ve küçültülmesi, özelleştirme sonrası da devam ederek istihdamı olumsuz etkilemektedir (Ar, 2007: 343). Somut bir örnek göstermek gerekirse Macaristan'da Tungsram isimli aydınlatma şirketi özelleştirme öncesi 35.000 civarı işçisinin yarısını işten çıkararak toplam çalışan sayısını 17.640'a düşürmüştür. Şirketin General Electric'e satılmasından sonra ikinci işten çıkarma gerçekleşmiş ve GE şirketin toplam çalışan sayısını 9500'e düşürmüştür. Polonya'da özelleştirilen 130 şirket üzerinde yapılan bir araştırma da benzer sonuçlar içermektedir. Araştırmaya göre söz konusu şirketlerde istihdam özelleştirmenin ilk yılında %15, ikinci yılında %25 düşüş göstermiştir (Dauphinee, 2003: 198).

Sermayenin ücret kavramına bakışının tamamen maliyet odaklı olması da ücret düzeyleri üzerinde baskı oluşturmaktadır. Özelleştirme sonrası sendikal gücün yıpratılmasına paralel olarak ücretlerde aşağı doğru bir seyir oluşmaktadır. Bu etkiler makro düzeyde de net bir şekilde görülebilmektedir. Örneğin ABD’de 1960 ve 1970’lerde, bir şirket yöneticisinin ücreti ile en alt basamakta yer alan işçinin ücretinin oranı 1/70 civarındayken, 1980 sonrası özelleştirmeler ile aradaki uçurum günümüzde 1/300 ile 1/400 arası değişen oranlara ulaşmıştır (George, 2004: 34).

Yeldan 1980 sonrası yaşanan neoliberal özelleştirmenin ücretler üzerindeki etkisini üretkenlik-reel ücret ilişkisi açısından incelerken ücret baskısına ilişkin ilginç sonuçlarla karşılaşmıştır. ABD imalat sanayi işçi üretkenliği ve saat başına reel ücretleri karşılaştıran Yeldan, 1980 sonrası üretkenlik ile ücretler arasındaki makasın açıldığını ortaya koymaktadır. 1970’lerin sonlarına kadar ücret ile üretkenlik paralel bir seyir izlerken 1980 sonrası işçi üretkenliğinde muazzam bir artış yaşanmıştır. Ücretlerin seyri ise bu artış karşısında çok mütevazidir ve bu üretim artışını dengelemekten çok uzaktır (Yeldan, 2008: 94). Bu da kamçılanan emek üretkenliği ile daha çok gelir elde eden özel sektör sermayedarı karşısında işçilerin daha da yoksullaşması ile sonuçlanmaktadır.

Neoliberalizme göre özelleştirme unsuru, kuralsızlaştırma ve rekabet ile bir araya gelince gerçek etkisini göstermektedir. Aşırı bürokrasinin engellenmesi, özelleştirilen kamu kuruluşlarında verimlilik ve etkinliğin artırılması, maliyetlerin azaltılması, tüketicilere daha ucuz hizmet sunulması, gibi piyasanın gereksinimlerinin karşılanması bu harman ile gerçekleşmektedir (Harvey, 2005: 65). Piyasanın devlet müdahalesi karşısında kutsallaştırıldığı neoliberal düzende özelleştirmenin başarılı addedilen bu getirileri görmezden gelinemez. Fakat piyasa açısından özelleştirmenin pozitif etkilerini sıralarken, gelir dağılımında ve sermayenin birikiminde yaşanan sıkıntıların kaynağındaki özelleştirmenin payı unutulmamalıdır.

2.2 SOSYAL AVRUPA ANLAYIŞI VE AVRUPA SOSYAL MODELİ KAVRAMI

2.2.1 Avrupa Sosyal Modeli Kavramı

Avrupa bütünleşmesinin ‘ekonomi’ temelli kurgusu, başarılı bir iktisadi bütünleşmenin ‘sosyal’ bütünleşmeyi de beraberinde getireceğini bir ön kabul olarak algılayarak şekillenmiştir. Bu düşüncenin Avrupa adına ayırt edici bir model haline gelmesi ise, Avrupa devletlerinin birbirlerinden farklılaşan sosyal uygulamaları göz önüne alındığında, bireyselci sosyal politika anlayışına karşı ortak paydada buluşabilme kapasitesine sahip olmaları ile gerçekleşmiştir. 1870’lerle başlayan işçi sınıfı hareketliliğine paralel olarak artan çatışma potansiyeline karşı, Avrupa’da bir uzlaşmayı temsil eden Avrupa Sosyal Modeli, 1980 sonrası Topluluk düzeyinde de kurumsallaşan yapısı ile bir kavram niteliği kazanmaktadır.

Avrupa Sosyal Modeli kavramının tanımlamasını yapabilmek için literatürde bir tarama gerçekleştirildiğinde ilk karşılaşılan gerçek, üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanımlamasının bulunmamasıdır. Avrupa Birliği’nin dahi 2002 Barcelona Zirve Sonuç Bildirgesi dışında kullanmaktan, ya da tanımlamaktan kaçındığı kavram, literatürde farklı yorumlamalara yol açmıştır. Kavramın net bir tanımı üzerine oluşmayan konsensüs tek bir Avrupa Sosyal Modeli tanımı olmaması üzerinde oluşabilmiştir (Hemerjick, 2002: 2; Rasmussen ve Delors, 2007: 63; Watson, Hay, Wincott, 1999: 14; Sapir, 2006: 375; Jepsen ve Pascual, 2005: 232; Lönnroth, 2002: 3; Alber, 2006: 394; Maydell et al., 2006: 2).

Tanımlama ve yorumlamadaki bu farklılaşma, bazı yazarlara kavramın tanımları arasında bir sınıflandırma oluşturmaya imkan tanıyacak boyutlardadır. Örneğin Watson, Hay ve Wincott, model üzerindeki tanımlamaları dört farklı grupta derlemiştir. İlk grup tanımlamalarda Avrupa Sosyal Modeli, ulusal kapitalizmin ortaklıkları üzerine inşa edilmiş, ABD’nin kuralsız modeli karşısına oturtulmuş bir modeldir. İkinci grup model tanımlamaları, farklı sosyal uygulamalara sahipliğin ayırt edici unsur olduğu üzerinde uzlaşa sağlayarak modeli tanımlamaktadırlar. Üçüncü grup tanımlamalar, Avrupa Birliği’nin rolünü daha ön plana çıkararak ulusal

düzeydeki farklılaşmanın anlamını yitirdiği, bir ulus-üstü sosyal model üzerinden hareket etmektedirler. Son olarak dördüncü grup Avrupa Sosyal Modeli tanımlamaları da, karma sosyal modellerin varlığını ön plana çıkararak bu modellerin Avrupa entegrasyonu içinde benzeşmeleri ve karışmaları ile ortaya çıkan bir modelden bahsetmektedirler (Watson, Hay, Wincott, 1999: 14-15).

Jepsen ve Pasqual'ın benzer amaçla yaptıkları sınıflandırma da farklı üç grup ortaya çıkmıştır ve yazarlar bu üç gruba bir grup da kendileri eklemiştir. Jepsen ve Pasqual'ın teşhis ettiği ilk grup Avrupa Sosyal Modelini belirli kurumları, değer ya da normları ve düzenleme biçimleri ile bir varlık olarak ele almaktadır. İstihdam, sosyal güvenlik, eşitlik, işçi hakları, anti ayrımcılık, emek piyasasını pazar karşısında düzenleyen refah devleti kurumları gibi değer ve kurumlar bu grubun sıkça referans gösterdiği kavramlar arasındadır. İkinci grup tanımlamalar Avrupa Sosyal Modelini 'ideal model' olarak algılarlar ve ulusal modelleri ön plana çıkarırlar. Bu modellerin farklılaşan uygulamalarının ince tespitleri ile ideale ulaşmanın yolunu çizmeye çalışırlar. Esping Andersen ve Ferrera gibi önemli yazarlar bu gruba dahildirler. Jepsen ve Pasqual'ın üçüncü grubu Avrupa Sosyal Modelini bir 'Avrupa Projesi' olarak gören gruptur. Burada ön plana çıkan özellik ulusal modellerin geri plana atılarak modelin ulus-üstü niteliğinin ön plana çıkarılmasıdır. Yazarların bu üç gruptan ayrılarak kendi görüşlerini yansıttıkları son grup ise modeli 'politik bir proje' olarak tanımlamaktadır. Buna göre Avrupa Sosyal Modeli, belirli değerler çerçevesinde inşa edilen, Topluluk kurumlarının meşruiyetlerini artırmak için kullandığı bir politik projedir. Bu projenin asıl görevi de oluşturulmak istenen Avrupa kimliğinin temel değerlerini inşa etmektir (Jepsen ve Pascual, 2005: 234-236, 240).

Avrupa Sosyal Modeli kavramının bu farklı tanımlamaları Avrupa refah rejimleri arasındaki farklılaşmadan ileri gelmektedir. Esping-Andersen'in bilindik sınıflandırması bu farklılaşmayı ortaya koymak açısından başlangıç noktasını oluşturur. Andersen Avrupa refah rejimlerini İskandinav, Anglosakson ve Kıta Avrupası olmak üzere üç grupta ele almaktadır. Buna göre İskandinav rejimi evrenselci bir yaklaşım benimser ve tüm kişisel risklere karşı koruma sağlamaya çalışır, dayanışma kavramını temel alır. Kıta Avrupası rejimi mesleki farklılaşma

üzerinden işler. Böylece benzer risk gruplarını kapsar, ayrıca meslekler sayesinde dışa kapalı gruplar geleneği oluşturur. Anglosakson refah rejimleri ise engelliler, yalnız anneler, açık şekilde yoksul olanlar gibi hedeflenmiş, en fazla risk taşıyan risk gruplarını hedef alır. Yardımlar genel olarak ihtiyaç tespitine dayanır ve pek bonkör değildir (Esping-Andersen, 2006: 45). Andersen'in bu tipolojisinin belirleyicisi '*dekomüdfikasyon*' kavramıdır. Metasızlaştırma ya da piyasadan bağımsız olma anlamlarında kullanılan bu kavram; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, konut gibi birçok hizmetin vatandaşlar için piyasa dışında sağlanması demektir (Koray, 2007: 28; Zeitlin, 2003: 8). Andersen'e göre bu farklı modellerin ortaya çıkışındaki temel faktör işçi sınıfının gücü, hareketliliği ve yaptığı ittifaklardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası orta sınıfın gerçekleştirdiği liberal ve sosyal koalisyonların oluşmasında işçi sınıfının toplumsal gücü başat rol oynamıştır. Koray'ın da kullandığı güç ilişkileri yaklaşımı (power relations approach) bu bağlamda modern refah devletlerinin ortaya çıkışını daha iyi açıklamaktadır. Amerika ve Avrupa'daki farklı refah anlayışlarını kapitalistleşme, demokratikleşme, modernleşme gibi boyutlarla açıklamada yaşanan yetersizliklerin, sınıf hareketi ve toplumsal mücadele boyutlarında oldukça azalması bu duruma bir örnek teşkil eder (Koray, 2005a: 31,35).

Andersen'in bu ünlü üçlü tipolojisine 1996 yılında Maurizio Ferrera Güney Avrupa refah rejimini de ekleyerek Avrupa'daki refah rejimlerinin sayısını dörde çıkarmıştır. Farklı bir ifade ile Avrupa Toplum modeli içindeki parça sayısı dörde yükselmiştir. Bu modelin dört belirgin özelliği vardır. İlk olarak gelir desteğinin kapsamı geniş boşluklarla dolu olmasına rağmen çok cömerttir. İkinci olarak sağlık hizmetleri korporatist yapıdan ziyade evrenselciliğe yakındır. Üçüncü özellik kamu ve kamu dışı kurum sosyal refah ortaklığının kamu dışı eğilimli olmasıdır. Son olarak Güney Avrupa refah rejimleri klientalizm ve patronaj sistemlerinin yaygınlığı ile ön plana çıkarlar (Ferrera, 2006: 218). Son genişleme ile Avrupa refah rejimleri için oluşturulan tipolojiye beşinci grup olarak yeni üye devletleri ekleyen yazarlar da mevcuttur fakat bu tip bir kullanım pek yaygın değildir.

Görüldüğü üzere Avrupa'da sosyal uygulamalar birbirinden farklılaşmaktadır. Danimarka, Finlandiya ve İsveç en yüksek koruma oranları, güçlü sendikal yaşam ve piyasaya en fazla müdahale özellikleri ile İskandinav grubunu oluşturmaktadır.

Anglosakson grubunun iki temsilcisi İrlanda ve İngiltere sınırlı sosyal yardım, düşük ücretli çalışma ve zayıf sendikal yaşamla farklı bir konumda yer almaktadır. Avusturya, Belçika, Fransa, Almanya ve Lüksemburg'un dahil olduğu Kıta Avrupası grubu güçleri azalmasına rağmen varlıklarını koruyan sendikaları ve kolektif pazarlık yapısı ile ön plana çıkarken İtalya, Portekiz, İspanya ve Yunanistan'dan oluşan Güney Avrupa grubu erken emeklilik, kayıt dışı ekonomi ve klientelizm ile diğerlerinden ayrılmaktadır (Sapir, 2006: 375,376; Koray, 2005a: 37). Hollanda konusunda ise literatürde uzlaşmazlık söz konusudur. Kimi yazarlar Hollanda'yı İskandinav modele dahil ederken kimileri de Kıta Avrupası modeline dahil etmektedirler (Alber, 2006: 396; Şenkal ve Sarıipek, 2007: 165).

Tüm bu sınıflandırmalar üzerinde bu kadar durulmasının nedeni Avrupa Sosyal Modeli kavramının nasıl bir altyapı üzerinden yükseldiğini gösterebilmektir. Bu farklı refah rejimleri arasında nasıl oluyor da bir Avrupa Sosyal Modelinden bahsedilebiliyor? İşte bu sorunun cevabı aslında sorunun kendi içinde saklıdır. Çünkü Avrupa Sosyal Modeli kendi içindeki farklılıklara karşın, dışa karşı bir bütün oluşturması ile bir model kimliğine bürünmektedir. Bu bütünlüğün oluştuğu alanlar ise emek piyasasından endüstri ilişkilerine, refah devleti uygulamalarından ekonomik tercihlere, değerlere, amaçlara, çıktılara kadar uzanan geniş bir yelpazeden yükselirler. Sonuç olarak bazı ortak paydalarda buluşan farklı Avrupa refah devleti rejimleri bir 'Avrupa yaşam tarzı' oluşturmayı başarırlar (Rasmussen ve Delors, 2007: 64; Jouen ve Palpant, 2005: 2, Ebbinghaus, 1999: 5).

Ortaya çıkan bu benzerlik daha öncede ifade ettiğimiz üzere dünyanın geri kalanına kıyaslandığında bir anlam ifade etmektedir. Özellikle ABD ile yapılan karşılaştırmalı analizlerde Avrupa Sosyal Modeli daha net görülebilmektedir. Bieler'in ifadesi ile Anglo Amerikan kapitalizminin neoliberal kabulleri ile ortaya çıkan sosyal model, eski sosyal demokrat ideolojiyi benimseyen Avrupa Sosyal Modeli kapitalizminden farklıdır. Sosyal güvenlik olgusunu geniş tutan, sosyal dışlanmaya karşı kararlılık gösteren, piyasanın sosyal düzeni tek başına sağlamasına izin vermeyen, müdahale aracılığı ile istihdam ve güvence yaratmaya çalışan Avrupa Sosyal Modeli, Bieler'e göre neoliberalizm tarafından tasfiye edilen Keynesyen sosyal demokrat ideolojinin izlerini halen taşımaktadır. Anglo Amerikan

kapitalizminin ABD’de yarattığı sosyal model ise tam tersine bireyin ön plana çıktığı, sosyal dayanışmanın çok zayıf olduğu, devletin minimal bir işlev ile piyasaya müdahale etmekten kaçındığı, kuralsızlaştırma ve esnekliğin kilit kavramlar olduğu bir modeldir (Bieler, 2003a: 2,3).

Avrupa Sosyal Modelinin ABD ile farklılık ilişkisine değişik bakış açıları getirenler de vardır. Örneğin Alber’e göre Avrupa Sosyal Modeli bir ‘ABD artı’ (USA Plus) modeldir. ABD modelinin sunduğu piyasa ekonomisini benimser fakat ondan farklı olarak sosyal diyalogu da kullanır, ABD gibi demokratiktir fakat buna ek olarak refah devletinin yeniden dağıtımcı rolüne sadıktır. ABD modeli gibi bireylere fırsatlar sunar ama aynı zamanda sosyal uyum için dayanışmayı güçlendirici politikalar da güder (Alber, 2006: 395). Alber bir başka çalışmasında iki model arasındaki farkları tanımlarken çok uçuk bir kutuplaşma yaratıldığına da dikkat çekmiştir. İki model arasında bazı alanlarda büyük farklar mevcutken, bazı konularda modellerin benzeştiğinden, hatta ABD modelinin sosyal politika açısından daha ileri düzeyde olduğundan hareketle ABD modelinin kalıntı refah devleti²⁶ ile tanımlanmasının çok adil olmadığını iddia etmektedir. Fakat yine Alber’in analizine göre Avrupa Sosyal Modelinin düşük yoklamalı yardım (means tested benefits) tercihi, emeklilik ve sağlık harcamalarında düşük özel harcama payı, yüksek sosyal güvenlik harcamaları modeller arasında farklılaşmayı desteklemektedir (Alber, 2010: 114, 116, 118).

Avrupa Sosyal Modelinin tanımlamaları üzerindeki tartışmaları daha da detaylandırmak mümkün olsa da bu noktada durarak kavramın normatif bir kavram olduğunu ve kendi içinde bir bütün oluşturmaktan ziyade dünyadaki diğer sosyal modeller karşısında bir model anlamı taşıdığı tespitini yaparak durmakta fayda vardır. Bu noktadan sonra, kavramın yukarıda açıklanmaya çalışılan altyapı üzerinde şekillenen temel özelliklerini belirterek devam edilecektir. Son olarak ise Topluluk düzeyinde kavramın nasıl tanımlandığına ilişkin bilgi aktarılacaktır.

²⁶ Kalıntı refah devleti bireylerin gereksinimlerinin öncelikle aile ve piyasa tarafından yerine getirilmesini öngörür. Devlet ancak bu kurumların başarısız olması ile devreye girer. Ayrıca sosyal hizmetlerin sağlanmasında muhtaç olunduğunun ispatı gerekir (Şenkal, 2005: 330).

Sosyal Model yerine Avrupa Toplum Modeli kavramını kullanan Koray, piyasa ekonomisini, çoğulcu demokratik yapıyı ve refah politikalarını aktif olarak yürüten devlet kurgusunu, modelin belirgin özellikleri olarak belirlemiştir (Koray, 2005b: 120). Sosyal adalet, modelin bir başka tanımlayıcı özelliğidir. Sosyal adaleti sağlamak için istihdam yaratma, eğitim ve sağlık alanlarına evrensel erişim hakkı, hastalık, engellilik, işsizlik ve yaşlılığa karşı yeterli sosyal sigorta, yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı sosyal destek Avrupa Sosyal Modelince benimsenen uygulamalar olarak ön plana çıkmaktadır. Modelin bu uygulamaları benimsemesinin ardında rekabet ile sosyal dayanışma arasında bir çatışmanın var olmadığına, birini gerçekleştirmek için diğerinden feragat edilmesine gerek olmadığına ilişkin kabul yatar (Hemerjick, 2002: 1; Rasmussen, 2005: 52). Bu kabul en net ifadesi ile bir ‘liberal-sosyal sentez’ anlamına gelir. Refah politikaları piyasa ve refah devleti ilişkilerinde ikili bir misyon yüklenerek bir yandan piyasa, demokrasi ve dayanışma arasında bir uzlaşma sağlar, diğer taraftan da piyasanın etkinliğine katkıda bulunur. Devletin yüklendiği bu toplumsal yönetim sorumluluğu, geniş kapsamlı bir sosyal politika ve refahın dağılımında adaleti gözeten bir bakış açısı temelinde işlev kazanır (Koray, 2006: 608).

Endüstri ilişkileri ve sosyal katılım Avrupa Sosyal Modelinin bir başka boyutudur. Modelin tanımlanmasında elzem konumda olan bu aksiyomlardan endüstri ilişkileri, toplu pazarlık temeline dayanır. Ulusal refah sistemleri içinde devletin de aktif katılımını öngören toplu pazarlık için gerekli yasal düzenlemeler sağlanmış durumdadır. Sosyal katılım ise refahın yaratılması ve dağıtılması amacıyla gerçekleşen karar alma sürecinde, sosyal tarafların bir araya gelmesini gerektirir. Carter bu iki aksiyomu Avrupa Sosyal Modelinin devamlılığı için vazgeçilemez addetmiştir (Carter, 1997: 11).

Avrupa Sosyal Modelinin, varlığı ve ana unsurları ile sıkça tartışılan bir model olmasında en büyük pay, tartışmayı yapanlardan ziyade kavramı net bir şekilde tanımlamaktan çekinen Avrupa Birliği’ne aittir. 2000 yılında Lizbon zirvesinde ortaya konulan ‘2010 yılına kadar dünyanın en dinamik ve rekabetçi bilgi toplumu olmak’ hedefi, Sosyal Modelin Topluluk düzeyinde resmi belgelerde kullanım sıklığını artırmıştır. Çünkü bu hedefi gerçekleştirmek için belirlenen üç

basamaklı stratejinin ikinci basamağını Avrupa Sosyal Modelini modernize etmek oluşturmaktadır (European Council, 2000a). Lizbon sonrası da resmi belgelerde²⁷ yer alma özelliğini muhafaza eden kavramın ilk resmi tanımı ise 2002 Barselona Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde yapılmıştır. Bu belgede Avrupa Sosyal Modeli şu şekilde tanımlanmıştır (European Council, 2000b)

“Avrupa Sosyal Modeli, sosyal diyalogun önemli olduğu, sosyal uyum için elzem aktiviteleri kapsayacak genel yarar hizmetleri ve yüksek düzeyde sosyal koruma sağlayan sistemler tarafından karakterize edilmiş, üye devletlerin sosyal sistemlerinin ötesinde, ortak değerler üzerinde tesis edilmiş bir modeldir”.

Bu tanımdan hareketle kavrama ilişkin dört temel öge çıkarımı yapılabilir. İlk olarak Avrupa Sosyal Modeli genel yarar hizmetleri²⁸ ile yüksek düzeyde sosyal koruma sağlamaktadır. İkinci öge sosyal diyaloga önem vermesidir. Modelin içerdiği üçüncü öge sosyal uyum kavramını ön plana çıkartması, son öge ise bir dizi ortak değer varlığıdır. Bu ortak değerler kavramın tanımında belirtilmemiş olsa da Hollanda ve Fransa'nın referandumda hayır dediği Avrupa Anayasası taslağının I-2'nci maddesinde bu değerler sıralanmıştır: çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, tolerans, adalet, dayanışma ve kadın erkek eşitliği (Alber, 2006: 394). 1994 tarihli, 'Avrupa Sosyal Politikası: Birleşmeye Doğru Bir Yol' başlıklı Beyaz Kitap ise sosyal modelin ortak değerlerini daha değişik ve daha az genel kavram kullanarak tanımlamıştır. Beyaz Kitaba göre demokrasi ve bireysel haklar, serbest toplu pazarlık, piyasa ekonomisi, herkes için eşit fırsat, sosyal refah ve dayanışma sosyal modelin temel değerlerini oluşturmaktadır (European Commission, 1994: 2). Komisyon üyesi Vladimir Spidla Topluluğun resmi belgelerinde ve Topluluk anlaşmalarında sayılan tüm bu ortak değerleri, Avrupa için kurucu ve vazgeçilemez olarak nitelemekte ve bu değerlerin paylaşılmadığı noktada bir Avrupa'dan ve

²⁷ Bkz, Lisbon European Council Presidency Conclusions, 23 and 24 March 2000, Stockholm European Council Presidency Conclusions, 23 and 24 March 2001, Barcelona European Council Presidency Conclusions 15 and 16 March 2002, Brussels European Council Presidency Conclusion, 20 and 21 March 2003, Brussels European Council Presidency Conclusion, 22 and 23 March 2005.

²⁸ Topluluk hukukunda kamu yararı yerine tercih edilen bu kavram ticari olsun ya da olmasın, kamu yetkili makamlarınca genel yarar kapsamında sayılan ve bu nedenle kamu yönetiminin özel yükümlülüğü altında yer alan hizmet faaliyetlerini içerir. Zorunlu eğitim sistemi, güvenlik, adalet, haberleşme gibi hizmetler örnek olarak sayılabilir.

Avrupa Sosyal Modelinden söz edilemeyeceğini vurgulamaktadır (Spidla, 2005: 55). Benzer şekilde Komisyon eski başkanlarından Jasquez Santer Avrupa Sosyal Modelinin, Avrupa için söylenebilecek tüm tarihsel ve kültürel farklılıkların üzerinde, toplumu düzenlemek için paylaşılan belirli bir yolu simgelediğini belirtir (Carter, 1997: 10).

Susan George başka bir dünya inşa edebilmek için neoliberal hegemonyada, Amerikan toplum modeline karşı üzerinde ilerlenmesi ve ısrar edilmesi gereken tek model olarak Avrupa Toplum Modelini görmektedir (George, 2004: 103). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Genel Müdürü Juan Somavia ise dünyanın sosyal geleceğinin Avrupa’da olduğunu vurguladıktan sonra ekler: Avrupa Sosyal Modelini sürdürebilirse, bu dünyanın geri kalanı için bir umut ışığı olacak ve o zaman daha eşitlikçi bir küreselleşmenin kapısı açılacak (Çelik, 2004a). Yani kavram bugün taşıdığı önem kadar gelecek için de bir anlam ifade etmektedir.

Ekonomik entegrasyona paralel işlemesi beklenen sosyal bütünleşme olgusu ve farklı refah rejimleri dolayısıyla Topluluk düzeyinde ilerleme sağlanması zor bir alan olan sosyal politika, bu özelliklerini Avrupa Sosyal Modeline de kısmen aktarmıştır. Bu bağlamda Brüksel’in ekonomik entegrasyon kavramları kadar net bir konuma gelemeyen Avrupa Sosyal Modeli kavramı, farklı çıkar gruplarının, hükümetlerin, düşünce kuruluşlarının elinde farklı şekilde yorumlanmıştır. Buna rağmen ortak paydalar bulmanın mümkün olduğu kavram, özellikle dünyanın geri kalan sosyal modellerine kıyasla ayrı bir konumda durmakta ve kapitalist sistemde toplumun düzenlenmesi açısından Avrupa’yı farklı bir konuma yerleştirmektedir. Bu bağlamda da neoliberalizmin baskın görüş haline geldiği bir dönemde ilk hedeflerden biri haline gelmiştir ve bu durum şaşırtıcı değildir.

2.2.2 Kavramın Unsurları

2.2.2.1 Sosyal Diyalog

Avrupa Sosyal modelinin vazgeçilmez bir parçası olan sosyal diyalog, üye ülkelerin refah rejimlerindeki varlığının yanı sıra Topluluk düzeyinde de

kurumsallaşmış bir unsurdur. Topluluk düzeyinde sosyal diyalog hiçbir anlaşma ya da türevsel metinde tanımlanmamıştır. Yine de bir tanım yapmak gerekirse Avrupa Birliği'nde sosyal diyalog, Avrupa düzeyinde örgütlenmiş çalışan ve işçi sendikaları ile işveren örgütlerinin sosyal politika konularında Topluluk karar alma sürecine katılmalarıdır. Birlik düzeyinde gerçekleşecek sosyal diyalog, aşağıda daha geniş şekilde ifade edilecek, Komisyon tarafından tanınan sosyal taraflar ile Komisyon ve Konsey arasında üçlü şekilde gerçekleşebileceği gibi, birbirini karşılıklı olarak tanıyan sosyal muhataplar arasında ikili şekilde de gerçekleşebilir (Gülmez, 2003: 55-56).

Sosyal diyalogun Avrupa Sosyal Modelinin asli bir unsuru haline gelmesinde, sosyal tarafları ve devleti bir araya getiren temel dürtü olan çıkar kavramı kilit öneme sahiptir. Sosyal diyalogun gelişimi kısaca incelendiğinde bu dürtü açık bir şekilde görülebilir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan enflasyonist baskı hükümeti, işçi ve işverenlerle temas kurmaya zorlamıştır. Devletin yaşanan krizden çıkmak için sosyal diyalogu bir araç olarak gördüğü gayet açıktır (Tokol, 2000:527). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından da sosyal diyalog yükselmeye devam etmiştir. Bu yükselişin altında yatan temel sebep ise savaş sonrası komünizmin hızla yayılmasıdır. Komünizmin işçi sınıfını temel alan ideolojik yapısı sebebiyle korku yaşayan kapitalist ekonomiler, savaş sonrası yeniden yapılanma döneminde endüstri ilişkilerini de yeniden yapılandırmışlardır. Ayrıca Avrupa ekonomilerinin 1970'lerin başına kadar yaşadığı altın çağa, bahsettiğimiz komünizm tehlikesine eklenmesi, işverenlerin ve devletin elini daha da kolaylaştırarak sosyal diyalogu daha cazip hale getirmiştir. İşçilerin gözünden süreç incelendiğinde de farklı bir gerçekle karşılaşmamaktadır. Aynı dönemde pazarlıkta eli kuvvetlenen işçi sendikaları sosyal diyalog yoluyla bu imkanı sonuna kadar kullanarak kendi çıkarlarını yerine getirme amacı gütmüşlerdir (Tokol, 2000:527). Altın çağın sona ermesini takiben ise işin rengi değişmiştir. Neoliberalleşme sürecinde işverenler rekabet kaybına uğramaktan, sendikalar ise yeni rekabet ortamında iş kaybından çekinir hale gelmişlerdir. Bu durum da tarafların sosyal diyalog vasıtası ile uzlaşmasını kendi çıkarları açısından zorunlu kılmıştır.

Sosyal diyalogun Topluluk düzeyinde kurumsallaşma süreci ise ünlü 1985 Val Duchesse görüşmeleri ile başlamıştır. Sosyal politika alanındaki tıkanıklığın güçlü bir sosyal diyalog ile çözülebileceği düşüncesi ile hareket eden Jacques Delors, Belçika'nın Val Duchesse kalesinde sosyal tarafları bir araya getirmiştir. Val Duchesse sonrası sosyal diyalog, kademe kademe ilerleme göstermiştir.

Sosyal diyalog düzenlemeleri bugün Avrupa Topluluğu Anlaşması'nın 138 ve 139. Maddelerinde yer almaktadır. Bu maddelere göre Komisyon öncelikle olası birlik düzenlemesinin yönü hakkında sosyal taraflara danışacaktır. Daha sonra eğer Komisyon birlik düzenlemesinin yapılmasında karar kılırsa, düzenleme teklifinin içeriği hakkında taraflara bir kez daha danışmak zorundadır (European Commission, 2002a: 8). Birlik eyleminin yönüne dair görüşlerini ayrı ayrı Komisyona bildirme imkanına sahip olan sosyal tarafların, Komisyonun yasal düzenlemeyi yapmaya karar vermesinin ardından gerçekleştirdiği ikinci danışmada iki alternatifi bulunmaktadır. Burada taraflar ya görüş ve tavsiyelerini Komisyona ileterek yasama sürecini dışarıdan takip edeceklerdir, ya da ulusal yapılara uygun şekilde veya Konsey kararıyla yönergeye dönüştürülerek uygulanabilecek, Topluluk düzeyinde bir anlaşma yapma isteklerini Komisyona bildireceklerdir. İşte sosyal tarafların bu isteği Avrupa Topluluğu Anlaşması'nın 139. maddesinde düzenlenen prosedüre tekabül eder. Bu madde altında gerçekleşen sosyal diyalogun üç muhtemel sonucu vardır (Smismans, 2008: 2):

- i. İlk sonuç Komisyon tarafından başlatılan sürecin tarafların kendi aralarında uzlaşmaya varması sonucu bir çerçeve anlaşması ile neticelenmesidir. Bu sonuçta taraflar üye devletlerin ulusal organizasyonlarına güvenerek anlaşmayı kendi aralarında uygulama yoluna giderler. Böylece Komisyon kendi inisiyatifi ile anlaşmayı bir tasarı haline getirerek onaylanması için Konseye sunana kadar anlaşma AB mevzuatının bir parçası haline gelmez ve uygulanmaması halindeki cezai yaptırım ihtimali düşer.
- ii. İkinci sonuç tarafların aralarındaki pazarlık süreci sonunda ulaştıkları anlaşmanın bir Konsey direktifine dönüştürülmesini Komisyondan talep etmeleridir. Böylece üye devletleri bağlayıcı nitelikte, uygulanmaması halinde cezalandırılacak bir anlaşma ortaya çıkar.

iii. Üçüncü sonuç ise tarafların pazarlık sonucunda uzlaşma sağlayamamasıdır.

Topluluk düzeyinde yürütülen sosyal diyalog bugüne kadar altı çerçeve anlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşmalar, 1995 tarihli Ana-Baba İzni Çerçeve Anlaşması²⁹, 1997 tarihli Kısmi Zamanlı Çalışma Çerçeve Anlaşması³⁰, 1999 tarihli Belirli Süreli Çalışma Çerçeve Anlaşması³¹, 2002 tarihli Tele-Çalışma Çerçeve Anlaşması³², 2004 tarihli İşe Bağlı Stres Çerçeve Anlaşması³³, 2007 tarihli İşyerinde Taciz ve Şiddet Çerçeve Anlaşmasıdır³⁴. Bu altı çerçeve anlaşmasından ilk üçü komisyonun önerisi üzerine konsey direktifine dönüşürken, son üçü gönüllü ve bağımsız anlaşmalar olarak ulusal düzeyde sosyal tarafların kendi üye örgütleri tarafından uygulanmasına bırakılmıştır (Social Dialogue Texts Database, 2008).

Avrupa Sosyal Modelinde yer alan ikinci sosyal diyalog türü sektörel sosyal diyalogtur. Bu türün çıktı yelpazesi oldukça geniştir. Ortak karar, ortak görüş, görüş, çalışma ilkeleri, ortak deklarasyon, ortak beyan, kılavuz, tavsiye, anlaşma gibi farklı şekiller altında gerçekleşen sektörel sosyal diyalog da, bu biçimlere bağlı olarak metinlerin bağlayıcılık oranları da değişmektedir. Sektörel düzeyde sosyal taraflar arasında yürütülen sosyal diyalog sonucu Konsey direktifine dönüşen anlaşmalara örnek olarak, 30 Eylül 1998 tarihli çalışma saatlerinin düzenlenmesine ilişkin anlaşma³⁵ ve 2000/79/EC sayılı, 27 Kasım 2000 tarihli Konsey Direktifi³⁶ ile sivil

²⁹ Anlaşmanın İngilizce tam metni için, http://ec.europa.eu/employment_social/dsw/public/actRetrieveText.do?id=10462 (22 Haziran 2010).

³⁰ Anlaşmanın İngilizce tam metni için, http://ec.europa.eu/employment_social/dsw/public/actRetrieveText.do?id=10462 (22 Haziran 2010).

³¹ Anlaşmanın İngilizce tam metni için, http://ec.europa.eu/employment_social/dsw/public/actRetrieveText.do?id=10447 (22 Haziran 2010).

³² Anlaşmanın İngilizce tam metni için, http://ec.europa.eu/employment_social/dsw/public/actRetrieveText.do?id=10418 (22 Haziran 2010).

³³ Anlaşmanın İngilizce tam metni için, http://ec.europa.eu/employment_social/dsw/public/actRetrieveText.do;jsessionid=LJz0nnyT876Zm7GJ2TLxwLKhXkvPmVHQDQhpFJPTTr2fpFLgknypn!-146131744?id=8446 (22 Haziran 2010).

³⁴ Anlaşmanın İngilizce tam metni için, http://ec.europa.eu/employment_social/dsw/public/actRetrieveText.do;jsessionid=LJz0nnyT876Zm7GJ2TLxwLKhXkvPmVHQDQhpFJPTTr2fpFLgknypn!-146131744?id=8446 (22 Haziran 2010).

³⁵ Anlaşmanın İngilizce tam metni için, http://ec.europa.eu/employment_social/dsw/public/actRetrieveText.do?id=10100 (22 Haziran 2010).

³⁶ Söz konusu Konsey direktifinin İngilizce tam metni için, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:302:0057:0060:EN:PDF> (22 Haziran 2010).

havacılıkta gezici personelin çalışma saatlerinin düzenlenmesine ilişkin anlaşma verilebilir.

2.2.2.2 Sosyal Vatandaşlık

Refah devleti aile ve piyasa ile birlikte sosyal riskleri yöneten bir kavramdır. Bu bağlamda bir refah rejimi risklerin nasıl paylaşıldığına göre tanımlanır. Bu tanımlamada iki ayrı uç mevcuttur: en yoksul kesime yönelik asgariyetçi refah rejimi ile kurumsal ve kapsayıcı refah rejimi. 20. Yüzyıla kadar risk kavramı toplumsal olarak tanımlanmadığı için devletin sorumluluğu altında görülmemiştir. 20. Yüzyıl ile birlikte değişen bu bakış açısı sosyal politika ile refah devleti arasında bir ayrım yapabilme imkanını doğurmuştur. Andersen'in ısrarla vurguladığı gibi refah devleti sosyal politikadan daha fazla, daha özgün bir tarihi yapı olarak devletin ne olmaklığının yeniden tanımlanışdır. Bu yüzden refah devleti, devlet ve halk arasında yeniden yazılmış bir sözleşmeyi gündeme getirmiştir. Bu sözleşmenin temel taahhüdü de yurttaşların sosyal haklarının tanınması ve sınıflar arasındaki uçurumun kaldırılmasıdır (Esping-Andersen, 2006: 34-36). Sosyal vatandaşlık kavramı da bu noktada devreye girmektedir. T. H. Marshall'ın kavram hakkında mihenk taşı olan makalesinde yaptığı yurttaşlık sınıflandırmasının son halkası olan sosyal vatandaşlık, Avrupa için ayırt edici bir özelliktir.

Marshall sözü geçen makalesinde yurttaşlığı üç bölüme ayırmıştır. Bu bölümlenmeyi yaparken de yurttaşlık kavramının mantıksal bir değerlendirmesinden ziyade tarihsel gelişimine sadık kalmıştır. Sosyal vatandaşlığın bu tarihsel seyirde son halka olduğu Marshall'ın analizi şu şekildedir (Marshall, 2006: 20,21):

“Yurttaşlığı üç bölüme ayıracağımı söylersem tam bir sosyolog gibi konuşmuş olurum. Ama burada analizi belirleyen, mantıktan ziyade tarihtir. Bu üç bölümü ya da ögeyi sivil, siyasi ve sosyal olarak adlandıracağım. Sivil öge, bireysel özgürlük için gerekli olan haklardan oluşmaktadır-kişi özgürlüğü; ifade, düşünce ve inanç özgürlüğü; mülk edinme ve var olan yasalara uygun sözleşmeler yapabilme hakkı; adalete erişim hakkı. Sonuncusu tür olarak diğerlerinden farklıdır; çünkü bir insanın, başkalarıyla eşitlik temelinde ve

kanunlar aracılığıyla, bütün haklarını savunabilmesinin zeminin oluşturur. Bu durum, sivil haklarla doğrudan ilgili kurumların mahkemeler olduğunu göstermektedir. Siyasi öge derken, siyasi otoriteye sahip bir organın üyesi olarak ya da böyle bir organın üyelerinin seçmeni olarak siyasi iktidara katılım hakkını kastediyorum. Bu ögeyle doğrudan ilgili kurumlar ise parlamento ve yerel idaredir. Sosyal öge derken de geniş bir haklar dizisini kastediyorum: bir parça ekonomik refah ve güvenliğe sahip olma hakkından, sosyal mirastan pay almaya ve toplumda hakim olan standartlar çerçevesinde medeni bir hayat sürmeye kadar. Bununla ilgili kurumlar eğitim sistemi ve sosyal hizmetlerdir.”

Marshall’ın analizinde sosyal vatandaşlık ile ilgili kurumlar olarak belirttiği eğitim sistemi ve sosyal hizmetler, en geniş karşılığını refah devletinde bulmaktadırlar. Sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, eğitim ve sağlığa evrensel erişim hakkı, asgari geçim hakkı gibi sosyal haklar, Avrupa Sosyal Modelinin refah uygulamaları çerçevesinde hayata geçirilmektedir. Bu noktada üzerinde asıl durulması gereken, tanınan bu haklar çerçevesinde hayata geçirilen refah yardımlarının kapsamıdır. Çünkü bu tip hakların benimsenmesi ile uygulamaya geçirilmesi arasında derin boşluklar bırakabilmek olasıdır. Gerçek anlamda bir sosyal vatandaşlık kavramı bu tip boşluğa yer vermeyen, kapsayıcı vatandaşlıktır. Ya da Marshall’ın ifadeleri ile yurttaşlık bir topluluğun tam üyelerine tanınan bir statüdür, bu statüye sahip herkes statünün içerdiği tüm haklar ve görevler bakımından eşittir (Marshall, 2006: 26). Böylece sosyal vatandaşlık uygulamaları sonucunda devlet yardımları sadece muhtaç vatandaşları hedef almaz, tüm vatandaşları kapsayacak şekilde genişler.

Sosyal demokrat anlayışa yakın duran bu dayanışmacı ahlak, devlet-vatandaşlık ilişkilerini daha kapsamlı hale getirir. Bireyi ekonomik-sosyal koşulların bir ürünü olarak kabul eder ve bu ekonomik-sosyal koşulların iyileştirilmesi açısından devletin önemli bir rol oynayabileceğini varsayar (Koray, 2006: 33; Sariipek, 2006: 73). Yardım kavramı sosyal vatandaşlık ile bir alacak hakkına dönüşür. İnsanlık onurunu zedeleyen minnet ve şükran borcu ortadan kalkar. Yerine sosyal hak kavramı yerleşir ve devlet bireye karşı bir takım sorumluluklar yüklenir

(Şenkal, 2005: 47). Bu devlet-yardım-birey ilişkisi, Avrupa Sosyal Modelinin bir diğer unsuru olan kamu müdahalesi ile de yakından ilintilidir.

Sosyal vatandaşlık unsurunun model için taşıdığı anlam, sosyal diyalog unsuruna benzer şekilde topluluk düzeyinden ziyade Avrupa refah rejimlerinin genelinde benimsenmesinden ileri gelmektedir. Zira literatürde genel kanı Topluluk düzeyinde bir sosyal vatandaşlık inşa etmenin gerçekçilikten uzak olduğu yönündedir (Maydell et al., 2006: 27, 28).

2.2.2.3 Kamu Müdahalesi

Sosyal düzenin devamlılığını sağlayabilmenin ön şartı, sosyal sorunlarla baş edebilmektir. Her yönetim biçimi kendi içinde belirli düzeyde bu sosyal sorunları yaratacaktır. Sanayileşme sonrası liberal düzen de farklı boyutlarda problemler yaratmıştır. Bu sosyal problemlerin ne şekilde çözüldüğü, bir politik tercihi yansıtır. Karar alıcılar için bir tarafta piyasa sisteminin müdahale edilmediği takdirde tüm sorunları en uygun yolla çözeceği tercihi, diğer tarafta ise piyasanın yol açtığı sorunları çözmekte başarısız olduğunu düşünen, dışarıdan bir kamu müdahalesinin gerekli gören tercih yer almaktadır. Avrupa Sosyal Modeli açısından bu noktada tercih ikinciden yana kullanılmıştır. Kamu müdahalesi ile piyasanın başarısızlıkları giderilmelidir. Böylece sosyal model için devlet üretim ve yeniden dağıtım süreçlerinde etkin bir rol üstlenir. Bu durumun değişen hükümetlerin siyasi görüşlerden bağımsız bir şekilde Avrupa Sosyal Modeline yerleşmesinde altın çağda uygulanan refah politikaları ve Keynesyen ekonomik model etkili olmuştur.

1950-1973 yılları arasında, önceki 130 yıla kıyasla 3 kat daha fazla artan kişi başına ortalama gelir, modelin kamu müdahalesi unsuruna sadık kalındığı için görece daha adil dağıtılabilmektedir. Piyasanın kontrolüne bırakılan dağılım ile kamu müdahalesi ile oluşan gelirin yeniden dağılımı arasındaki gelir eşitsizliği, tüm Avrupa için oldukça derindir. Kamu müdahalesinin gelir eşitsizliğini düzeltmede ortalama %40'lık bir etkisinin bulunmaktadır (Çelik, 2004b: 83). Avrupa Sosyal Modeli için kamu müdahalesinin vazgeçilemezliği, geliri yeniden dağıtıcı ve emeğin yeniden üretimi rolü ile sosyal uzlaşya sağladığı destekten ileri gelir.

Sosyal modelin bu tercihi asıl olarak liberal geleneğin iki farklı ucu arasında yapılmış bir tercihtir. Yukarıda da kısaca bahsettiğimiz üzere klasik liberalizm için devlet, Tom Paine'nin deyişiyle gerekli bir şeytandır. Devletin gerekliliği toplumun ihtiyacı olan güvenlik ve düzenin sağlanması noktasındadır. Şeytanlık ise kamu müdahalesinde olduğu üzere kısıtlama kapasitesinden gelmektedir. Bu yüzden kamu müdahalesi klasik liberalizmde piyasa sisteminin işleyişini bozan bir dış etken olarak değerlendirilir. Bu gelenek karşısında Avrupa Sosyal Modelinin de benimsediği modern liberalizm ise, birey özgürlüğüne halel getirilmeme rezervini koyarak toplumsal refaha pozitif etki edecek kamu müdahalelerini destekler (Türk, 2003: 121, 122). Fakat bu tercih 'görünmeyen el' ile 'görünen el' arasında yapılan ve sonucunda tercih edilmeyenin dışlandığı bir tercih değildir. Savaş'ın ifadesi ile demokratik liberal bir toplumda piyasanın görünmeyen eli ile kamunun görünen eli birbirinin karşısı değildir. Aksine birbirlerini tamamlarlar (Savaş, 2000: 149).

Avrupa'da 'sosyal meseleye' (social question) bağlı kamu müdahalesinin ilk ortaya çıkışı 1800'lerin ortalarına kadar geri gitmektedir. İşçi sınıfının sanayi devrimi ile oluşmasının ardından ücret, çalışma saatleri ve çalışma koşullarının kötüleşmesi, yeni sosyal riskler doğurmuştur. İşçi hakları, güvenlik düzenlemeleri, sigorta gibi sosyal politika araçları bu sosyal risklerle baş edebilmek adına kamu müdahalesi ile piyasa sistemine yerleştirilmiştir. 1834 yılında İngiltere'de 9 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasaklayan ve 18 yaşının altındakilerin günlük çalışma saatini 12 ile sınırlayan ilk yasa yürürlüğe girmiştir. Bundan 10 yıl sonra da kadınların günde 12 saatten fazla çalışmalarını yasaklayan yasa yürürlüğe konulmuştur (Maydell et al., 2006: 7).

Aslına bakıldığında bu gelişmeler piyasa sisteminin olumsuzluklarını ortadan kaldırdıkları için bir anlamda sistemin devamlılığını öngörmektedir. Bu anlamda Polanyi'nin 1944 yılında öngördüğü gibi, piyasa ekonomisini devlet müdahalesinin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür (Polanyi, 2007: 203). Fakat yukarıda belirttiğimiz üzere Avrupa Sosyal Modeli, piyasa ekonomisinin varlığı üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda sosyal modelin kamu müdahaleciliği, piyasa ekonomisi sisteminin kendisinden ziyade, piyasa ekonomisi sisteminin çarpıklıklarına yöneliktir. Kamu müdahalesini gerektiren bu çarpıklıkları biraz daha açarsak, dört

temel problemle karşılaşırız. Bunlar üretim faktörlerinin tam istihdamının sağlanamaması, eşit bir gelir dağılımının uygulanamaması, ekonomik kalkınma başarısızlığı ve çevrenin tahribatıdır (Savaş, 2000: 136).

Kamu müdahalesinin en somut olarak görülebildiği nokta devletin yasa koyucu rolüdür. Emek ve sermaye ilişkilerini düzenlemek açısından önem arz eden bu erk, hem toplumsal uzlaşya hem de gelirin yeniden dağılımına etki eder. Sendikal haklara ilişkin düzenlemeler, toplu pazarlık, minimum gelir garantisi, endüstri ilişkilerine ilişkin yasalar, temel sağlık ve eğitime ulaşma, yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı koruyucu önlemler gibi daha çoğaltılabilecek birçok alanda devletin toplumsal refahı gözeterek yaptığı müdahaleler toplumsal barış ve ekonomik etkinliğin aynı anda sağlanmasına hizmet eder. Sosyal Modelin ulus devlet bazında açıkça görülen kamu müdahalesi unsurunu Topluluk düzeyinde görmek ise yapı gereği pek mümkün değildir. Zira daha önce de vurguladığımız üzere sosyal politikadaki bölünmüşlük, Topluluk düzeyinde bu tip düzenleyici girişimlerin önünü tıkamaktadır. Ayrıca ulus devlet düzeyinde gerçekleşen kamu müdahalesinin biçimi ve yoğunluğu açısından da farklılıklar söz konusudur.

2.2.2.4 Sosyal Koruma

Her ekonomik sistem kendi toplumsal sorunlarını beraberinde getirmektedir. Bu sorunlara bağlı olarak da her ekonomik sistem kendi koruma mekanizmalarını inşa eder. Kurulan bu sistemler eşitlik, adalet ve güvenlik gibi toplumsal barış için vazgeçilmez kavramları olabildiğince yüceltirken, sürdürülebilirliği de sağlamalıdır. Avrupa Sosyal Modeli için bu koruma sistemi genel olarak devlet çerçevesinde örgütlenmiş, müdahale esasına dayalı bir sistemdir.

Topluluk ülkelerinin hemen hepsinde mevcut olan sosyal güvenlik sistemleri, farklı özelliklere sahip olsalar da aynı amaca hizmet etmektedirler. Bu amaç toplumun her kesimi için bir sosyal koruma şemsiyesi oluşturmaktır. Avrupa Birliği ülkelerinde sosyal içerme politikaları, emeklilik düzenlemeleri, sağlık sistemleri, sosyal güvenlik sistemleri gibi sosyal korumayı oluşturan unsurlar farklı politika ve sistemlerce idare edilmektedir. Bu farklı düzenlerin hizmet ettiği amaçlar ise

benzerdir: sosyal adaletin sağlanması, eşitlik, fırsat eşitliği, sosyal uyum, sosyal dışlanmaya karşı koyma, etkin bir sosyal güvenlik sistemi ile toplumu kapsama, finansal olarak sürdürülebilir bir koruma düzeni yaratma. Amaçlar arasındaki bu benzeşme sosyal korumayı Avrupa Sosyal Modeli için ayırt edici bir unsur haline getirmektedir.

Devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahale ederek bir takım fonksiyonlar üstlenmesi, sosyal koruma amacının yerine getirilmesinde esastır. Devletin alacağı koruma önlemleri sosyal dışlanma, yoksulluk gibi önemli toplumsal sorunların önüne geçilmesinde elzemdir (Şenkal, 2005: 370). ABD refah modeli ile Avrupa Sosyal Modelinin benzerliklerini ve farklılıklarını inceleyen Alber'in yaptığı tespite göre iki model arasında en büyük fark sağlık ve emeklilik alanlarında ortaya çıkmaktadır. Sosyal korumanın iki önemli alt başlığı olan bu alanlarda ABD modelinde özel girişim ve harcamalar daha fazla yer tutarken Avrupa Sosyal Modelinde kamunun birincilliği halen esastır ve bu sosyal koruma alanlarında metalaşma daha azdır (Alber, 2010: 114).

2000 Lizbon zirvesinde Konsey yoksulluğun azaltılması, emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve daha iyi bir sosyal uyum hedefi ortaya koyarak bu hedeflere ulaşmak için Topluluk düzeyinde girişimlerde bulunulmasını kararlaştırmıştır. Bu karar sonucu sosyal koruma, açık koordinasyon yöntemi kapsamına dahil edilmiştir. Daha sonra söz konusu sosyal koruma hedeflerine sağlık ve uzun dönemli bakım da eklenmiştir (European Commission, 2005: 2). Açık koordinasyon yöntemi her ne kadar bir yumuşak politika aracı olsa da, sosyal korumanın Topluluk düzeyinde ele alınması açısından önemlidir.

Lizbon hedefleri çerçevesinde sosyal korumanın Topluluk düzeyine yükseldiği bir diğer konu, Sosyal Koruma Komitesi'nin kurulmasıdır. Konseyin 29 Haziran 2000 tarih ve 2000/436/EC sayılı kararı ile kurulan bir danışma organı olan Sosyal Koruma Komitesi, sosyal koruma politikalarının üye devletler arasında ve Komisyon düzeyinde geliştirilmesini ve koordine edilmesini sağlamakla görevlendirilmiştir (European Commission, 2004a: 8). Sosyal koruma unsurunun üye devletlerin ulusal politikalarının yanında Topluluk düzeyinde de ele alınıyor olması,

Avrupa Sosyal Modeli açısından bu unsurun sosyal diyalog gibi somutlaşmasını sağlamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞİNCİ GENİŞLEME ÖNCESİ NEOLİBERALİZM LEHİNE DEĞİŞEN DENGELER

3.1 EKONOMİK DÜZLEMDE NEOLİBERAL POLİTİKALAR

3.1.1 Özelleştirme

Özelleştirmenin teorik altyapısına ilişkin yaklaşımlar arasında en kabul gören yaklaşım olan ‘kamu tercihi yaklaşımı’ (public choice approach), Avrupa Birliği’nin neoliberal özelleştirme tercihinde de etkin bir rol oynamaktadır. Kamu tercihi yaklaşımına göre politikacılar, bürokratlar ve kamu işletmelerinin yöneticileri, seçimlerde güç kaybı yaşamamak adına bencil bir idare anlayışı güderler ve bu da söz konusu kamu işletmelerinin karlılık ve verimlilik oranlarını düşürür. Bu yüzden kamu işletmeleri sahip oldukları potansiyellerin çok altında işleyen birer varlık olarak algılanır (Belke ve Schneider; 2006: 90).

Özelleştirilen kamu işletmelerinde özelleştirme sonrası yaşanan verimlilik ve karlılık artışına ilişkin somut tespitler çoğu çalışmada yer almaktadır. Fakat özellikle karlılık açısından özelleştirilen şirket ile kamu işletmesi arasında bir karşılaştırma yapmak pek sağlıklı değildir. Zira kamu işletmesinde karlılık, özel girişimde olduğu gibi birincil öncelik değildir (Kikeri ve Nellis, 2004: 93-94). Bu verimlilik ve karlılık amaçlarına ek olarak liberalleşme ve rekabeti artırma amaçları, özelleştirmenin diğer motivasyonlarıdır. Avrupa Birliği açısından bu iki motivasyonun özelleştirme sürecine etkisi oldukça nettir. Özellikle 1987 Tek Senet sonrası çıkarılan direktifler ve 1992 Maastricht Anlaşması Avrupa Birliği’nin özelleştirme konusundaki tutumunda birer referans noktası oluşturmaktadır.

Birliğin mülkiyet hakları konusunda üye devletleri tamamen özgür kıldığına ilişkin Avrupa Birliği Anlaşması’nın 295. Maddesi, özelleştirme açısından önemli bir maddedir. Üye devletler bu maddeden ötürü kamulaştırma ya da özelleştirme kararları almakta serbesttirler (Parker, 2002: 21). Bu yüzden AB üye devletlerin

özelleştirme politikalarına doğrudan değil, dolaylı yoldan etki etmektedir. Telekomünikasyon, elektrik, demiryolları, gaz gibi genel olarak kamu şirketleri ile özdeşleşmiş sektörlerde çıkardığı direktifler bu etkiyi oluşturan temel araçlardır. Özellikle telekomünikasyon ve elektrik sektörlerinde çıkan direktifler, özelleştirme süreçlerinde büyük etki yapmıştır. 28 Mayıs 1990 tarihinde çıkartılan 90/338/EEC sayılı³⁷ telekomünikasyon hizmetleri piyasasında rekabete ilişkin direktifle Konsey, Roma Anlaşması eski madde 90, yeni madde 86'ya dayanarak, üye devletlerin telekomünikasyon hizmetlerindeki özel ve ayrıcalıklı hakları yürürlükten kaldırması istenmiştir (European Commission, 2002b, 21). Tek pazarın tesis edilmesi ve söz konusu sektörlerin tam rekabete açılmaları amaçlarını taşıyan Aralık 1996 tarihli, 96/92/EC sayılı elektrik sektöründe iç pazarın genel kurallarını içeren direktif³⁸ ile Mayıs 1998 tarihli, 98/30/EC sayılı gaz sektöründe iç pazarın genel kurallarını içeren direktif³⁹ de telekomünikasyon direktifi gibi AB'de bu önemli sektörlerin özelleştirilmelerinde büyük rol oynamışlardır.

Konsey bu direktifler aracılığıyla yarattığı özelleştirme etkisine Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın (ATAD) 2006 yılında verdiği bir karar pozitif yönde katkı sağlamıştır. Devletlerin özelleştirmelerde ellerinde bulundurdıkları altın hisseler (golden shares) ilişkin bu karar, Hollanda'da gerçekleşen bir özelleştirmeye ilişkin davada verilmiştir. Komisyon, KPN ve TPG isimli şirketlerin özelleştirmeleri sonrası Hollanda devletinin elinde bulundurduğu özel statüye sahip hisselerin, şirket organlarınınca alınan kararları onaylama yetkisinin bulunmasını, Roma Anlaşması madde 56'da yer alan sermayenin serbest dolaşımı ilkesini ihlal ettiğini iddia etmiştir. Ayrıca söz konusu özel statünün devleti firma üzerine hak sahibi yapmasının, doğrudan yatırımları engellediği için madde 43'de yer alan yerleşme serbestisini de ihlal ettiğini iddia etmiştir (European Commission, 2004b: 16). ATAD

³⁷ Direktifin tam metni için bkz.

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31990L0388:EN:HTML> (19 Mayıs 2009).

³⁸ Bu direktif 2003 yılında çıkarılan 2003/54/EC sayılı direktif tarafından yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni direktifin tam metni için bkz. http://www.hep.hr/ops/dokument/ostalo/eud_54_2003.pdf (19 Mayıs 2009).

³⁹ Bu direktif 2003 yılında 2003/55/EC sayılı direktif tarafından yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni direktifin tam metni için bkz.

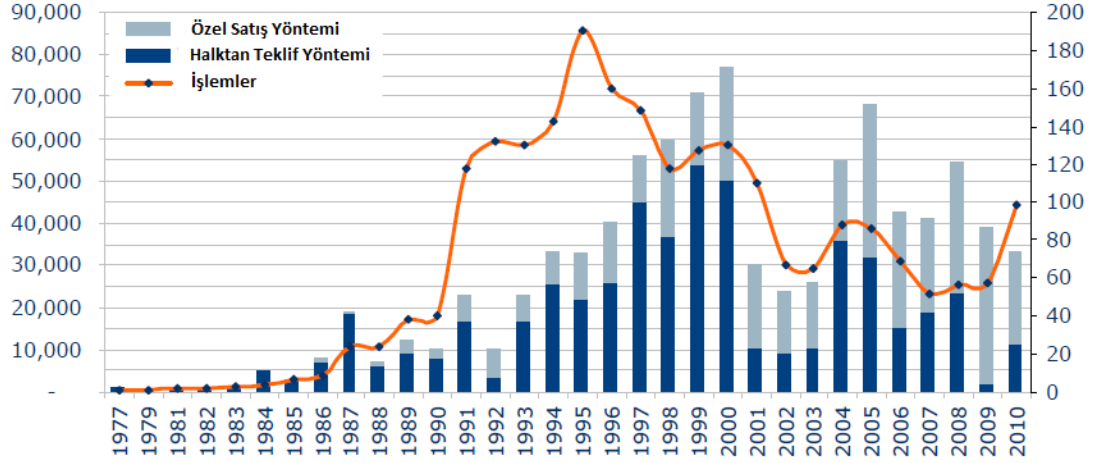
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:176:0057:0078:EN:PDF> (19 Mayıs 2009).

davanın sonucunda Hollanda devletini haksız bularak mahkum etmiştir. Böylece özelleştirme sonrası şirketlerde altın hisse uygulamaları son bularak üye devletlerin kendileri açısından kritik gördükleri sektör ve şirketlerde kontrol güçleri aşınmıştır.

Topluluk düzeyinde gerçekleşen bu uygulamaların üye ülkelerdeki somut etkilerine geçmeden Maastricht Anlaşması ile oluşturulan bütçe kriteri-özelleştirme ilişkisine değinmek gerekir. Maastricht Anlaşması ile üye ülkelerin Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği'ne katılabilmeleri için sağlamaları gerekli olan koşullar belirlenmiştir. Bu koşullardan bütçe açığının GSYİH'nın %3'ünü geçmemesini şart koşan, Topluluk genelinde özelleştirme gelirlerinin bütçe açığının azaltılmasında cazip bir araç olarak değerlendirmesine yol açmıştır (Parker, 2002: 19,20). Bu ön koşula ilişkin bir motivasyonla gerçekleşen özelleştirmeler, İngiltere'de 1984-1988 yılları arasında kamu kesimi borçlanma ihtiyacını ortalama GSYİH'nın %1'i kadar, Fransa'da 1993 ve 1994 yıllarında kamu sektörü açığını üçte bir oranda düşürmüştür. Her ülkede benzer büyüklüklerde etki göstermese de; özelleştirme gelirleri ile bütçe açığını kapamak birçok Avrupa Birliği ülkesi açısından kullanılmış bir yoldur (Goldstein, 2006: 234).

Aşağıdaki grafikte 1977-2010 arası AB'de özelleştirmenin seyri görülmektedir. İngiltere'de Thatcher'ın göreve gelişi ile devlet mülkiyetinin verimsizliği görüşü, uluslararası kuruluşların da önderliğinde genel bir ekonomik kabule dönüşmüştür (Kikeri ve Nellis, 2004: 88). Grafikteki seyir de bu argümanı destekler niteliktedir. 1980 sonrası başlayan özelleştirme, 1990'ları tavan yaparak sonlandırmıştır. 2000'li yılların başlarında küresel ekonomide oluşan genel olumsuz çevreye bağlı olarak özelleştirilecek şirketlerin yaşadığı iniş çıkışlar, AB özelleştirmesine de etki ederek, özelleştirmenin bir durgunluğa girmesine yol açmıştır (OECD, 2002: 53). 2003 sonrası ise açık bir toparlanma söz konusudur.

Şekil 1: 1977-2010 Yılları Arası AB’de Özelleştirme: Toplam Gelirler (milyon €) ve İşlemler

Kaynak: Privatization Barometer, 2010:20.

Fransa'nın karma ekonomi geleneğine bağlı olarak kritik sektörlerde devlet kontrolünü elden bırakmama geleneği, 1986 yılında çıkarılan özelleştirme kanunu ile sona ermiştir. Kamulaştırmayı ekonomik planlarından eksik etmeyen Fransa, son olarak 1981-1986 arasındaki sosyalist hükümet döneminde geniş bir kamulaştırma politikası gütmüştür. Bu dönem sonunda kamu sektörünün GSYİH içindeki payı %28'e ulaşmış ve ülkedeki toplam üretimin %21'i kamu sektörüncü sağlanır hale gelmiştir. Kamulaştırma geleneğine karşı oluşan tepkileri AB direktifleri karşısındaki çaresizlikle açıklamaya çalışan hükümetler, ekonomi düşüncesinde büyük bir dönüşümü gerçekleştirerek, direktifler sonrası rekabet şansları kalmayan kamu işletmelerini özelleştirme yolunu seçmişlerdir (Berne ve Pogorel, 2006: 164, 165, 194). 1986 sonrası hiçbir özelleştirmenin gerçekleşmediği bir sene yoktur. Jacques Chirac yönetimindeki muhafazakarlarla başlayan özelleştirme girişimi, hükümetlerin ideolojik duruşlarından etkilenmeyerek bugüne kadar sürdürülmüştür. Benzer bir durum Portekiz için geçerlidir. 1990'da merkez sağ hükümetin başlattığı özelleştirme programı, daha sonra göreve gelen sosyalist hükümet döneminde askıya alınmak bir yana, daha da hızlandırılmıştır (Parker, 2002: 13).

1985 yılında başlayan özelleştirme süreci ile İtalya, Avrupa genelinde özelleştirmenin önde gelen ülkelerinden biri olmuştur. Asıl büyük özelleştirmelerini

1992 yılında çıkardığı özelleştirmeye ilişkin yasal çerçeve sonrası gerçekleştiren İtalya, 1990'ların özelleştirme liderlerindendir. 1992'de parlamentoya sunulan özelleştirmeye ilişkin çerçeve belgesi dört amaç içermektedir: şirketlerin etkinliğini azaltmak, piyasa rekabet düzeyini artırmak, finansal piyasaları genişletmek ve endüstri sisteminin uluslararası nitelik kazanması, mali gelirleri artırmak ve kamu açığını düşürmek. Topluluk neoliberal özelleştirme politikalarının kısa bir özetini oluşturan bu amaçlar dizisi, İtalya'da diğer AB ülkelerine göre daha esnek bir özelleştirme süreci ile birlikte hayata geçirilmiş ve sonucunda da İtalya 1995-1999 yılları arasında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) özelleştirme sıralamasında birinciliği kimseye kaptırmamıştır (Goldstein, 2006: 225-228). Özelleştirmeden sorumlu kurumlara tanınan geniş yetkiler, daha şeffaf bir özelleştirme süreci izlenmesi İtalyan özelleştirmesinin farklı nitelikleridir. 1992-2000 yılları arasında değişen 9 kabineye karşın, özelleştirmeden sorumlu kurumlar istikrarlarından bir şey kaybetmemiştir. Fransa'ya benzer şekilde İtalya'da da 1987 sonrası özelleştirmenin gerçekleşmediği bir sene yoktur (Privatization Barometer, Atlas Italy, 2009).

Topluluk için ortak bir özellik olan 1980 sonrası özelleştirme girişimi, Hollanda'da da 1982 yılında başlamıştır fakat Hollanda için gerçek özelleştirme akımı 1992-2001 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1980'leri daha fazla piyasa, daha az hükümet mottosu ile düşünce yapısını oluşturmaya harcayan Hollanda, 1992 sonrası Wim Kok liderliğindeki 'mor kabine' yönetiminde ekonomide rekabeti artırma, bağlantı endüstrilerinde liberalleşme ve rekabet kanununun modernizasyonu ile neoliberal dönüşümde önemli adımlar atmıştır. Almanya'nın beşte biri, Fransa, İtalya ve İngiltere'nin dörtte biri nüfusa sahip görece ufak bir ülke için 1992-2001 yılları arasında gerçekleştirilen özelleştirme ciddi boyutlardadır. Bahsi geçen yıllar içinde Hollanda'da gerçekleşen özelleştirme Almanya'da gerçekleşen özelleştirme toplamının %58'ine, Fransa'nın %19'una, dönemin özelleştirme lideri İtalya'nın %13'üne denk gelecek bir düzeydedir (Damme, 2006: 295, 298, 299).

Avrupa Birliği'nin diğer üyelerinin 1980 sonrası özelleştirme performansları incelendiğinde Fransa, İtalya ve Hollanda'dakine benzer sonuçları görmek mümkündür. Bu benzerlik AB üyelerinin özelleştirme performans sonuçları

açısından oluşmaktadır. Fakat uygulama açısından benzer bir homojenlik yakalamak pek mümkün değildir. Örneğin İngiltere’de özelleştirme uygulamaları Portekiz, İspanya gibi ülkelere kıyasla çok daha az kısıtlama içermektedir. Yine Hollanda, pragmatizme dayalı, ekonomik ve idari açıdan en mantıklı zamanda özelleştir geleneği ile diğer üyelerden ayrılmaktadır (Parker, 2002: 15, 37). Bu bağlamda Topluluk adına yapılabilecek genel çıkarım; 1980 sonrası küresel ekonomiye hakim olan neoliberal politikaların özelleştirme ayağına, Avrupa Birliği’nin kayıtsız kalmadığı ve bu dönüşümün bir parçası olduğuna ilişkin bir çıkarımdır.

3.1.2 Liberalleşme ve Kurlsızlaştırma

3.1.2.1 Artan Sendikasılaşma

Sendikalar sosyal politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasında söz sahibi olan kurumlar olarak düzenleyici bir role sahiptirler. Sermaye ve emeğin kendi sendikalarını oluşturma özelliği, endüstri ilişkilerinde siyasi iktidarı kendi çıkarları doğrultusunda baskı altına almanın bir aracıdır. Fakat bu noktada işçi sendikalarının sermayenin sendikalarına kıyasla daha fazla çaba harcayan kesim olduğu söylenebilir. Çünkü Koray’ın da ifade ettiği gibi sosyal politika önlem ve uygulamaları esas olarak işçilerin haklarını korumaya ve yaşam düzeylerini yükseltmeye yönelik önlemlerdir (Koray, 2000: 69). Bu açıdan düşünüldüğünde sendikaların endüstri ilişkilerini dengeleme açısından oynadıkları kilit rol daha net şekilde görülmektedir. Avrupa’da Keynesyen iktisadın hakim olduğu dönemde sendikalar güçlü yapıları bir taraftan emeğin haklarını savunurken diğer taraftan emek ile sermaye arasında bir köprü işlevi görmüşlerdir. Bu dönemde oluşan dengenin bozulması ise neoliberal politikaların Avrupa’ya sirayet etmesi ile gerçekleşmiştir.

Keynesyen iktisadın stagflasyon çıkmazının birincil nedeni olarak AB’de emek piyasanın esnek olmaması ve ücretlerin yüksekliği gösterilmektedir. Bu iki neden ile sendikaların gücü arasında kurulan doğru orantı, AB’de sendikasılaşmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Neoliberal düşüncenin baskın hale getirdiği bu

saptama sonrası siyasi yelpazenin hangi kısmında yer aldığına aldırış etmeden tüm partiler ve hükümetler sendikalara karşı mesafe koymuşlardır. Artan uluslararası rekabet, hizmet sektörüne kayan istihdam, özelleştirmelerle kamu sektörünün küçülmesi, esnek çalışma biçimleri, fiyat istikrarı odaklı monetarist politikalar sendikal güç üzerinde baskı uygulayarak açık bir gerilemeye yol açmıştır (Sapançalı, 2007a: 13, Visser, 2006: 47).

1980 sonrası AB’de sendika üyeliği neoliberalizmle birlikte aşınmıştır. 1980-2003 yılları arasında gerçekleşen bu aşınma ile Keynesyen dönemde elde edilen yüksek sendika üyeliği oranı aşağı çekilmiş ve güçsüz bir sendika yaratılmak istenmiştir. Özellikle Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya gibi Topluluğun büyük nüfuslu ülkelerinde sendika üyesi sayısı ciddi biçimde düşmüştür. AB’nin yeni üyelerinde serbest piyasa ekonomisine geçişin ardından yaşanan üye kaybı da yüksek düzeydedir. Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya 1990-2003 yılları arasında neredeyse sendika üyelerinin yarısını kaybetmişlerdir (Visser, 2006:43,44).

Sendikal yoğunluk, bir ülkedeki sendikalı üye sayısının sendikalaşmalarında yasal engel bulunmayan toplam çalışana oranlanması ile elde edilen bir kavramdır. Sendika üyeliği kavramına kıyasla sendikanın etkinliği ile daha ilişkili olan sendikal yoğunluk kavramı, AB’deki sendikal neoliberal aşınmayı daha net göstermektedir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi 1970’ten 2010 yılına kadar geçen sürede sendika yoğunluğu azalmayan sadece beş ülke kalmıştır: Belçika, Finlandiya, İsveç, İspanya ve Danimarka. Bu ülkelerin sendikasızlaşma trendinden etkilenmemelerindeki birincil neden ise işsizlik sigortalarının idare ve yönetimlerinde sendikaların sahip olduğu aktif roldür. Bu gücünü kaybetmeyen sendikalar, genel olarak üye sayılarını da korumayı da başarmışlardır (Visser, 2006: 45). Tabloda yer alan 19 üyenin 1995 yılı sendika yoğunluk oranları ortalaması %43,7 iken, aynı ortalama 2008 yılında %30,9’a gerilemiştir. Ayrıca yukarıda düşüş göstermeyen ülkeler arasında gözükken İspanya’nın 2008 sendika yoğunluk oranı, %14,3 gibi Topluluk ortalamasının çok gerisinde bir rakamda kalmıştır.

Tablo 1: AB Üyesi Bazı Ülkelerde Sendika Yoğunluğunun 1970 Sonrası Durumu (%)

	1970-1980	1980-1990	1990-2000	2000-2010	1970-2010
Almanya	2,9	-3,7	-6,6	-6,0	-13,4
Fransa	-3,4	-8,0	-2,2	-0,4	-14,1
İtalya	12,6	-10,8	-4,0	0,3	-1,9
İngiltere	6,7	-11,5	-8,0	-3,7	-16,5
İrlanda	3,7	-5,8	-10,1	-4,3	-16,9
Finlandiya	18,1	3,1	2,5	-5,0	18,7
İsveç	10,3	2,0	-0,9	-10,7	0,7
Danimarka	18,3	-3,3	-1,1	-5,4	8,5
Hollanda	-1,7	-10,5	-1,4	-3,5	-17,1
Belçika	12	-0,2	-4,4	2,5	9,9
İspanya	-	^a 4,2	4,2	-0,8	^b 6,9
Avusturya	-6,1	-9,8	-10,3	-8,5	-37,4
Macaristan	-	-	^c -47,4	-4,9	-
Çek Cumhuriyeti	-	-	^c -19,3	-9,9	-
Slovakya	-	-	^d -31,9	-15,1	-
Polonya	-	-	-30,6	-9,2	-
Yunanistan	-	-	-7,6	-2,5	-
Lüksemburg	4,0	-4,4	-3,9	-5,2	-9,5
Portekiz	-	-26,8	-6,4	-2,3	^b -33,4

a: 1981-1990, b: 1981-2010, c: 1990-2001, d: 1994-2000

Kaynak: OECD, 2012.

Yaşanan bu erimeye rağmen sendikal örgütlülüğün Avrupa Sosyal Modeli açısından halen ayırt edici bir unsur olduğu söylenebilir. Fakat neoliberal politikaların gölgesinde bu unsurun ağır darbe aldığı da görülmektedir. 2000’li yıllarla beraber Avrupa sendikalarının tekrardan güç kazanmaya başladığına ilişkin veriler mevcuttur. Ancak bu toparlanmanın eski güce kavuşmaktan uzak olduğunu belirten Akkaya, Dünya Bankası’nın 2002 yılında yayınladığı bir raporunda sendikaların mevcut düzene uyum sağladıklarına ilişkin tespitine dayanarak, ücretler, işçi hakları ve toplu pazarlık üzerinde sendikaların eskisi kadar etkili olamadıklarını vurgulamıştır. Neoliberalizmin uysallaştırdığı bu sendika tipinin sermaye tarafından zararsız olarak algılanması Akkaya’ya göre söz konusu toparlanmanın asıl nedenidir (Akkaya, 2004: 111).

3.1.2.2 Devlet Tekellerinin Liberalizasyonu

Özelleştirme başlığı altında kısaca değinilen Topluluk direktifleri ve yönetmelikleri, önceleri devlet kontrolünde olan sektörlerin rekabete açılmalarını hedeflemiştir. Düzenlemelerle rekabete açılan bu sektörlerde kamu girişimleri süreç içinde yerlerini özel sektöre bırakmışlardır. Topluluğun bütünleşme sürecinin başından beri yürüttüğü liberalleşme ve açık ekonomi politikaları, neoliberalizmin daha az devlet daha çok özel sektör mottosu ile çakışmaktadır. Daha önceleri kamu girişimi ile paralel düşünülen kilit sektörlerin özel sektörle birlikte anılmaya başlanması, neoliberalizmin süreç içindeki gelişimini de ortaya koyar niteliktedir. Direktif ve yönetmeliklerin ayrıntılarına geçmeden belirtmek gerekir ki, düzenlemelerin sektörlerin verimliliği ya da tüketicilerin liberalleşme sonrası sağladığı yararlar üzerindeki etkileri çalışmanın bu bölümünde kapsam dışında bırakılmıştır. Vurgulanmak istenen nokta kamunun azalan gücüdür.

Topluluğun devlet tekellerini liberalleştirmeye ilişkin direktifleri 1987 Tek Senet sonrası hava taşımacılığı alanında başlamıştır. 2407/92 sayılı Konsey yönetmeliği⁴⁰ ile 2408/92 sayılı Konsey yönetmeliği⁴¹, hava taşımacılığında teknik ve ekonomik standartları belirleyerek bu şartları sağlayan her şirketin hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan iş görebilmesini garanti altına almıştır. 2409/92 sayılı Konsey yönetmeliği⁴² de hava taşımacılığında ücretlerin belirlenmesinde, endüstri ve tüketicilerin çıkarlarını garanti almak şartıyla tam bir özgürlük sağlamıştır.

Özelleştirme bölümünde değindiğimiz enerji sektöründeki gaz ve elektrik direktifleri, 2003 yılında yeniden ele alınarak güncellenmiştir. Yeni direktifler ev tipi olmayan gaz ve elektrik piyasalarının Haziran 2004, ev tipi gaz ve elektrik piyasalarının ise Haziran 2007'ye kadar tamamen liberalleştirilmesini öngörmüştür.

⁴⁰ Yönetmeliğin tam metni için bkz. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31992R2407:EN:HTML> (28 Mayıs 2009).

⁴¹ Yönetmeliğin tam metni için bkz. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31992R2408:EN:HTML> (28 Mayıs 2009).

⁴² Yönetmeliğin tam metni için bkz. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31992R2409:EN:HTML> (28 Mayıs 2009).

Posta hizmetlerinde devlet tekellerinin liberalleştirilmesi 1997 yılında 97/67/EC sayılı Konsey direktifi⁴³ ile başlamıştır. Posta hizmetlerinde tek pazarın oluşturulmasını Topluluğun sosyal ve ekonomik uyumu açısından çok önemli olarak tanımlayan Konsey, hizmet kalitesinin artırılması ve rekabeti sağlamak için çıkardığı direktifin üzerine 2002 ve 2008 yıllarında iki direktif daha çıkarılmıştır. Son çıkarılan 2008/06/EC sayılı Konsey direktifi⁴⁴, posta hizmetleri piyasasının tam açıklığının Aralık 2010'da sağlanmasını hedef olarak belirlemiştir.

Devlet tekellerinin özelleştirmesine ilişkin son olarak ele alınacak düzenlemeler demiryolu taşımacılığına ilişkindir. 1991 yılında çıkarılan 91/440/EC sayılı Konsey direktifi⁴⁵ ile 2001 yılında çıkarılan 2001/12/EC sayılı Konsey direktifi⁴⁶ AB'de demiryolu taşımacılığının uzun liberalleştirilme serüveninde öne çıkan yasal metinlerdir. Havayolu taşımacılığına benzer olarak demiryolu taşımacılığında da belirli bir standardizasyon sağlanarak şirketlerin tüm Avrupa'da hizmet verir hale gelmeleri bu yasal düzenlemelerin birincil önceliğidir. Bu direktiflerle doğal devlet tekeli olarak bilinen demiryolu taşımacılığı anlayışı bertaraf edilmiş, sektör gerekli standartları sağlayan tüm şirketlere açık hale gelmiştir.

3.1.2.3 Hizmetler Direktifi

Avrupa bütünleşme sürecinde malların tek pazarı konusunda amaca ulaşılması, Topluluk tarihçesinin en parlak başarılarından biri olarak nitelendirilmektedir. Fakat üretim biçimlerinin değişmesiyle beraber hizmetler sektörünün ekonomik düzen içinde ağırlık kazanması, hizmetler alanında AB'nin mevcut konumunun gözden geçirilmesine yol açmıştır.

⁴³ Direktifin tam metni için bkz. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1998:015:0014:0025:EN:PDF> (28 Mayıs 2009).

⁴⁴ Direktifin tam metni için bkz. http://ec.europa.eu/internal_market/post/doc/legislation/2008-06_en.pdf (28 Mayıs 2009).

⁴⁵ Direktifin tam metni için bkz. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991L0440:EN:HTML> (28 Mayıs 2009).

⁴⁶ Direktifin tam metni için bkz. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0012:EN:HTML> (28 Mayıs 2009).

Hizmetler sektöründe malların serbest pazarına benzer bir pazar yaratma düşüncesi son yıllarda Topluluk içinde birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların odak noktasında ise Hizmetler Direktifi, ya da daha sık kullanılan adıyla Bolkestein Direktifi yer almaktadır. Avrupa Komisyonu eski üyesi Fritz Bolkestein'in⁴⁷ iç pazar komiserliği döneminde hazırlanan direktifin taslak hali, özellikle sendikalardan ve işçi konfederasyonlarından büyük tepki görmüştür.

Bolkestein direktifi asıl olarak 2000 yılında başlatılan Lizbon sürecinin bir yansımasıdır. Söz konusu direktif ile Komisyon, hizmetler sektöründe üye ülkelerin ayrımcılık yapmayan, orantılı ve kamu çıkarlarını gözetken haklı bir dayanağı olanlar hariç, geri kalan düzenlemelerini gereksiz ve ticareti engelleyici olarak nitelendirmektedir. Bu yüzden söz konusu düzenlemelerin iptali ile deregüle edilen hizmetler sektöründe sınır ötesi ticarete artış beklenmektedir. Bu artış da AB'nin 2010 yılı için kendisine hedef koyduğu dünyanın en dinamik ve rekabetçi ekonomisi olma yolunda büyük bir katkı yapacaktır (European Commission, 2004c: 3; Redzepagic, 2006: 70). Bu noktada belirtmek gerekir ki direktifin ekonomik açıdan önemi sendikalar tarafından idrak edilmiştir fakat aşağıda detaylandırılacak menşee ülke prensibi, belirli alanların direktif kapsamına dahil edilmesi gibi kuralları, direktifi eleştirel gözle değerlendirenler tarafından kabul edilemez olarak nitelendirilmiştir.

Direktifin 2004 yılında çıkarılan ilk taslak halinde, madde iki direktifin kapsamını belirlemektedir. Oldukça geniş bir hizmet tanımlaması nedeniyle direktifin ilk hali idari danışmanlık, sertifikasyon, bakım, güvenlik, reklam, ticari temsilciler tarafından üretilen hizmetler, geçici istihdam acentaları tarafından üretilen hizmetler, mimarlık, araba kiralama, turizm acentaları ve turizm rehberliği, spor merkezleri, eğlence parkları gibi bir çok farklı hizmet alanını kapsamına dahil etmiştir (European Commission, 2004c: 19). Bu noktada sendikaların ve özellikle Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (ETUC) karşı çıktığı sağlık hizmetlerinin ve yaşlılara yardım gibi kişisel yerel hizmetlerin de bu kapsam dahilinde sayılmalarıdır. Komisyonun sağlık konusunu neoliberal bir bakışla bir meta

⁴⁷ Mont Pelerin Topluluğu'nun üyelerinden biridir (Plehwe ve Walpen, 2006: 39).

olarak değerlendirmesi, kamu yararı yerine ekonomik aktivite kavramını ön plana çıkarması, direktifte hizmet sağlayan ve hizmet alan gibi basit bir yaklaşıma yol açmıştır (Redzepagic, 2006: 75). ETUC sağlık söz konusu olduğunda bu şekilde basite indirgeyen bir anlayışın, devletin kamu çıkarı açısından oynadığı düzenleyici rolü görmezden geldiğini vurgulamaktadır. Ayrıca direktifin sağlık sektöründe kurlsızlaştırma ve özelleştirmeye yol açacağına ilişkin çekinceler de belirtilmiştir. Bu argümanlara dayanarak ETUC sağlık hizmetlerinin direktif kapsamından çıkarılmasını talep etmiştir (ETUC, 2005).

Direktif taslağına ilişkin tartışmaların yoğunlaştığı bir diğer nokta menşee ülke prensibidir. Madde 16’da düzenlenen bu prensip hizmet sağlayıcıların şubelerinin aslen kurulu bulundukları ülkenin mevzuatına göre hareket edebilmelerini hedeflemektedir (European Commission, 2004c: 55). Bu düzenleme herhangi bir AB ülkesinde yerleşik bir şirkete başka bir AB ülkesinde hizmet verme serbestisinin yanında, hizmet verdikleri ülkelerde kendi ülkelerindeki emek piyasası düzenlemelerine bağlı kalmama imkanı tanımaktadır. Bu da daha düşük ücretli ya da kendi ülkelerindeki işçilere kıyasla daha az korunan işçilerin istihdam edilmesi olanağını yaratmaktadır. Bu yüzden sosyal damping ve sosyal standartlarda dibe doğru yarış kaçınılmaz olarak nitelenmektedir (Redzepagic, 2006: 70; ETUC, 2005).

Bu konudaki hassasiyet aslında direktiften önce başlamıştır. Laval ve Viking davaları olarak bilinen iki dava söz konusu senaryonun gerçekleşmesi sonucu oluşmuştur. Birbirine benzeyen bu iki davadan Laval davasını kısaca özetlemekte fayda vardır. 2003 yılında Letonya Riga menşeli Laval isimli bir şirket, İsveç’te bir bakım-onarım işini gerçekleştirmek üzere bir sözleşme yapmıştır. Söz konusu hizmetin yerine getirilmesi için Mayıs 2004’te 35 işçi Letonya’dan İsveç’e yollanmıştır. Aynı tarihlerde İsveç inşaat sendikası, Laval’ı gönderdiği işçilerin haklarında İsveç toplu sözleşmelerinin altına düşecek bir duruma izin vermemesi konusunda uarmıştır. Fakat Laval şirketi bu isteğe cevap vermez, işçilere saat başına 9 Avro ücret öder, artı yemek ve yol masraflarını karşılar. Her ne kadar bu rakam Letonya’da aynı işi gören bir işçinin aldığı ücretin iki katı ise de, İsveç’te aynı hizmeti sağlayan işçinin aldığı ücretin yarısına denk gelmektedir. Bu gelişmeler İsveç işçi sendikalarını sosyal politikalarda dibe doğru yarış tehlikesi nedeniyle

ayağa kaldırmış, grevler ve protestolar birbirini izlemiştir. İsveç işveren sendikaları ise Laval şirketinin yanında yer almıştır. Çünkü söz konusu dava İsveç'te esnekliğin sağlanması ile yakından alakalıdır. İsveç işçi mahkemelerinin Avrupa Adalet Divanı'ndan konu ile ilgili görüş talep etmesi ile olay tam anlamıyla Topluluk boyutuna yükselmiştir. Dönemin İç Pazar Komiseri Charles McCreevy'nin dava konusunda İsveç'i suçlar bir tavır alması, Komisyonun Bolkestein direktifine giden yoldaki tutarlılığı açısından önemli bir göstergedir. Sonuçta Adalet Divanı Laval şirketinin söz konusu hizmeti İsveç'te sağlamasını hizmetlerin serbest dolaşımı açısından uygun, İsveç işçi sendikalarının sosyal damping karşısında kolektif hareket etmesini de Topluluk hukukuna uygun bulmuştur. Kritik nokta ise Divanın sendikaların uyguladığı boykotun ulusal işçi haklarını koruma amacı sınırlarını aşarak hizmetlerin serbest dolaşımını engellediğine hükmetmesidir (Lindstrom, 2008: 9-14).

Tüm bu tepkiler sonucunda Komisyon direktifi revize etmek zorunda kalmıştır. 2006/123/EC sayılı yeni Hizmetler direktifi genel ekonomik yarar hizmetlerinin (services of general interest) tespitinde, organizasyonunda ve finansmanında üye devletlerin tam bağımsızlıklarını vurgulamaktadır. Sağlık hizmetleri direktif kapsamından çıkarılmış, menşe ülke prensibi kısmi direktiften kaldırılmıştır. Başka bir üye ülkede hizmet sağlama kuralı daha sade bir şekilde düzenlenmiş, üye devletlerin söz konusu hizmetleri kısıtlamaları ayrımcılık yapmama, oranlilik ve gereklilik ilkelerine bağlanmıştır (European Commission, 2006: 50, 57). Menşe ülke prensibinin kaldırılması iş çevrelerinde direktifin etkisinin azaltılacağına dair eleştirilere yol açarken, Avrupa solu tam ters şekilde prensibin kaldırılmasının etkide bir azalmaya yol açmadığını savunmaktadır. Bu eleştirilerin dayandığı nokta, Adalet Divanı'nın farklı ülkelerde hizmet sağlamaya ilişkin davalarda hangi ülkenin hukukunun uygulanacağına ilişkin tespit yapma hakkını direktifin yeni haliyle elinde bulundurmasıdır. Divanın daha önceki kararlarında liberalizasyona ve esnekliğe ilişkin olumlu bakışı bu tip bir kanının oluşmasında etkili olmuştur (Redzepagic, 2006: 74). Laval ve Viking davalarında Divanın aldığı kararlar bu açıdan önem taşımaktadır.

Sonuç olarak yeni Hizmetler Direktifi AB GSYİH'sının büyük bir kısmını üreten hizmetler sektöründe liberalleşmenin bir göstergesi konumundadır. AB'nin küresel rekabet ortamında Sosyal Avrupa ve neoliberalizm arasında kurmaya çalıştığı dengeyi, neoliberal kurumsallaşma açısından bozan bir adım olarak değerlendirilebilir.

3.1.3 Avrupa Birliği'nde Güvenceli Esneklik (Flexicurity) Uygulamaları

1970'lerin sonu ile üretimin organizasyonu ve yapılanması köklü bir değişim geçirmiştir. Fordizmden post-fordizme geçiş olarak tanımlanan bu değişim kitle üretiminden, merkezinde küçük kontrol birimlerinin yer aldığı çok parçalı üretime geçiş ile üretim yapısında esnekleşmenin başlangıcını oluşturmuştur. Yeni üretim biçiminde esnek bir piyasa, işletmelerin işsizlik veya fiyatlardaki değişikliklere uyum sağlayabilmek için ücret, istihdam, çalışma saatleri, sektörler arası emek hareketliliği gibi değişkenlerle oynayabilmelerini ifade eder (Şenkal, 2005: 485, 487). Yeni düzende standardizasyon yerini çeşitliliğe, büyüklük yalınlığa, katılık ve kuralcılık akışkanlık ve açıklığa, durağanlık da değişkenliğe bırakmaktadır (Zeytinoğlu, 2006: 193). Tüm bu değişimin ardında yer alan ana kavram ise rekabettir.

Esneklik kavramının sermaye ve emek çevrelerinde yansımaları iki ayrı kutup şeklindedir. Sermaye neoliberal iktisadın söylemine bağlı olarak, esnekliğin artması ile rekabetin artmasına, buna bağlı olarak üretimin canlanmasına ve daha fazla istihdam yaratılmasına vurgu yapmaktadır. Bu neoliberal söylem, esnekliğin her iki taraf içinde bir kazan kazan yaratacağı iddiasındadır. Esneklik sağlandığında sermayedar yatırım yapmaktan kaçınmayacak, rekabet gücünü artırabilecek, daha fazla istihdam yaratacaktır. Bu da emek açısından olumlu bir durumdur (McBride, McNutt, Williams, 2007: 79). Emek açısından esneklik ve esnek çalışma ise işverenin kar hedefleri ve çalışanlarla olan ilişkileri açısından özerkliğini artırıcı bir etki yapmaktadır. Böylece sermayedar endüstri kurallarından ve örgütlü işçi hareketlerinin kısıtlamalarından kurtulmanın olanağını yakalamaktadır. Bu da emek için özellikle istihdam ve gelir güvenliği açısından hak erozyonuna yol açmaktadır (Zeytinoğlu, 2006: 193; Tangian, 2006: 7; Koray, 2000: 168).

Esnekliğin Avrupa Birliği düzeyinde kurumsal kabulünde iki doküman ön plana çıkmaktadır: 2000 Avrupa Sosyal Gündemi ve 2001 AB'nin İstihdam ve Sosyal Politikası. Avrupa Sosyal Gündemi, sosyal uyumu sağlamak ve sosyal dışlanmayı önlemek adına öncelikli olarak emek piyasasında kendisine yer bulamayanların ya da bu piyasada dezavantajlı konumda olanların konumlarını düzeltmeyi hedefler ki burada asıl araç esneklik ve iş güvencesi arasında istihdam lehine bir dengenin kurulmasıdır. İkinci belge de işçilerin ve iş örgütlenmelerinin yapısal değişikliklere uyum sağlayabilmek için yeterince esnek olması gerektiğini vurgulamaktadır. Komisyonun bu amacı gerçekleştirebilmek için oluşturacağı çalışma grubu, başarılı esneklik modellerini inceleyerek AB işgücü piyasalarının önündeki engelleri kaldırmak için çaba sarf edecektir (Zengingönül, 2003: 161, 162). Bu iki belgeye ek olarak 2003/88/EC sayılı direktif çalışma sürelerini düzenlemesi açısından esneklikle doğrudan alakalıdır. Direktif ile çalışma sürelerinin işletmelerin gereklerine uygun olarak esnek bir şekilde düzenlenebilmesi imkanı tanınmaktadır (Zeytinoğlu, 2006: 196).

Küreselleşen üretim ve artan rekabet karşısında kayıtsız kalması mümkün olmayan Topluluk açısından esneklik bir çıkar yol olarak görülebilir. Fakat diğer tarafta Sosyal Avrupa Modelinin vazgeçilemezliği, kavramın yeniden ele alınmasına yol açmıştır. Anglo-sakson bir esneklik anlayışı ile özdeşleştirilmek istemeyen Topluluk, çözümü güvenceli esneklik kavramında bulmuştur.

Güvenceli esneklik kavramının Topluluk gündemine hakim oluşu 2000'li yılların ortalarına denk gelmektedir. 2005 Ekim ayında İngiltere'nin Hampton Court Sarayı'nda resmi olmayan bir toplantıda bir araya gelen devlet ve hükümet başkanları, kavramı tartışmaya açmışlardır. Komisyon da aynı dönemde sosyal modelin reformize edilmesini, söz konusu kavrama bağlama çalışmaları yürütmektedir. Kavramın Konsey düzeyinde ilk kez tartışılması ise Ocak 2006 Avusturya Villach toplantısında gerçekleşmiştir. 2006 Mart ayında düzenlenen Konsey toplantısının sonuç belgesi üye devletlerin güvenceli esnekliğe özel bir ilgi göstermelerini talep ederken, Komisyonun da kavrama ilişkin ortak prensipler belirlemesi için çalışacağını karara bağlamıştır. Bu çalışmalar Mayıs 2007'de sonlanmış ve Komisyon güvenceli esneklik kavramı için ortak bir AB yaklaşımını

sağlayacak prensipleri tespit etmiştir (Antoniades, 2008: 337-339). Güvenceli esneklik kavramının 1990'ların sonlarında başlayan tırmanışı bu son belge ile açılanmış ve güvenceli esneklik AB için tam anlamıyla kurumsal bir politika haline gelmiştir.

Güvenceli esneklik kavramına ilişkin literatürde en sık kullanılan tanımlardan biri Wilthagen ve Tros tarafından yapılmıştır. Buna göre güvenceli esneklik ya da esneklik güvence dengesi (Gündoğan, 2007: 24);

“Esneklik-güvence dengesi, çalışanların işgücüne katılımlarını ve onların kariyerlerini geliştirerek sosyal dışlanmayı önleyecek olan iş, istihdam, gelir ve ‘kombinasyon’ güvencesini sağlarken, aynı zamanda firmaların değişen koşullara uyum sağlama, verimlilik ve rekabet edebilme yeteneklerini güçlendiren sayısal, fonksiyonel ve ücret esnekliğine sahip olma dereceleri anlamına gelir.”

Esneklik ve güvence arasında aradığı denge açısından AB politikalarına yakınlık arz eden bu tanım, esneklik ve güvenceyi dört farklı boyutta ele almaktadır. Esnekliğin ilk boyutu olan dışsal sayısal esneklik en basit tanımı ile işe alma ve işten çıkarmaların kolaylaştırılmasını ifade eder. İkinci boyut içsel sayısal esneklik çalışan sayısını değiştirmeden çalışma saatlerinin ve çalışma saatlerinin dağılımının değiştirilebilme kapasitesini ifade eder. Üçüncü esneklik boyutu olarak fonksiyonel esneklik çalışanların görevlerinin değiştirilebilme kapasitesinin esnekliğidir. Wilthagen'ın tanımındaki dördüncü esneklik boyutu ücret esnekliğidir. Bu da değişen rekabet ve emek piyasası koşullarında işverenin ücretlerde değişiklik yapabilme kapasitesidir. Güvencenin ilk boyutu olan iş güvencesi değişen çalışma koşulları karşısında çalışanın işten çıkarılma karşısında korunmasıdır. İkinci güvence olan istihdam güvencesi çalışanların istihdam edilmesini güvence altına alır. İşten çıkarılanlara ya da işsizlere bu şekilde istihdam sağlanacaktır. Üçüncü güvence gelir güvencesidir. Çalışmanın kesintiye uğradığı hallerde gelirin kesintiye uğramaması anlamına gelir. Dördüncü ve son güvence de kombinasyon güvencesidir. Çalışma diğer sosyal sorumluluklarla kombine edilir. İş-çalışma dengesi, aile-çalışma dengesi gibi dengeler bu güvence altında yer alır. Tangian OECD'nin esneklik tanımından

hareketle esnekliğe bir boyut daha ekler. Bu boyut dışsallaştırma boyutudur. Bu boyut işverene bazı işleri ticari sözleşmeler aracılığı ile dış işçilere yaptırma esnekliği sağlar. Tele-çalışma, uzaktan çalışma gibi çalışma biçimleri bu boyut içinde yer alır. İşte bu beş esneklik boyutunun artırılmasının dört güvence boyutu tarafından dengelenmesi güvenceli esneklik kavramını oluşturur (Tangian, 2006: 9,10).

Wilthagen'ın Avrupa İstihdam Stratejisi'nin adaptasyonu için iki ana araç olarak ifade ettiği esneklik ve güvence, Topluluğun neoliberal ekonomik düzene uyum sağlaması açısından önem arz etmektedir (McBride, McNutt, Williams, 2007: 90). Komisyon'un Mayıs 2007'de yayınladığı 'Ortak Güvenceli Esneklik İlkelerine Doğru: Esneklik ve Güvence Yoluyla Daha Çok ve Daha İyi İstihdam' başlıklı bildiri Topluluk için güvenceli esneklik kavramının bileşenleri şu şekilde sıralamıştır (European Commission, 2007a: 12): esnek ve güvenilir sözleşme düzenlemeleri, kapsamlı yaşam boyu öğrenme stratejileri, etkili aktif iş gücü politikaları, modern sosyal güvenlik sistemleri. Komisyon güvenceli esneklik kavramının adaptasyonu için üye ülkelere tek tip bir plan sunmamıştır. Aynı belgenin ek kısmında önerilen dört farklı yol, Avrupa Birliği içindeki farklı kapitalizm uygulamalarını göz önüne alarak oluşturulmuştur (Antoniades, 2008: 339).

Esnekliğin boyutlarının somut olarak görülebileceği alanların başında atipik çalışma biçimlerindeki artış gelmektedir. Yarı zamanlı çalışma, geçici çalışma, tele çalışma, belirli süreli çalışma gibi çalışma biçimlerinin toplam istihdamdaki payı AB genelinde artış göstermektedir. Örneğin AB-15 için yarı zamanlı çalışanların toplam istihdam içindeki payı 1998 yılında %17,3 iken bu oran 2009 yılında %21,6'ya yükselmiştir. 2009 itibari ile Belçika, Danimarka, Almanya, İrlanda, Hollanda, Avusturya, İsveç ve İngiltere'de yarı zamanlı çalışanların oranı toplam çalışanların beşte birini aşmıştır. 2009 itibari Toplulukta yarı zamanlı çalışanların %28,4'ü gönülsüz çalışmaktadır. Geçici AB-27 düzeyinde Lizbon sürecinin başlangıcından itibaren geçici çalışmada da bir artış söz konusudur. 15 AB üyesinde 2000-2008 yılları arasında geçici çalışma daha da yaygınlaşmıştır. Bu ülkelerin arasında Almanya, Polonya, İtalya, Hollanda, Portekiz gibi nispeten büyük nüfuslu ülkeler de yer almaktadır. Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde atipik çalışma biçimleri AB-15

ülkelerine kıyasla çok yaygın değildir. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse 10 MDA ülkesinde 2009 yılında yarı zamanlı çalışanların toplam istihdama oranı %7,3 olarak gerçekleşmiştir ki bu rakam AB-15'e ait istatistikin üçte biridir⁴⁸. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı görüleceği üzere yeni üyeleri ile eski üyeler arasındaki bu fark, yeni üyelerde tam zamanlı istihdamın korunmasındaki büyük problemlerden kaynaklanmaktadır. Tam zamanlı çalışan emeğin yetersiz korunduğu bir coğrafyada sermaye atipik çalışma biçimleri gibi arkadan dolaşan yöntemlere başvurmaya gerek görmemiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi neoliberal esneklik uygulamalarının temel iddiası rekabete sağladığı katkı ile istihdam yaratma potansiyelidir. Bu varsayımın doğruluğu McBride, McNutt ve Williams'ın 2007 tarihli çalışmasında incelenmiştir. 1996 yılında OECD'nin istihdam stratejisi için belirlediği esneklik ve kuralılaşdırma temalı 10 adet genel politika ve bu politikalara bağlı 80 adet tavsiye çalışmanın ana konseptini oluşturmaktadır. Bu 80 adet tavsiyenin yönlendirildiği ülkeler arasında AB üyelerinin de bulunması, çalışmayı AB'nin esneklik uygulamalarının etkisi açısından anlamlı kılmaktadır. AB üye devletlerinin söz konusu tavsiyelere uyguladıkları politikalar aracılığıyla sağladıkları uyum, istihdam artışı ve büyüme rekabet edebilirlik endeksi (growth competitiveness index) ile karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda neoliberal esnek emek politikaları ile emek piyasasının performansında artış ve uluslararası rekabet edebilirlikte artış arasında bir doğru orantı olmadığı sonucuna varılmıştır. İrlanda, ABD gibi başarılı spesifik örnekler üzerinden esnekliğin pozitifliğine dair bir genelleme yapmak bu yüzden mümkün değildir (McBride, McNutt, Williams, 2007: 91). Diğer taraftan yaşanan ekonomik dönüşüm karşısında AB'nin de dönüşmek zorunda olduğu bir gerçektir. AB'nin bu değişimde öykündüğü model ise Zengingönül'ün belirttiği gibi neoliberalizme daha yakın duran Anglo-sakson modeli ile kendi Kıta Avrupası modeli arasından bir sentezdir (Zengingönül, 2003: 169).

⁴⁸ İstatistikler Eurostat İstatistik Veritabanından alınmıştır. Bkz. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (19 Haziran 2010).

3.1.4 Monetarizm ve Avrupa Birliği

3.1.4.1 Maastricht Anlaşması ve Monetarizm

Avrupa Birliği bütünleşmesinin son halkası olan Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği, AB'nin monetarizm ile olan ilişkisinde bir netleşmeyi ifade etmektedir. 1970'lerin başlarında kurulan parasal birlik hayali, uluslararası konjonktür ve i sorunlar nedeniyle gecikmeli olarak gerçekleşirken, monetarizm AB düzeyinde kurumsallaşmış bir politika haline gelmiştir. Bu kurumsallaşmanın üzerine oturduğu asıl doküman Maastricht Anlaşması'dır. Anlaşmanın monetarizmle ilişkisine geçmeden Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği'ne giden yoldaki gelişmeleri kısaca özetlemekte fayda vardır.

1969 yılında Hague Zirvesi'nde Pierre Werner'in başkanlığında bir komite oluşturularak Avrupa Parasal Birliği için bir strateji oluşturulmasını istenmesi, parasal birliğe giden yolda ilk adımı oluşturmuştur. Ardından 1970 yılında yayınlanan Werner Raporu 10 yıllık bir süreç sonrasında parasal birliğin gerçekleşeceği üç kademeli stratejiyi ortaya koymuştur. Fakat 1970'lerdeki bu girişim petrol krizinin makro ekonomik dengelerde açtığı hasar nedeniyle rafa kalkmıştır (Lucarelli, 2004a: 118, 119). 1979-1992 yılları arasında uygulanan Avrupa Para Sistemi, Alman Merkez Bankası Bundesbank'ı sistemin merkezine oturtan düzeni ile monetarizmin Topluluk düzeyinde etkin hale gelmesinde önemli rol oynamıştır. Monetarizmin en belirgin özelliği olan fiyat istikrarının kutsallaştırılması, Bundesbank'ın anti-Keynesyen duruşu ile Avrupa geneline yayılmıştır (Lucarelli, 2004b: 83). Alman ordo-liberalizminin birincil kabul olan para politikasının üstünlüğü ve bu para politikasını kontrol edecek güçlü ve politik müdahalelerden soyutlanmış bir merkez bankası olgusu Bundesbank politikalarının altyapısını oluşturmuş, bu altyapı da Avrupa Para Sistemi ve Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği'ne doğrudan sirayet etmiştir. Öyle ki Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği Alman ekonomik politikalarında pek bir farklılık yaratmamıştır (Allen, 2005: 205, 215).

1988 yılında Hanover Konsey toplantısında Delors'un başkanlığında oluşturulan bir komite ekonomik ve parasal birlik için yeniden bir strateji belirlemek üzere çalışmalara başlamıştır. Çalışmaların sonucunda Nisan 1989'da yayınlanan Delors raporu, üye devletlerce Ekim 1990 Roma Zirvesi'nde onaylanarak parasal birliğin detaylı planını oluşturmuştur. Delors raporunun en önemli özelliği Avrupa Para Sistemini oluşturulacak yeni düzenin kurumsal yapısının temeli olarak ele almış olmasıdır. Raporun onaylanmasından iki yıl sonra imzalanan Maastricht Anlaşması, raporda parasal birliğin oluşturulması için tespit edilen adımları resmi bir zaman çizelgesine bağlamıştır. Üç aşamalı geçiş planının son aşaması 1 Ocak 1999'da başlamıştır ve Ekonomik ve Parasal Birliğe geçiş tamamlanmıştır (Lucarelli, 2004b: 86).

Maastricht Anlaşması'nın Topluluğun neoliberal dönüşümüne iki önemli katkısı mevcuttur: bütçe açığı ve borçlara ilişkin getirdiği kriterler ile yarattığı kemer sıkma politikası ve bağımsız bir merkez bankası ile fiyat istikrarının kutsallaştırılması. Maastricht Anlaşması'na göre üye ülkelerin kamu açıklarının GSYİH'larına oranı %3'ü, kamu borçlarının GSYİH'ya oranı ise %60'ı geçmemelidir. Stapelfeldt bu iki kriterin etkisini şu şekilde özetlemektedir (Stapelfeldt, 2005: 177):

“Bilinen bütçe açığının sınırlanması, düzenleyici tedbirlerden kurtarmanın (deregüle) Ortak Pazar projesinde yer alan yeni liberal zorlamasına uygun düşmekteydi. Kamu bütçeleri, devletin Keynesyen ve anti-konjonktürel şekilde açıkları kapatmakla uzun süre ekonomiye müdahale etmediğini, aksine piyasaya karşı tarafsız kaldığını ve harcamalarını gelirleriyle dengelediğini göstermelidirler. Bu sayede ekonominin genelinde üretim (GSYİH) artışını aşacak ve enflasyonu tırmandıracak şekilde bir tüketim artışının önüne geçilmek istenmişti. Buradaki amaç şuydu: Fiyatlar sadece mallar ile malların piyasada az bulunmaları arasındaki ilişkileri yansıtmalı ve müdahaleci bir refah devleti veya güçlü sendikaların sebep olduğu uygun olmayan bir para artışına bağlı olarak çıkmamalı ve düşmemelidirler. Böylece, paranın değerini istikrara kavuşturma amacı ekonomik birlik ve para birliğinin buluştukları nokta haline geldi. Paranın değerini istikrara kavuşturma amacı - Alman Merkez Bankası'nın 90'lı yıllarda birçok kez vurguladığı gibi - sadece

Avrupa Merkez Bankası'nın, sadece maliye politikasının değil, aynı zamanda top yekun siyasetin ve ekonomik birliklerin de amacı olmalı ve bu amaç gerçekleştirilmeli."

Bağımsız merkez bankası ve fiyat istikrarı, Maastricht Anlaşması sonrası kurumsal monetarizmin AB'deki diğer ayağıdır. Anlaşmaya göre Avrupa Merkez Bankası iki temel prensip ile yönetilecektir. İlk prensip Maastricht Anlaşması madde 105'te yer alan Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) fiyat istikrarını⁴⁹ birincil öncelik olarak ilan etmesidir. İkinci prensip AMB tüzüğünün politik ve kurumsal bağımsızlığı tam garanti altına almasıdır. Bu iki prensip kadar bilinmese de Maastricht Anlaşması'nın getirdiği iki kural daha vardır. Buna göre kamu açıklarının AMB tarafından finanse edilmesi teknik olarak yasaklanmıştır ve yine AMB'nin son kredi merci olarak hareket etmesi engellenmiştir (Lucarelli, 2004b: 87). Bu son yenilik monetarist fiyat istikrarı ile paralel bir uygulamadır. Merkez bankalarının geleneksel özelliklerinden olan son kredi mercii özelliğinin, hükümetlerin borçlanabilmesi için para basılması gibi uygulamalara yol açabilme potansiyeli enflasyon hedeflemesi açısından istenmeyen bir durumdur.

Maastricht Anlaşması ve oluşturduğu Ekonomik ve Parasal Birliğin monetarizm bağlantıları, İngiliz İşçi Sendikaları Kongresi (TUC) ve Alman Sendikalar Birliği'nin (DGB) anlaşma ve birlik karşısında aldıkları pozisyonlardan izlenebilir. TUC, İngiltere'nin Ekonomik ve Parasal Birlik üyeliğine destek vermektedir. Ulusal politik ekonomi ve sosyalizm kombinasyonunun geleceği olmadığını düşünen TUC, bu bağlamda daha AB destekçisi bir pozisyona geçmiştir. DGB de benzer şekilde alternatif bir yol görmediği için birliğe destek vermektedir. Fakat her iki sendika açısından da destek şartlara bağlıdır. Özellikle bu sendikaların çatılarının altında yer alan bazı alt grupların neoliberalizm ve monetarizm üzerine ciddi eleştirileri bulunmaktadır. Örneğin İngiltere Kamu Emekçileri Sendikası (UNISON) Maastricht Anlaşması'nın bütçe kriterlerinin kamu harcamaları üzerinde bir baskı oluşturarak büyüme ve istihdam üzerinde negatif etkiler oluşturacağını

⁴⁹Avrupa Merkez Bankası'nın 1998 yılında yaptığı tanıma göre fiyat istikrarı Euro alanında harmonize edilmiş tüketici fiyat endeksi'ne (HICP) göre yıllık %2'lik bir artışın altında olma durumudur (European Commission, 2004d: 68).

iddia etmiştir. Benzer şekilde Alman Kamu Hizmetleri Sendikası (ÖTV) fiyat istikrarı ve düşük enflasyon önceliğinin kamu hizmetleri ve kamu harcamaları üzerinde negatif etkiler bırakacağını öne sürmüştür. DGB'nin şartlı desteğinin ana talepleri ise tam istihdam hedefinin fiyat istikrarı hedefinin yanına eklenmesi ve bütçe açığı kriterlerinin esnekleştirilmesidir (Bieler, 2003b: 31-35).

Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği'nin Topluluk bütünleşme süreci açısından önemi yadsınamayacak düzeydedir. Ulusal yetki devrinin para kontrolü düzeyine ulaşması, bütünleşme sürecinin bir başarısıdır. Özellikle 1970'lerdeki krizden sonra yaşanan yeniden yapılanmanın en üst noktasını ifade etmesi, AB'nin küresel aktör senaryolarında daha etkili bir konuma yerleşmesine neden olmuştur. Fakat AB'nin monetarizm tercihinin pür pozitif bir etki sağladığı düşüncesine karşı bir cephe de oluşmuştur.

Lucarelli ve Bieler monetarizm tercihin sosyal maliyetlerinin emeğin sırtına yüklendiğini öne sürmektedir. Bütçe kısıtları nedeniyle ortaya çıkacak olan kemer sıkma politikaları ve fiyat istikrarını tek amaç olarak belirleyen Avrupa Merkez Bankası politikaları'nın kayıtsız kalacağı işsizlik, işçi sınıfı üzerinde negatif etkiler doğuracaktır (Lucarelli, 2004b: 88, 89; Bieler, 2003b: 26). Arestis, McCauley ve Sawyer'a göre AB düzeyinde monetarist bir politika, beklenenden fazla sorun potansiyeli taşımaktadır. İlk olarak ülkeler arasındaki finansal yapı farklılıkları, faiz oranlarında gerçekleştirilen değişimlerin etkisinin her bir ülkede benzer olmasını engelleyecektir. Örneğin yatırımcıyı kısa dönemli dalgalanmalardan koruyan uzun dönemli finansal işlemler, bazı ülkelerde diğerlerine göre daha yaygındır. Bu da monetarist politikanın etkisini farklılaştıracaktır (Arestis, McCauley, Sawyer, 1999: 9). Hollanda ve Belçika'nın monetarist dönüşümünü inceleyen bir diğer çalışmada vergi artırımı, harcamaların kısılması ve ücretlerin azaltılması politikalarının, kısa dönemde enflasyonun düşmesine, gelirin emekten sermayeye doğru yeniden dağılmasına ve sermayenin karlılığının artmasına yol açmıştır. Orta vadede ise iki ülke de işsizlikte bir artış, imal sanayinden hizmetler sektörüne bir kayma ve sendikal yaşamda bir düşüş yaşamışlardır. Uzun vadede de enflasyon düşüşe devam etmiş, işsizlik artışı durmuş, sendika güç kaybetmeye devam etmiş, hizmet sektörüne kayış sürmüştür (Jones, 2005: 233).

Yılmaz'ın eleştirilerinin temelinde AMB yer almaktadır. AMB'nin bağımsızlığının popülist müdahalelerden korunma nedeniyle kabul edilebileceğini fakat sendikalardan ve akademik çevrelerden gelen tüm eleştirilere rağmen fiyat istikrarı amacının kutsallaştırılmasından geri adım atılmamasının kabul edilemez olduğunu öne sürmektedir. Bu hedefin AB sermaye kesimine hizmet ettiğini ve ücretli kesimin haklarının erozyona uğratıldığını vurgulayan Yılmaz, AMB'nin bu gözle değerlendirildiğinde kapitalist sınıfın çıkarlarına bağımlılığının üst düzeyde olduğunu belirtmektedir (Yılmaz, 2006). Tüm bu bulguları tek bir cümlede toplamak gerekirse Maastricht Anlaşması ile Avrupa Birliği kurumsal olarak monetarizmi benimsemiş, rekabetçi piyasa ve güçlü parayı rehber olarak kabul etmiştir.

3.1.4.2 İstikrar ve Büyüme Paktı

1996 tarihli İstikrar ve Büyüme Paktı, Avrupa Birliği'nde Maastricht Anlaşması ile başlayan mali kemer sıkma ve fiyat istikrarı politikalarının ikinci halkasını oluşturmaktadır. Anlaşma ile konulan uyum kurallarına destek olacak dört madde içeren pakt, AB'nin monetarist kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle yaptırım açısından cezai hükümler içermesi, paktın ayrı bir öneme sahip olmasına yol açmıştır.

İstikrar ve Büyüme Paktı üç ayrı parçadan meydana gelmektedir. İlk parça Komisyon ilke kararıdır. Bu ilke kararı tüm taraflara paktın katı bir biçimde ve zamanlı bir şekilde uygulanmasını önermektedir. Diğer iki parça iki Konsey yönetmeliğidir. Bu yönetmelikler ilke karardan farklı olarak yaptırım gücüne sahiptir ve birbirini tamamlayan iki ögeden oluşmaktadır. İlk öge önleyicilik ögesidir. Tek para birimine geçen üye devletler yönetmeliğin bu ögesine bağlı olarak Komisyon'a istikrar programı sunacaklardır. Bu programlar yıllık olarak güncellenecek ve orta dönem bütçe hedeflerini, temel ekonomik gelişim öngörülerini ve bütçe açık öngörülerini içerecektir. Euro'ya geçiş yapmayan üye devletler ise geçiş için uyum planlarını istikrar programı formatına uygun olarak düzenleyecek ve Komisyon'a sunacaktır. Yönetmeliklerin ikinci ögesi caydırıcılık ögesidir. Bu öge

aşırı bütçe açığı prosedürünün uygulanmasına ilişkindir (Arestis, McCauley, Sawyer, 1999: 2).

İstikrar ve Büyüme Paktı'nın monetarizmin kurumsallaşmasına ilişkin en önemli katkısı kuşkusuz bütçe açığı kriterine getirdiği cezai yaptırım kuralıdır. GSYİH'nın %3'ü olarak belirlenen bütçe açığı eşiğinden sapmaya dair bir tespit istikrar programında yer alırsa, Komisyon öncelikle programın güçlendirilmesini tavsiye edecektir. Eğer söz konusu durum devam ederse bu üye devlet Komisyon tarafından referans değerlerini aşıp aşmadığı noktasında yargılamaya tabi tutulacaktır. Pakt üye devletlerin aşırı bütçe açığına ilişkin yaptırımlara tabi tutulmayacağı durumlar da belirlemiştir. Buna göre eğer bir üye devletin ekonomik çıktısı %2'nin üzerinde bir düşüş gösterirse, yaptırımın uygulanmama prosedürü otomatik olarak devreye girecektir. Fakat resesyonun bitişi ile söz konusu ülke açık oranını eşik seviyesine getirmek zorundadır. Ekonomik çıktının %0,75 ile %2 arasında azaldığı durumlarda Konsey yapılan inceleme sonrası nitelikli çoğunluk esasına göre söz konusu ülke hakkındaki kararını verecektir. Bir üye ülkenin aşırı bütçe açığından suçlu bulunması durumlarında Konsey gerekli tavsiyelerde bulunacaktır ve bu tavsiyeler dört ay içinde uygulanmaya başlanılmalıdır. Aksi taktirde İstikrar ve Büyüme Paktı'nın meşhur parasal cezai yaptırımları devreye sokulabilecektir (Arestis, McCauley, Sawyer, 1999: 3).

Avrupa'da monetarist düzen tartışmalarının merkezinde yer alan bu cezai durum düzenlemesi, 2000'li yıllarla beraber üye devletler arasında ilk ayrılığın oluşmasına yol açmıştır. Cezai yaptırım uygulanma seviyesine gelen iki ülke Almanya ve Fransa olunca, tartışmanın boyutları ve etkisi de tahmin edilenden çok daha büyük olmuştur.

Almanya ve Fransa'nın paktın bütçe açığı limitini aşmalarının ardından cezai mekanizmanın bir türlü işletilememesi, Topluluk genelinde bir krize yol açmıştır. Krizin sonlanması ise ancak Paktın yeniden ele alınarak yumuşatılması ile gerçekleşebilmiştir. 22 Mart 2005 tarihinde devlet ve hükümet başkanları düzeyinde alınan yeni kararlara göre İstikrar ve Büyüme Paktı'nın revize edilmiş hali şu şekildedir (Payzanoğlu ve Tekkaya:, 2005: 1):

i. Bütçeye ilişkin %3'lük bütçe açığı kriteri ve %60'lık borç oranı kriteri aynen korunmuştur.

ii. Bütçe açığı kriterine esneklik getirilmiştir. Yeni düzenlemede limiti aşan ülkelerin tekrar normal değere dönüşü için verilen süre 1 yıldan 2 yıla çıkarılmıştır. Bu süre olağan dışı durumlarda 2 yıl daha uzatılabilecektir. Sınırı aşan ülkeler sınır aşımını meşrulaştıracak bir savunma hazırlayacaklardır. Bu belgenin öne sürdüğü meşruiyet Konsey tarafından değerlendirildikten sonra mali yaptırıma karar verilecektir. %3'lük limit geçici ya da limite yakın olması kaydıyla aşılabilecektir.

iii. Yapısal bütçe açıkları için her yıl sağlanması gereken azalma %0,5 olarak belirlenmiştir. Fakat bu oran büyüme potansiyeline göre aşağı ya da yukarı doğru revize edilebilecektir.

Yenilenen İstikrar ve Büyüme Paktı her ne kadar eskisine kıyasla bir yumuşama içerse de, fiyat istikrarı ve mali kemer sıkma politikasına destek olma özelliğini korumuştur. İstihdam ve büyümeyi öncelik olarak kabul etmeme paktın yeni hali için de geçerli bir durumdur. Bu bağlamda paktın revize edilmiş halinin AB'nin monetarist kurumsallaşması açısından bir tutarlılık ifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2 POLİTİK DÜZLEMDE ÜÇÜNCÜ YOL TARTIŞMALARI VE NEOLİBERALİZM İLİŞKİSİ

3.2.1 Üçüncü Yol Kavramının Tarihsel Gelişimi

Üçüncü yol kavramı siyaset bilimi literatüründe oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Literatürde tartışmaya neden olan sağ-sol bölünmesinin değişimi, devlet ile piyasa arasındaki denge, sosyal yardımların düzeyi, bireyin hak ve sorumluluk arasındaki dengesi gibi tüm tartışmalarda yeni bir konumda bulunma iddiasını taşıyan kavram, zaman zaman etki kazanmıştır.

Üçüncü yol, siyaset bilimi literatürüne çok önceleri yerleşmiş olmakla birlikte, en sağ görüşten en sol görüşe kadar çeşitli düşünce yapıları tarafından kullanıla gelmiştir. Bu kullanımlar arasında en geneli liberal demokrat bir çerçeve ile

planlı ekonomi ve piyasa ekonomisinin en iyi taraflarını karıştıran üçüncü yol tanımıdır (McCracken, 2003: 3). Papa XII Pius'un kapitalizm ve sosyalizm arasında bir üçüncü yoldan bahsetmesinden beri kavram siyasi yelpazenin sağ ve sol tarafında yer alan muhtelif hükümetlerce kullanılmıştır. Bu iki uç kullanıma örnek olarak İsveç'in kapitalizm ve komünizm arasındaki sosyal demokrat ortasıyla, Franco ve Tito serbest piyasa kapitalizmi ile merkezi planlamalı sosyalizm arasında belirsiz bir yerde kurgulanan sosyal demokrasi tanımlaması örnek verilebilir. Yakın dönemde Harold Macmillan'ın orta yolu ve Marksist düşünür Ota Sik'in kavramı kullanışı ön plana çıkmıştır. Ota Sik üçüncü yolu, piyasa güçlerinin aktif şekilde yer aldığı fakat aynı zamanda refahın yeniden dağıtılması için devletin müdahale ettiği bir ekonomik düzen olarak tanımlamıştır (Romano, 2006a: 2).

Üçüncü yol kavramı temel olarak sağ ve sola ilişkin değerler üzerinden yeniden bir tanımlama üzerinde olduğu için, kavrama ilişkin tanımlama çabaları da sağ ve solun ekonomi ve siyasete ilişkin tartışılan değerleri üzerinde gerçekleşmektedir. Aşağıdaki tabloda görülen Powell'ın yeni sağ, eski sol ve üçüncü yolda bu değerler üzerinde yaptığı çalışma her üç görüş hakkında fikir vericidir.

Tablo 2: Üçüncü Yolu Boyutları

Boyut	Eski Sol	Üçüncü Yol	Yeni Sağ
Yaklaşım	Eşitlikçi	Yatırımcı	Kuralsızlaştırma Yanlısı
Sonuç	Eşitlik	İçerme	Eşitsizlik
Vatandaşlık	Haklar	Hak ve Sorumluluk	Sorumluluk
Karma Refah Ekonomisi	Devlet	Kamu/Özel Sivil Toplum	Özel
Sosyal Harcama	Yüksek	Pragmatik	Düşük

Kaynak: Powell, 2000: 42.

Tablodan görüleceği üzere üçüncü yol tarihsel gelişim içinde eski sol ve yeni sağın vazgeçmediği değerler arasında bir denge kurarak siyasi yelpazede kendisine ayrı bir yer tutmak amacındadır. Üçüncü yolun izlediği bu orta yolcu duruş

küreselleşmenin kaçınılmazlığı ve geri döndürülemezliği kabulüyle, devlete özellikle eğitim alanında önemli görevler yükler. Bireycilik ve çalıştırmacı (workfare) refah çerçevesinde kurgulanacak yeni bir toplum, üçüncü yolun nihai toplumsal amacıdır (McCracken, 2003: 4,5).

Sosyolog Anthony Giddens'in üçüncü yol üzerine gerçekleştirdiği çalışmaları kavramın literatürdeki gelişimine hizmet ettiği kadar, pratikte de dünya siyasetinde bir süre etkili olmuştur. Amerika Birleşik Devleti'nde yeni demokratlar, İngiltere'de Tony Blair ve Yeni İşçi Partisi, Almanya'da Gerhard Schroeder liderliğinde Alman Sosyalist Partisi 1990'ların sonlarında Giddens'in çerçevesini belirlediği üçüncü yol politikalarını hayata geçirmişlerdir. Giddens'in üçüncü yolunun bu derece kabul görmesinde konjonktürel nedenleri dışında, pratiğe yönelik sosyal demokrat ideoloji ve programların transformasyonu ile alakalı olması da önemli rol oynamıştır.

Giddens'in üçüncü yola ilişkin fikirlerini ifade etmeden önce Giddens'in sosyal demokrasi ile neoliberalizmi ne şekilde ele aldığını bilmek gerekir. Giddens 1998 tarihli 'Üçüncü Yol-Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi' adlı ünlü eserinde, klasik sosyal demokrat ideoloji ile neoliberalizmi kavramsal olarak karşılaştırmıştır. Tablo 3 bu karşılaştırmayı özetlemektedir.

Tablo 3: Ana Nitelikleri ile Klasik Sosyal Demokrasi ve Neoliberalizm

Klasik Sosyal Demokrasi	Neoliberalizm
Toplumsal ve ekonomik yaşama katılan devlet	Küçülen devlet
Devletin sivil toplum üzerindeki hegemonyası	Özerk sivil toplum
Kollektivizm	Piyasa radikalizmi
Keynesyen idare ve korporatizm	Ahlaki otoritecilik, güçlü ekonomik bireyselleşme
Piyasaların kısıtlı rolü: karma ya da toplumsal ekonomi	İşçi piyasası diğerleri gibi çok gelir elde eder
Tam zamanlı çalışma	Eşitsizliğin kabulü
Güçlü eşitlikçilik	Geleneksel ulusalcılık
Beşikten mezara sosyal devlet	Emniyet sübabı olarak sosyal devlet
Doğrusal modernleşme	Doğrusal modernleşme
İki kutuplu dünyaya ait olma	İki kutuplu dünyaya ait olma

Kaynak: Giddens, 2000a: 19.

Giddens üçüncü yolun temellerini oluşturduğu eserinde öncelikle sosyal demokrat politikaların içinde bulunduğu sıkıntıları tespit etmiştir. Bu sorunlara cevap bulmadan oluşturulacak bir düşünce yapısının temelsiz olacağından hareketle Giddens, tespit edilen sorunlara ilişkin beş adet ikilem sıralamıştır (Giddens, 2000a: 39):

- i. Küreselleşme: Küreselleşme ne anlama gelmektedir ve ne tür etkilere sahiptir?
- ii. Bireycilik: Modern toplumlarda hangi anlamda giderek daha fazla bireyselleşme görülmektedir?

iii. Sağ-sol ayrışması: Bu iki kavramın artık bir anlam içermedikleri iddiasını nasıl değerlendirmeliyiz?

iv. Politik temsil: Politika, demokrasinin Ortodoks mekanizmasından ayrılmakta mıdır?

v. Ekoloji: Ekolojik sorunlar sosyal demokrat politikalarla nasıl ilişkilendirilebilir?

Giddens bu ikilemleri sorguladığı çalışmasında üçüncü yolun değer ve programını ortaya koymuştur. Eşitlik, ihtiyaç sahiplerinin korunması, özerklik bağlamında özgürlük, sorumluluk yoksa hak da yok, kozmopolit çoğulculuk ve felsefi muhafazakarlık üçüncü yolun değerleridir. Radikal merkez, yeni demokratik devlet, aktif sivil toplum, demokratik aile, yeni karma ekonomi, topluma katılım anlamında eşitlik, pozitif refah, sosyal yatırımcı devlet, kozmopolit ulus ve kozmopolit demokrasi de üçüncü yolun programını oluşturan maddeler olarak Giddens tarafından sıralanmıştır (Giddens, 2000a: 77). Bu değerlerin ve program maddelerinin tek tek açılımlarını yapmak çalışmanın kapsamı açısından mümkün değildir. Bu yüzden aşağıda neoliberal dönüşüm ve üçüncü yol ilişkisini kurmaya çalışacağımız bölümlerde Giddens'in bu fikirlerinin detayları, üçüncü yola ilişkin fikir belirten diğer düşünürler ile birlikte değerlendirilecektir.

Anthony Giddens üçüncü yol kavramına ilişkin fikirlerini ortaya attıktan sonra literatürde ortaya çıkan tartışmalar ve politik alanda güçlü liderlerin desteği ile dünya politikasında etkin hale gelmesi, kavramın Giddens tarafından daha sonra yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Giddens'in eleştirileri ve pratiği dikkate alarak üçüncü yolun temellerine ilişkin yaptığı betimleme önemlidir. Giddens üçüncü yolun temellerini altı maddede toplamıştır (Giddens, 2000b: 50-54):

i. Sağ sol ayrımı halen politikada geçerli olsa da her konuya çözüm yaratacak konumda değildir. Bu bağlamda üçüncü yol radikal bir söyleme dayanır ve sağ ve solun takıntılı kaldığı değerlere kıyasla daha esnek bir değerlendirme imkanı tanır.

ii. Üçüncü yolun üç ana güç alanı vardır: hükümet, ekonomi ve sivil toplum. Efektif bir ekonomi ile demokratik düzen gelişen bir sivil topluma dayanır.

Bu üç güç alanının birbiri tarafından dengelenmesi Giddens açısından önemlidir. Bu noktada Clause Offe'den altıntı yapan Giddens bir politik teorisinin içine düşeceği 6 ana hatadan bahseder ve bunların tarih tarafından sınanmış olduklarını söyler. Devlet gereğinden fazla büyüyebilir ve etkili hale gelebilir. Fakat devletin çok güçsüz olduğu düzende de sosyal problemler baş gösterecektir. Benzer şekilde piyasaya gereğinden fazla özgürlük verilirse toplumsal yaşamda problemler oluşacaktır. Fakat piyasa gereğinden fazla kısıtlanırsa da ekonomik refah yakalanamayacaktır. Sivil toplum çok güçlü bir hal aldığı anda ekonomik gelişim tehlikeye girebilir. Fakat sivil toplum çok kuvvetsizse efektif yönetim ile ekonomik gelişim tehlikeye girecektir.

iii. Sorumluluk olmadan hakkın da olmayacağı yeni bir sosyal kontrat yaratmayı öngörür.

iv. Ekonomik anlamda arz yönlü politikaları benimser. Ekonomik gelişme ile refah devleti arasında ara bulucu bir rol oynamaya çalışır. Sosyal yatırım devleti kavramından hareketle eğitim, iletişim ve altyapı yatırımlarına yönelir. Yeni karma ekonominin kuralsızlaştırma ile regülasyon, ulus ile ulusüstücülük arasında yer alması gerektiğini savunur. Piyasa ekonomisinin alternatifi olmadığını savunduğu için şirketleri şeytanileştirmenin mantıksız olduğunu savunur. Ekolojiyi de görmezden gelmez ve gelişmenin bir motivasyonu olarak ekolojiyi göz önünde tutar.

v. Fırsat eşitliğini maksimize etmeyi öngörürken gelir adaletsizliğini de engellemeyi görev bilir.

vi. Üçüncü yol küreselleşmeyi bir gerçeklik olarak kabul eder. Küreselleşme karşısında sadece ulusal düzeyde politikalara konsantre olunmaması gerektiğini, küreselleşmeye yerel, ulusal ve ulus üstü düzeyde karşılık verilmesi gerektiğini düşünür. Üçüncü yol sosyal demokratları mevcut global kurumların transformasyonuna ve yenilerinin inşasına konsantre olurlar. Küreselleşme ekonomik piyasadan öte fırsatlar da içermektedir ve üçüncü yolun amacı bu fırsatların maksimize edilmesi olmalıdır.

3.2.2 Üçüncü Yol Düşüncesinin Avrupa Birliği'ne Etkileri

Avrupa Birliği ülkelerinde üçüncü yol hareketi 1990'ların sonuna doğru sosyal demokrat partilerin ideolojik dönüşümleri sonrası peşi sıra iktidara gelmeleri

ile başlamış, yaklaşık olarak 10 yıl etki gösterdikten sonra düşüşe geçmiştir. Kıta Avrupa'sının sosyal demokrat partilerinin geleneksel çizgilerinden sapmalarına yol açan üçüncü yol düşüncesi, Almanya, İngiltere, Fransa, Hollanda, İsveç gibi Topluluğun önemli ülkelerinde farklı düzeylerde etkinlik kazanmayı başarmıştır.

Üçüncü yolun Avrupa genelinde etkinliğinin başlangıcı olarak 1998 yılında 'Üçüncü Yol Diyalogu' adı verilen süreç gösterilebilir. Eylül 1998'de Tony Blair, Bill Clinton ve Romano Prodi'nin bir araya gelerek başlattığı bu süreç, 1999 yılı Nisan ayında daha geniş katılımlı ikinci bir toplantının yolunu açmıştır. Washington'daki ikinci toplantıya Tony Blair, Bill Clinton, Alman Şansölyesi Gerhard Schroeder, İtalya başbakanı Massimo D'Alema ve Hollanda başbakanı Wim Kok katılmıştır. 1999 Kasım ayında Fransa Başbakanı Lionel Jospin'in de katılmasıyla daha da genişleyen diyalog, 2000 yılında 12 sosyal demokrat liderin Berlin'de bir araya gelmesi ile en geniş katılımına ulaşmıştır (Leigh, 2003: 10, 11).

Üçüncü yolun Avrupa'daki etkisinde İngiliz İşçi Partisi'nin Tony Blair döneminde geçirdiği dönüşüm ile Alman Sosyal Demokrat Parti'nin Gerhard Schröder döneminde geçirdiği dönüşümün çok etkili olduğu söylenebilir. Fakat tüm süreci bu iki partinin dönüşüm sonrası iktidara gelmelerine bağlamak bir hata olacaktır (Sloam, 2007: 11). Üçüncü yol düşüncesinin Avrupa genelinde homojen bir uygulamaya tabi olduğunu söylemek de güçtür. Piyasa orijinli Yeni İşçi Partisi modeli, piyasa ve konsensüs orijinli Hollanda modeli, reformize edilmiş İsveç refah devleti modeli gibi Avrupa üçüncü yol deneyimini sınıflandıran kimi çalışmaların varlığı bu duruma örnek teşkil edebilir (Giddens, 2000b: 31). Fakat bu modellerin üçüncü yolun temel kabullerinde buluşmaları sebebiyle, çalışmanın bu kısmında ülke örnekleri üzerinden Avrupa geneline sirayet eden bir üçüncü yol olgusu ele alınmaya çalışılacaktır.

Üçüncü yol düşüncesi Avrupa sol ideolojisinde iki büyük kırılma gerçekleştirmiştir. İlk kırılma sosyalizm-kapitalizm tercihinde kapitalizmin ekonomik bir model olarak kabulüdür. İkinci kırılma da buna bağlı olarak bu kabulün yeni bir jargonla, kapitalizmin idaresi kavramı çerçevesinde ifade edilmesidir. Avrupa sosyal demokratlarının kapitalizm karşısında sosyalizmden yana politika

gütmeleri, neoliberalizmin 1980 sonrası etkisini iyice hissettirmesi ile politik arenadan dışlanma gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu açıdan bakıldığında üçüncü yol solun politik yelpazede merkeze yakınlaşmasının somutlaştığı düşünce biçimi olarak değerlendirilebilir. Üçüncü yolun kapitalizmi ekonomik bir sistem olarak açıkça kabul etmesi, Avrupa sosyal demokrat partilerinde doğrudan somut değişimlere yol açmıştır (Romano, 2006: 5).

Bu değişimlerin en önemlilerinden biri İngiliz İşçi Partisi tüzüğünün meşhur dördüncü maddesinde (Clause IV) yaşanmıştır. 1918 yılında Sidney Webb tarafından kaleme alınan maddenin dördüncü fıkrasının değiştirilmeden önceki hali şu şekildedir:

“Kol ve beyin emekçilerinin üretimini gerçekleştirdikleri sanayide en yüksek çıkarı elde edebilmeleri ve dağıtım adaletinin sağlanabilmesi ancak üretim, bölüşüm ve değişim araçlarının ortak mülkiyete geçirilmesiyle ve sanayinin yönetim ve denetiminin halk tarafından yapılmasıyla mümkün olacaktır”.

Kahraman maddenin bu halinin tamamen komünistik bir mantıkla yazıldığını belirterek yalnızca el-kol emeğinin çıkarlarını gözetten bir sınıf partisini sürdürme zorluğunun altını çizmiştir. İngiliz İşçi Partisi’nin tarihsel gelişimi içinde sık sık gündeme gelen bu maddenin değiştirilmesi üçüncü yola bağlılığını her seferinde dile getiren Blair dönemine nasip olmuştur. Maddedeki değişiklik tüzüksel bir değişimden ziyade politik bir anlam yüklüdür. Blair’in “*yapamayacağımızı söylemekten, söylediğimizi yapamamaktan kaçınmamız gerekir*” sözlerinde somutlaşan politik düşüncesi, bu maddenin yeniden kaleme alınmasında temel motivasyonu oluşturmuştur. Oluşturulan yeni jargon ile partinin kitleler önündeki inandırıcılığı artırılmaya çalışılmıştır. Maddenin bugünkü hali İngiliz İşçi Partisi’nin rekabetçi piyasa ekonomisini refah üretimi anlayışı ile kabul ederek, mutlak aritmetik eşitliğin terk edildiğini beyan etmektedir (Kahraman, 2002: 123-127).

Dördüncü maddenin değiştirilmesinden sonra İşçi Partisi, 1990’ların ortalarına kadar ısrarla karşı çıktığı özelleştirme ve kualsızlaştırma politikalarına

yeşil ışık yakmıştır. Yeni dönemin kamu bütçesi, kamu harcamaları ve istihdam politikalarında değişikliklere gebe olduğu da Blair tarafından sıklıkla ifade edilmiştir (Sloam, 2007: 3). Üçüncü yol İngiltere özelinde refah devletinden sosyal harcamalara, yeniden dağıtımdan para politikasına, esneklik uygulamalarından özelleştirmelere kadar birçok başlığa doğrudan etki etmiştir. Schröder ve Blair ortak kaleme aldıkları metinde bu etkinin neoliberalizmle olan bağını kesin bir dille reddetmişlerdir. İki devlet liderinin temel iddiası, modern sosyal demokratların bırakınizi yapsınlar neoliberaller olmadığıdır (Blair, Schröder, 1998: 3, 5). Üçüncü yolun bu iddiasının ülkeler bazında test edilmesi için kamu harcamaları, mali disiplin ve refah devleti üzerindeki etkilerin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu durumun tespiti neoliberalizmin minimal devlet anlayışı ile üçüncü yol arasında bir ilişki olup olmadığının anlaşılabilmesi için elzemdir.

Üçüncü yolun devlet müdahalesi ve piyasa arasındaki tercihinin arka planında büyüme teorileri ile neoklasik iktisadi anlayış arasında bir tercih yatmaktadır. Evrimci ve dışsal büyüme teorileri, inovasyon, eğitim, mesleki eğitim ve altyapı alanlarında hükümet müdahalesini savunurlarken, neoklasik teori sermaye birikimi ile tasarrufları artırmak için sıkı mali disiplini savunur ve devlet müdahalesini dışlar. Neoklasiklere göre devletin kamu harcamaları dışlama etkisine yol açmaktadır. Buna göre devletin artan kamu harcamalarını finanse etmek için finans piyasasına borçlanıcı olarak girmesi faizlerin yükselmesine, bunun da doğal sonucu olarak özel sektörün yatırım için kullanacağı kaynakların azalmasına yol açmaktadır. Bu dışlama etkisi neoklasiklere göre doğrudan devlet müdahalesinin olumsuz sonucudur. Bu yüzden yatırım kararları neoklasiklere göre birey ve firmaların tercihlerine bırakılmalıdır. Üçüncü yol açısından bu iki farklı büyüme teorisinin önemi ise şuradan gelir. Teorik yapılanmasında evrimci ve dışsal büyüme teorilerinde yer alan devlet müdahalesi ile kamu yatırımı mantığının derinliğine rağmen, üçüncü yol uygulamada neoklasik öğreتيye sadık kalmıştır (Romano, 2006a: 33). Neoklasik öğreتيye karşı bu bağlılık mali disiplini beraberinde getirdiği için üçüncü yol bir taraftan neoliberalizme yaklaşıırken diğer taraftan kendi içinde çelişkilere düşmektedir.

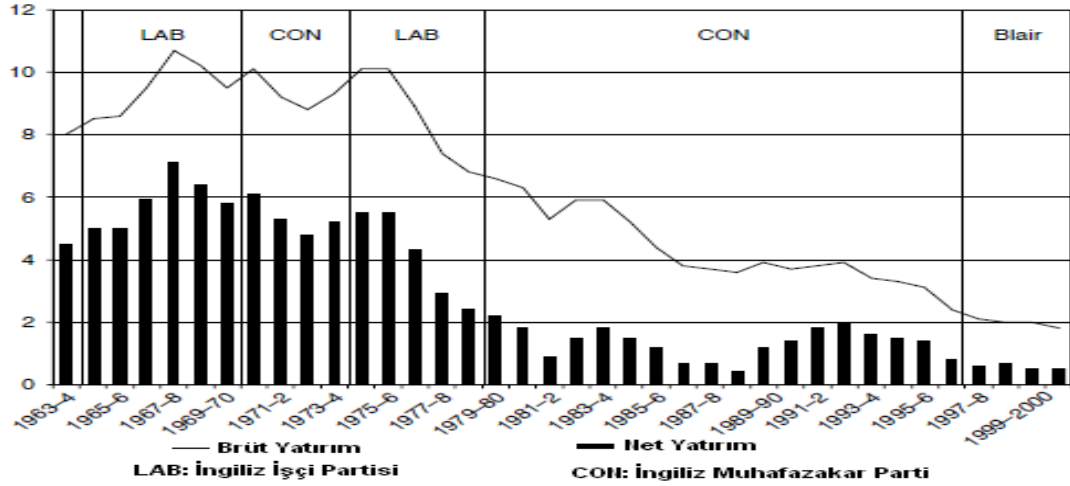
Bu çelişkilerin en belirgini  yolun mali disiplin ile kamu yatırımı arasında yaşadığı çelişkidir.  yol sıkı mali politika, düşük vergi ve fiyat istikrarına bağlı bir programa sahiptir. Ayrıca küresel sermaye ile uyumsuz olan Keynesyen talep yönlü ekonomik anlayışın  yolda yeri yoktur. elişkinin ortaya çıkışı ise neoliberalizme içkin bu değerlerin benimsenmesi karşısında özellikle altyapı ve eğitime kamu yatırımına birincil öncelik vermektir. Gerek Avrupa'daki liderlerin beyanatlarında, gerek  yol literatürüne katkı sağlayan düşünürlerin eserlerinde sıklıklı vurgulanan eğitim ve altyapı yatırımlarının önemi,  yol açısından vazgeçilmez olarak nitelendirilmektedir. Fakat söz konusu kamu yatırımları ile sağlam kamu finansmanı için dengede bir bte, düşük vergilendirme ve minimum hükümet harcaması politikaları taban tabana zıt uygulamalardır. Bu elişkide genel olarak feda edilen ise kamu yatırımları olmaktadır (Romano, 2006a: 26; Romano, 2006b: 10).

Blair döneminde  yol düşüncesinin sağlık ve eğitim harcamalarına ağırlık verme politikası, bu iki kamu harcaması kaleminde Muhafazakar Parti yönetimlerine kıyasla yaşanan artışı gözlemlenebilir. Fakat bu alana aktarılan kaynağın sosyal güvenlik harcamalarındaki azalma ile finanse edilmesi tezat yaratmaktadır. Sosyal güvenlik harcamalarında yaşanan yarı yarıya düşüş, İngiliz  yolunun sosyal demokrat duruşunu zedelemektedir. Toplam kamu harcamalarındaki düşüş de  yolun kamu harcamaları ile mali disiplin arasındaki çelişkiyi destekler niteliktedir. 1996-97 yılında Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) %41'ine denk gelen toplam kamu harcaması, 2000-01 yılında %38,1'e düşmüştür. Mali disipline bağlı olarak yaşanan bu düşüşün doğal sonucu olarak 1996-97 yılında %3 açık veren bte, 2000-01 yılında %2,3 fazla vermiştir (Romano, 2006a: 91,93).

Toplam kamu harcamalarında yaşanan bu düşüşün ardından kamu yatırımlarının İngiltere'deki tarihsel seyrine bakarsak, benzer bir tablo ile karşılaşırız. Blair dönemi başlamadan  yolla birlikte ön plana çıkartılan kamu yatırımlarının nemi, Yeni İşçi Partisi (New Labour) döneminde karşılığını pek bulamamıştır. Toplam Kamu yatırımlarının GSMH'ya oranı azalma trendini sürdürmüş, 1996-97 yılında %2,4 olan kamu harcamalarının GSMH'ya oranı 2000-

01 yılında savaş sonrası en düşük oran olan %1,8'e gerilemiştir. Aşağıdaki grafikte bu durum görülmektedir.

Şekil 2: 1963-64'ten 2000'e İngiltere'de Brüt ve Net Kamu Yatırımlarının GSYİH'ya Oranı (%)

Kaynak: Romano, 2006a: 98

Yeni İşçi Partisi döneminde sağlık harcamalarındaki büyük artışlar, bu alanda bir İngiliz modelinin oluşmasına yol açmıştır. Bu durum benzer üretim ve sosyal örgütlenmeye sahip ABD ile kıyaslandığında sosyal koruma açısından pozitif bir imaj yaratmaktadır. Fakat iki modelin kesiştiği bir diğer kavram olan çalıştırmacı devlet (workfare state) bu imajı zedelemektedir (Rubery, 2008: 7). Çalıştırmacı devlet anlayışı endüstri ilişkileri ve sosyal örgütlenme üzerinde topyekun bir etki yaratmaktadır. Esnek çalışma biçimleri, sosyal yardımların boyutu ve dağıtım koşulları, gelirin adil dağılımı gibi neoliberalizmle doğrudan alakalı birçok konu başlığı refah algısında yaşanan bu değişim ile gündeme gelmiştir. Blair ve Schroeder, üçüncü yol ile ilgili yayınladıkları deklarasyonda refah devleti algılamasındaki değişimi şu şekilde ifade etmektedirler (Blair ve Schröder, 1998: 4, 11):

“...Hayat boyunca tek bir işte çalışmak geçmişte kaldı. Sosyal demokratlar büyüyen esneklik talebine uyum sağlamalıdır. Ama aynı zamanda da minimum sosyal standartlar korunmalı, ailelere değişimle baş etmede yardım edilmeli ve değişimin hızını yakalayamayanlara yeni fırsatlar yaratılmalıdır... Part-time

çalışma ya da düşük ücretli çalışma, hiç çalışmamaktan iyidir çünkü işsizlikten çalışmaya bir geçiş ifade ederler.”

1998 yılında Blair liderliğinde Yeni İşçi Partisi emeklilik sistemi ve refah yardımlarına ilişkin reformu uygulamaya koyarak, önceliği kadınların çalışma hayatına adaptasyonuna vermiştir. Bu reform ile çalışmayan kadınlar için ödenen refah yardımlarının külfetinden kurtulmak hedeflenmiştir (Brennan, 2001: 42). Anneleri çalışma hayatına geri döndürmek için çocuk bakım programları, esnek çalışma saatleri gibi uygulamalara ağırlık verilmiştir. İşsizlik yardımından yararlanma şartlarının ağırlaştırılması, çalışma hayatında esneklik uygulamalarının yaygınlaştırılması için bir araç olarak kullanılmıştır. Neoliberalizmle bağlantılı bu uygulamaların hayata geçirilmesi aşamasında Muhafazakar Parti döneminde yasalaştırılan sendika yasasına dokunulmaması dikkat çekicidir (Sloam, 2007: 9). Reformun ikinci önem verdiği konu emeklilik sistemlerinin revizyonudur. Yeni uygulamaya konulan sistemde kamu-özel ortaklıkları ön plana çıkartılmıştır (Brennan, 2001: 42).

Bu uygulamalara ek olarak yeni düzende çalışmanın refah edinimlerini hak etmek için bir ön koşul haline getirilmesi, atipik çalışma biçimlerini gündeme getirmekle birlikte gelirin yeniden dağılımını da etkilemiştir. Kolektif yapılardan ziyade bireyi ön plana çıkaran çalıştırmacı refah devleti anlayışı, Blair döneminde eğitime ayrılan paydaki artışın sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Değişen üretim biçimine emeğin adaptasyonunu sağlama misyonunu yerine getiren eğitim harcamaları, refah ödemeleri ve vergi sistemi ile gerçekleştirilmeye çalışılan ‘ex-post’ yeniden dağıtım amacından, emek piyasasında ‘ex-ante’ bir fırsat eşitliğine doğru açık bir paradigma kayışını simgelemektedir (Merkel, 2000: 5).

Bu paradigma kayışı gelirin adil dağılımı üzerinde negatif etki yapmıştır. Blair döneminde en fakir %20’lik dilimin gelirden aldığı pay %1,4 artarken; en zengin %20’lik dilimde artış %2.8 seviyesine ulaşmıştır. Yani toplumun en alt kesimi ile en üst kesimi arasındaki makas büyümüştür (Romano, 2006a: 94; Rubery, 2008: 4). Gelir tabakası 5’lik yerine 10’luk dilimlere ayrıldığında gelir adaletsizliğindeki artışın boyutları daha da büyümektedir. Thatcher döneminde refah yardımları ile

kazanç arasındaki ilişkinin koparılması ile başlatılan neoliberal uygulamalar Blair döneminde aynen miras alınmıştır (Romano, 2006a: 94). Toplumun yoksul kesimleri üzerinde yıkıcı etkiler doğuran Thatcher dönemi gelir dağılımı uygulamalarına karşı gösterilen bu sahip çıkma olgusu, İngiliz üçüncü yolu için neoliberalizmle kurulabilecek en net bağlardan biridir.

İngiltere üçüncü yol deneyiminin neoliberalizmle ilişkisini toparlamak gerekirse, iki kavram arasında dört temel argüman çerçevesinde ilişki kurulabilir. İlki sosyal garantilerin minimum düzeylerde sağlanmaya çalışılmasıdır. Gelir ile bağı koparılmış sosyal garanti ve yardım olgusu, mali disiplin ile kamu harcamaları arasındaki çelişkide tercihin mali disiplinden yana kullanması ile sonuçlanmıştır. İkinci tespit eğitim ve sağlık harcamalarındaki artıştır. Bu artış sosyal koruma açısından görece pozitif etkiler doğursa da, uygulanma biçimi göz önüne alındığında devletin kamu ile özdeşleşmiş bu alanlardan çekilerek özel sektörün bu alanlara nüfuzuna yol açmıştır⁵⁰. Üçüncü tespit çalıştırmacı refah modeli ve bu modele destek olarak işverenlere uygun şartların sağlanmasıdır. Yardımların çalışmaya şartlandığı yeni neoliberal düzende sermayenin düşük gelirli iş yaratabilmesi için vergilendirmede kolaylıklar sağlanmıştır. Vergilendirme ağırlığı dolaylı vergilere yönlendirilmiş, işverenlere çalışma şartlarını belirlemede kolaylıklar sağlanmıştır. Sendikalar üzerindeki baskılar da bu tabloya eklenince esneklik uygulamalarının yaygınlaşma eğilimi artmıştır (Rubery, 2008: 9). Son olarak Blair üçüncü yolunun monetarist uygulamalarından söz etmek gerekir. Yeni İşçi Partisi döneminde %2,5 olarak tespit edilen enflasyon hedefine bağlı olarak para politikasının kontrolü ‘Para Politikası Komitesi’ne (Monetary Policy Committee) devredilmiştir. Enflasyon hedeflemesine uygun olarak belirlenen faizler piyasaları enflasyonist ya da deflasyonist etkilerden arındırmayı amaçlamıştır. Böylece neoliberalizmin finansal liberalizasyonu ile uyumlu bir ortam sağlanmıştır (Romano, 2006a: 94).

⁵⁰ Neoliberalizmin unsurlarından özelleştirme altında bahsettiğimiz özel sektör finansmanı Blair hükümeti döneminde muntazam artış göstermiştir. 1997-2001 yılları arasında bu yöntem kapsamında 150 sözleşme imzalanmıştır. 12 milyar Pound’u aşan bu sözleşmelerin değeri, 35 hastane, 520 okul ve 4 hapisane inşası ile gerçekleşmiştir. Blair döneminde özel sektörün kamu projelerine yaptığı yatırım %258 artış göstermiştir(Romano, 2006a: 103).

Almanya’da üçüncü yol Almanya Sosyal Demokrat Partisi’nin (SPD) 1998 seçimleri sonrası Yeşiller ile koalisyon hükümeti kurup görevi devralması sonrası etki göstermiştir. 2005 seçimlerine kadar iktidarda kalan bu koalisyon 2005 seçimlerinde yerini SPD ile Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) arasında kurulan büyük koalisyona bırakmıştır. SPD’nin ‘yeni orta’ programı ile ikinci kez kabuk değiştirmesi, üçüncü yol retoriğine bağlı kalınan bu dönemde gerçekleşmiştir⁵¹. Bu program solun temel dayanağı olan işçi sınıfının yerini orta sınıfa bıraktığının kabulünü simgeler (Kahraman, 2002: 150). 1990’ların sonlarında, üçüncü yol liderliğinde Avrupa sosyal demokrasisinde yaşanan kırılmadan nasibini alan Almanya’da bu kırılma, ‘Agenda 2010’ adı verilen bir reform programında somutlaşmıştır.

SPD 1983, 1987, 1990 ve 1994 yıllarında Helmut Kohl’un CDU’suna karşı kaybettiği dört seçimde, ana akım demokrat soldan liderleri ön plana çıkardıktan sonra stratejisini değiştirmiştir. Hepsini yakala (catch-all) pozisyonuna daha sıkı sarılan SPD, 1998 seçimlerinde görevi Hristiyan demokratlardan devralmayı başarmıştır (Allen, 2009: 641).

Kurulan ilk Schröder hükümetinin Blair-Schröder işbirliğinde methedilen üçüncü yolu tam anlamıyla benimsemesi vakit almıştır. SPD’nin 1998 zaferinin mimarlarından Oskar Lafontaine’in yeni hükümette maliye bakanı sıfatı ile neoliberal ortodoksi karşıtı politikalara destek çıkması, bu gecikmede başrolde dir. Lafontaine Avrupa Merkez Bankası ve Bundesbank’ın para politikasını istihdam yaratmak için ayarlamasını, Avrupa genelinde vergi harmonizasyonuna gidilerek kurumlar vergisinde yaşanan düşüşün dizginlenmesini desteklerken, SPD lideri Schröder üçüncü yol çerçevesinde çok farklı bir siyasi pozisyona doğru yol almaktaydı (Upchurch, Taylor, Mathers, 2008: 7). Lafontaine’de simgeleşen üst düzey muhalefete ek olarak parti tabanında da üçüncü yola karşı ilk etapta bir mesafeli duruştan bahsedilebilir. Alman üçüncü yolu için karamsar duran bu tablo 1999 yılında Oskar Lafontaine’in politik anlaşmazlığa daha fazla dayanamayarak istifa etmesi ile değişmeye başlamıştır. Lafontaine’e kıyasla çok daha pragmatist

⁵¹ Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin komünistik kökenleri ile bağlarını kopardığı ilk değişim 1959 yılında yayınlanan “Bad Godesberg” programı ile gerçekleşmiştir (Kahraman, 2002: 124).

olarak tanımlanan Schröder'in, parti başkanlığından da istifa eden Lafontaine'in yerini alması ile SPD'de dengeler alt üst olmuştur.

2003 yılında başlayan ikinci Schröder döneminde üçüncü yolun çalışmacı refah devleti modeli, sorumluluk yoksa hak da yok prensibi, düşük ücretli iş opsiyonlarının yaratılması, merkez sağa içkin değerlere yaklaşma, refah devleti sisteminin reformize edilmesi gibi birçok somut politikası, Agenda 2010 programı ile yürürlüğe konulmuştur. Schröder'in küreselleşmeye karşı bir cevap olarak sunduğu bu programın neoliberal öğeleri, SPD'nin sosyal demokrat ideolojiyle olan bağlarının zayıflığını ortaya koymuştur (İnce, 2005). Program çatısı altında hazırlanan Hartz reformları olarak bilinen dört kademeli reform paketi, Federal Almanya tarihinin 'muhalifetin önerdiği sosyal ve ekonomik reformları kucaklayan' en geniş sosyal reform projesi olarak nitelenmektedir (Upchurch, Taylor, Mathers, 2008: 7). Bu haklı tanımlamanın oluşma nedeni reform paketinin SPD kadar CDU'dan da destek görmüş olmasıdır (Kemmerling ve Bruttel, 2006: 106; Clasen ve Clagg, 2004: 102; İnce, 2005).

2002 yılında Alman Kamu İstihdam Hizmeti'nin (PES) iş bulma istatistiklerini çarpıtarak daha yüksek gösterdiği ortaya çıktığında patlayan kriz, öncesinde sendikalardan ve parti içinden gelecek tepkilerden çekinen Schröder hükümetine reform planlarını hayata geçirmek için beklediği fırsat penceresini açmıştır. Skandalın ardından bu çarpıklıkları düzeltmek için oluşturulan, adını Volkswagen'ın insan kaynakları direktörü Peter Hartz'tan alan 15 kişilik Hartz Komisyonu, Almanya'da üçüncü yol düşüncesinin somutlaşmasını sağlayan reformlara imza atan komisyon olarak bilinmektedir (Fleckenstein, 2008: 181; Eichenhofer, 2005: 134; Kemmerling ve Bruttel, 2006: 91). 2003-2005 yılları arasında uygulamaya konulan dört reform, istihdam ve iş bulma hizmetlerinin geliştirilmesi, emek piyasasının kuralsızlaştırılarak istihdam yaratılması ve işsizlerin iş piyasasına döndürülmesi amaçlarını taşımaktadır.

Alman refah devleti sistemi kıta Avrupasında değişime karşı dirençli yapısı ile neoliberal dönemde eleştirilere maruz kalsa da, destek mekanizmaları ve yaşam standardını muhafaza açısından ön sıralardadır. Hartz reformları öncesi Alman refah

devletin sosyal sistemi üçlü bir yapıya sahipti: Sosyal durum ve yaşam standartlarını muhafaza etme amacını yerine getiren İşsizlik Parası (Arbeitslosengeld), İşsizlik Yardımı (Arbeitslosenhilfe) ve bu iki mekanizmaya dahil olmak için gerekli şartları sağlayamayanlar için Sosyal Yardım (Sozialhilfe). İşsizlik Parası ve İşsizlik Yardımı, alıcının son kazandığı gelire⁵² göre hesap edilirdi. İşsizlik Parasının süresi yaş ve fona katkıda bulunarak çalışılan yıla göre değişim göstermekle birlikte, 32 aya kadar sürebilmekteydi. Ayrıca bu parayı alanlar kendilerine teklif edilen her işi kabul etmek zorunda değillerdi. İşsizlik Yardımı ise işsizlik Parasının süresi dolduktan sonra devreye giren, süresiz ve ihtiyaç tespitine göre⁵³ dağıtılan bir yardımdı. İşsizlik Parası fon için yapılan kesintilerden⁵⁴ oluşan ödenekle karşılanırken, İşsizlik Yardımı vergi kesintilerinden finanse edilmekteydi. Sosyal Yardım ise bu iki yardımı alamayan kişilerin yoksulluk sınırının üstünde, minimum hayat standartlarını sağlayacak şekilde hayatlarını idame ettirmelerini sağlamak amacı ile ödenmekteydi (Jacobi ve Kluve, 2006: 5, 6; Fleckenstein, 2008: 178, 179; Kemmerling ve Bruttel, 2006: 96; Ochel, 2005: 18, 19). Bu eski sistemin geniş sosyal imkanları, uzun süreli destek paketleri, idari işlerdeki karmaşıklığı, işsizlerin işe dönüşünü teşvik etmemesi, Hartz reformlarına varan eleştiri sürecinde öne çıkanlardır.

İlki 2003 yılında yürürlüğe giren dört parçalı Hartz reformu yukarıda detaylarını verdiğimiz eski yardım sisteminde büyük değişiklikler yapmıştır. Hartz IV adı altında 2005 yılında yaşanan değişim, toplumsal düzeyde en fazla yankıyı uyandırır da, Hartz reformları bundan ibaret değildir. 1 Ocak 2003'te yürürlüğe giren Hartz I, işçiye işten çıkarılma durumunda direk haber verme yükümlülüğü getirerek iş arama sürecinin en kısa sürede başlamasını hedeflemektedir. Yine 1 Ocak 2003'te yürürlüğe giren Hartz II, düşük ücretli işlerin teşvikine ilişkindir. Hartz II'nin ilk ayağında 'mini-işler' (mini-jobs) ve 'midi-işler' (midi-jobs) adları altında düşük ücretli işlerden alından vergiler ve kesintiler düşürülmüştür. İkinci ayakta da 'Ich-AG' adı altında işsizler desteklenerek düşük gelirli kazanç sağlayan girişimcilik

⁵² Son kazanılan net gelirin %60'ı, eğer bağımlı çocuk söz konusu ise %67'si oranında bir yardım alınır.

⁵³ Son kazanılan net gelirin %53'ü, eğer bağımlı çocuk söz konusu ise %57'si oranında bir yardım alınır.

⁵⁴ İşçi ve işverenlerin brüt gelirlerinden %3,25 oranında bir kesinti yapılır.

teşvik edilmiştir. 2004 1 Ocak'ta yürürlüğe giren Hartz III, Alman Kamu İstihdam Hizmeti'nin idari yapısındaki değişiklikleri kapsamaktadır. Son olarak 1 Ocak 2005'te yürürlüğe giren Hartz IV işsizlik desteği ve yardımı mekanizmasını reformize etmiştir (Eichenhofer, 2005: 137, 138).

Hartz II kapsamında ön plana çıkarılan düşük ücretli işlerden 400 Avro'ya kadar gelir getiren mini-işler işçiler sosyal kesintilerden muaf tutulmaktadır. 400 ila 800 Avro arasında gelir getiren midi-işlerden yapılan kesintiler ise yine işçiler açısından kademeli bir şekilde gelire göre artış göstermektedir (Jacobi ve Kluve, 2006: 12). Mini-işlerde işverenler için sosyal sigorta ve vergi ödemeleri ödenen ücretin %25'ine sabitlenmiştir. Midi-işler için işçilerin ödediği kademeli kesintiler ise gelirin minimum %4'ü ile maksimum %21'i arasında yer almak zorundadır. Reform uygulamaya sokulduktan sonra bu iki araca ilginin yoğun olduğu görülmüştür. Fakat aradan bir süre geçtikten sonra bu işlerin işsizleri istihdam etmekten ziyade daha iyi koşullarda çalışan işçiler ile yer değiştirmek için kullanıldığı görülmüştür (Kemmerling ve Bruttel, 2006: 97). Daha basit deyişi ile emek piyasasındaki kuralsızlaştırma emeğin aleyhine, sermayedarın lehine sonuçlar doğurmuştur.

Alman sisteminin organizasyon bozukluklarını düzeltmek adına yapılan reformlarda hedef alınan istihdam merkezleri olmuştur. İşe yerleştirme hizmetlerinde kalitenin artması için rekabete odaklanan komisyon, kamunun karşısına özel işe yerleştirme bürolarını çıkarmıştır. Özel sektörün bu konuya el atmasından sonra işsiz tanımından müşteri tanımına bir geçiş yaşanmıştır (Eichenhofer, 2005: 134). Kamunun 6 hafta içinde işe yerleştiremediği her işsiz, bu sürenin sonunda özel istihdam bürolarından istediğini tercih etmekte serbest kalmaktadır. Bu özel bürolar da işe yerleştirdiği her kişi için toplu ödeme almaktadırlar (Jacobi, Kluve, 2006: 8). İşsizlerin 6 hafta sonra özel bürolara başvurması için oluşturulan özel mekanizmada her işsize 2000 Avro değerinde bir 'işe yerleştirme kuponu' (placement voucher) verilmektedir. Bu kupon ile özel istihdam büroları aracılığıyla kendisine iş arayan işsiz, bu bürolarca işe yerleştirilmediği takdirde büroya herhangi bir ödeme yapılmamaktadır (Kemmerling ve Bruttel, 2006: 95).

Hartz reformlarının sonuncusu ve en tartışılanı Hartz IV, uygulamaya konmadan önce 3 ayaklı olan Alman sosyal yardım modelini yeniden düzenleyerek iki ayaklı bir hale getirmiştir: İşsizlik Parası I (Arbeitslosengeld I) ve İşsizlik Parası II (Arbeitslosengeld II). İşsizlik yardımı ve sosyal yardımın birleştirilmesiyle oluşturulan yeni düzen, çizgiyi çalışabilen ve çalışamayan arasında çekerek, üçüncü yolun çalışma ve sorumluluk prensibine uygun hale getirilmiştir. Yeni sistemde daha önce 32 aya kadar ödenen İşsizlik Parasının yeni sistemdeki karşılığı İşsizlik Parası I'in ödenme süresi, 55 yaşını aşmamış olanlar için maksimum 12, aşmış olanlar için de 18 ayla sınırlandırılmıştır (Kemmerling ve Bruttel, 2006: 96; Fleckenstein, 2008: 179). Schröder bu süreyi azaltma yolunun, istihdamı artırırken aynı anda ücretsiz emek maliyetini düşürmenin tek yolu olduğunu iddia etmiştir (Clasen ve Clagg, 2004: 103). Kazanılan son gelire göre hesaplanan bu yardımın süresi dolduğunda kişi İşsizlik Parası II'ye tabi olmaktadır. Reformun bu noktası kilit öneme sahiptir. Yeni sistemde İşsizlik Parası II'nin kazanılan son gelirle bağı koparılmıştır. Bu da işsiz kalmadan önce iyi kazanan bir bireyin işsiz kaldığında ilk olarak 32 aydan çok daha az İşsizlik Parası I'e tabi olmasına, bu kısa süre dolduktan sonra da İşsizlik Parası II'nin sabitlenmiş düşük gelirine maruz kalmasına sebep olmaktadır (Kemmerling ve Bruttel, 2006: 96).

Hartz IV sonrası işsizliğin önüne geçmek adına getirilen bir diğer yenilik teklif edilen her işin kabul edilebilir olduğu mantığıdır. İşsiz kişinin kendisine teklif edilen işi eğitimine uygun olmaması ya da bir önceki işine göre daha düşük gelir sağlaması nedenleriyle reddetmesi yeni sistemde cezai yaptırıma yol açmaktadır. Buna göre işsiz kişi kendisine sunulan kabul edilebilir bir işi reddettiği takdirde 3 ay boyunca kendisine yapılan İşsizlik Parası II yardımından %30 oranında bir kesinti yapılacaktır. Eğer kişi ikinci kez kabul edilebilir bir işi reddederse aynı oranda bir kesintiye daha maruz kalacaktır. Söz konusu işsiz kendisine sunulan işleri kabul etmemeye devam ettiği takdirde İşsizlik Parası II'yi hiç alamaması gündeme gelebilecektir. Ayrıca 25 yaşının altında olan işsizler, kabul edilebilir bir işi reddettikleri takdirde 3 ay boyunca İşsizlik Parası II'den mahrum kalacaklardır (Ochel, 2005: 21). Zoraki bir işe dönüş ortamı yaratan bu yeni sistem, üçüncü yolun çalışmayı birincil koşul olarak kabul eden düşünce sistematiğine oldukça uygundur.

SPD'nin üçüncü yol uygulamaları toplumun çeşitli kademelerinden tepkilerle karşılaşmıştır. Sendikalardan Alman Hizmet Sektörü Sendikası (Ver.di) ve IG Metall, 2003 yılı sonuna doğru ilk kitlesel gösteriyi organize etmişlerdir. Neoliberalizm karşıtlığı şemsiyesi altında yaklaşık yüz bin kişi Berlin'de yürümüştür. 2004 yılında yine Ver.di tarafından geniş katılımlı eylemler düzenlenmiş, Doğu Almanya'da ünlü pazartesi eylemleri (Montagdemonstrationen) başlamıştır. Ağustos 2004'ünde Schröder ile sendika liderlerinin bir araya gelmesinden sonra ise eylemlerin hızı kesilmiştir. Alman Sendikalar Birliği'nin Doğu Almanya'daki reform karşıtı eylemlerden desteğini çekmesi, IG Metall'in Opel'in Bochum'daki bir fabrikasında başlayan greve destek vermemesi, hükümet ile sendikalar arasında bir ateşkes ya da anlaşmanın varlığına yorulmuştur. Reform karşıtlığında somutlaşan bu eylemler sendika liderlerine ve SPD'ye olan güvenin de azalmasında rol oynamıştır (Upchurch, Taylor, Mathers, 2008: 12). Zira gösteriler sadece sendika düzeyinde gerçekleşmemiştir. Sendikaların ve diğer sivil toplum örgütlerinin liderliğinde bir araya gelenlerin yanında, sokaktaki vatandaşın da eylemlerin büyük bir parçası olduğu bilinmektedir (Kemmerling, Bruttel, 2006: 104).

Almanya'nın üçüncü yol deneyimini toparlamak gerekirse; Giddens'in 'haklar ve sorumluluklar'⁵⁵ kavramı çerçevesinde yeniden kurguladığı sosyal devlet Almanya'da sosyal demokrat SPD liderliğinde uygulamaya konulmuştur. Emek piyasasında gerçekleştirilen bu değişim tartışmalara yol açsa da, muhalefetin de sınırsız desteği ile başarıya ulaşmıştır (Clasen ve Clagg, 2004: 102).

Üçüncü yol politikaları ile ortaya çıkan yeni model Anglo-Sakson modeline benzer bir modeldir. İşsizlik yardımları belirli düzeye sabitlenmiştir, ihtiyaca göre destek ön plana çıkartılmıştır, refah devletinin işsiz kalan kişinin sosyal statüsünü ve yaşam standardını muhafaza etme prensibi sadece kısa dönemli işsizliğe hedeflenmiştir. Kendini geçindirecek kadar destekle baş başa kalan uzun dönemli işsizler, uygun iş tanımının da değiştirilerek cezai şartların getirilmesi ile teklif edilen işleri zoraki bir şekilde kabul etme durumunda kalmaktadırlar (Kemmerling ve Bruttel, 2006: 105; Fleckenstein, 2008: 179).

⁵⁵ Alman modeli revizyonundaki karşılığı 'talep etme ve destekleme' olarak Türkçeleştirebileceğimiz 'fördern and fordern'dir.

Siyasi arenada SPD'nin üçüncü yol politikaları seçmen tarafından ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. 1998 seçimlerinde aldığı oy oranı 2002 ve 2005 seçimlerinde düşüş gösteren SPD, 2009 yılında yapılan son seçimde aldığı %23'lük oy oranı ile tarihinin en düşük oy oranına gerilemiştir. 10 yıl içinde neredeyse yarı yarıya oy kaybeden SPD'nin bu oy kaybı sosyal demokrat politikaları terk etmesi ile yakından alakalıdır. SPD'nin solda yarattığı bu boşluğa talip olan, Oskar Lafontaine'in liderliğini yaptığı Die Linke ise 2009 seçimlerinde yükselişini devam ettirerek %12'lik bir oy potansiyeline ulaşmıştır.

Fransa'da Lionel Jospin liderliğinde 1997 yılında başlayan üçüncü yol deneyimi Almanya ve İngiltere örneklerinden farklı özellikler taşımaktadır. Çalışma saatlerinin haftalık 35 saate indirilmesi gibi sola içkin radikal adımlar atan Fransız PS, aynı zamanda Anglo-Sakson üçüncü yol düşüncesi ile paralel adımlar atmaya başarmıştır. Üçüncü yol düşüncesinin temel taşlarından biri olan sosyal yatırım olgusunu ön plana çıkaran Sosyalist Parti (PS), barınma ve eğitime yatırım yaparak yoksulluğun önüne geçmeyi hedeflemiştir. Buna ek olarak fırsat eşitliğine atfedilen önem ile gelir adaletsizliğine atfedilen önem arasında bir denge kurulmuştur (Sloam, 2007: 13). Öte yandan şirket düzeyinde daha fazla esneklik, Avrupa Parasal Birliği uyum kriterlerine adaptasyon için kamu harcamalarından yapılan kesintiler, geniş çaplı özelleştirmeler gerçekleştirilerek üçüncü yol ve neoliberalizm ekseninden çıkılmamıştır. Görüldüğü üzere PS, sosyal kutuplaşmayı önlemek adına üçüncü yol politikalarını sosyal müdahaleler ile dengelemeye çalışan bir politika benimsemiştir (Upchurch, Taylor, Mathers, 2008: 8). PS tarafından uygulanan bu politikaların sonucu da Alman SPD deneyimi gibi olmuştur. 2002 seçimlerinde PS adayı Jospin, ilk turda aşırı sağcı Jean-Marie Le-Pen'in ardında kalarak büyük bir yenilgi almıştır.

Danimarka'da sosyal demokratların 1980'lerde üst üste liberallere karşı seçim yenilgileri almaları, partide revizyon düşüncesini akıllara yerleştirmiştir. 1990 başında yeniden güç kazanmaya başladıklarında, revizyonun ilk ayağı olarak 1970'lerde görevden alınmalarına sebep olan ekonomiyi idare edememe imajını silmeye yönelmişlerdir. Yeni dönem için partinin birinci önceliği ekonomik anlamda pozitif bir Danimarka'yı yaratmak olmuştur. Üçüncü yola geçişte bu amaç kilit öneme sahiptir. Erken emeklilik, işsizlik yardımı gibi alanlarda kesintilerle başlayan

üçüncü yol dönüşümü, aktif emek piyasası politikaları ile süreklilik kazanmıştır (Green-Pedersen ve Kersbergen, 2002: 516).

Üçüncü yolun Avrupa Birliği üyeleri üzerindeki etkilerine verilecek örnekleri çoğaltmak mümkündür: İtalya'da Massimo D'Alema liderliğindeki üçüncü yol deneyimi, Hollanda'da Wim Kok liderliğindeki mor koalisyon, İsveç'te vergi reformları ile yaşanan kırılma... 1998-2001 yılları arasında 15 Avrupa ülkesinden 12'sinde sosyal demokrat partiler iktidara gelmişlerdir (Allen, 2009: 646). Bu sosyal demokrat iktidarların çoğu üçüncü yol retoriğinden bir şekilde etkilenmişlerdir. Bir taraftan Avrupa Birliği'nin Avrupa Parasal Birliği uyum kriterleri, İstikrar ve Büyüme Paketi gibi araçlarla getirdiği bütçe baskısı, diğer taraftan küreselleşmenin bıraktığı izler, kuralsızlaştırma politikaları ve kolektifliğin yerini bireyciliğe bırakması, bu sosyal demokrat yönetimlerin soldan ziyade merkeze ve sağa daha yakın üçüncü yol düşüncesini benimsemelerinde etkin rol oynamıştır.

3.2.3 Üçüncü Yol Eleştirileri

1990'ların sonlarına doğru üçüncü yola gösterilen ilgi çok uzun soluklu olmamakla birlikte Avrupa siyasetinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Gerek bu etkilerin değerlendirmeleri üzerinden yapılan eleştiriler, gerek felsefi olarak üçüncü yol düşüncesine getirilen eleştiriler hatırı sayılır düzeydedir.

Üçüncü yola getirilen ciddi eleştirilerin başında neoliberalizm ile paralelliği, yeni bir düşünce ve algılayış biçimi olmaktan ziyade neoliberalizmin makyajlanmış hali olması ve Avrupa'da neoliberalizmi sahiplenen sağ partilerin işini kolaylaştırması gelmektedir.

Üçüncü yolun neoliberalizm ile kesiştiği en net noktalar, devletin piyasaya müdahalesinde karşıtlık, refah harcamalarının artırılmaması ve AMB'nin bağımsızlığının desteklenmesidir. Fakat bu noktada neoliberalizme körü körüne bir bağlılıktan söz etmek de mümkün değildir. Örneğin Giddens piyasa ekonomisinin sosyal sonuçlar açısından sorumsuz bir kurguda yer almasını eleştirmektedir. Üçüncü yol felsefik düzeyde neoliberalizmin minimalist sosyal güvenlik anlayışına karşı

daha kapsamlı bir sosyal içerme planına sahiptir. Fakat bu özellikleri üçüncü yolun geleneksel sosyal demokrat düşünceden uzaklaşmada oynadığı başrolü gölgelemeye yetmemektedir (Merkel, 2000: 2, 3). Bu doğrultuda Jeffrey Isaac'ın üçüncü yol için kullandığı 'ideoloji sonrası politikanın dilini kullanan, insani yüzlü neoliberalizm' tanımı Arestis ve Sawyer tarafından da desteklenmektedir (Isaac, 2001). Arestis ve Sawyer'a göre, bu tanımdan hareketle üçüncü yol piyasanın iktisadi yaşama egemen olması ve piyasanın insani faaliyetlerin bütün alanlarına yayılmasını kabul etme noktasında neoliberalizmle kesişir (Arestis ve Sawyer, 2007: 294).

Üçüncü yol düşüncesindeki yenilik iddiası, eleştirilerin yoğunlaştığı bir diğer noktadır. Sağ ve sol, klasik sosyal demokrasi ile neoliberalizm gibi farklı yolların karşılaştırılması üzerinden kendi dilini ve değerlerini oluşturan üçüncü yol düşüncesi siyasi yelpazede yeni bir soluk olduğu iddiasını ortaya koymuştur. Bu iddianın eleştirisi ise yine neoliberalizm ile kesişen yolundan geçmektedir. Üçüncü yol aslında neoliberal ekonomik konsensüs ile çelişmemektedir. Söylemlerinde neoliberal geleneğin iki marka ismi Thatcher ve Reagan'ın politikalarından koptuğunu iddia etse de, gerçekte olan bu değildir (Hamilton, 2001: 96). Bu noktada kesişen eleştirilere göre üçüncü yol ortaya yeni bir strateji koymamaktadır, hatta üçüncü yolun öne sürdükleri eski bir oyunun yeniden oynanmasından ibarettir. Devletin minimal düzeyde olduğu bir düzende küresel piyasa işlerlik kazanabilir. Üçüncü yol yeni bir şey değildir, modern liberallerin devletin sosyal ve ekonomik yaşam üzerindeki tahakkukunu azaltmayı fakat piyasayı da tek yönlendirici olarak görmemeyi içeren görüşünün günümüzdeki yansımasıdır. Daha kısa ifadesi ile üçüncü yol sağ ve solun ötesinde bir düşünce sistemi değil, solun sağa kaydığı bir felsefedir (Giddens, 2000b, 11, 13). Bu eleştirilerin birçoğu Yeni İşçi Partisi dönemini eleştirilerine dayanak olarak kullanmaktadır.

Powell'a göre Yeni İşçi Partisi, Tory'lerden devraldıkları mirası büyük ölçüde sahiplenmiştir. Adam Smith Enstitüsü'nün Yeni İşçi Partisi'ni refah devleti ve sosyal politika alanında yaptığı reformlar nedeniyle başarılı addetmesi ironik olmakla birlikte bu durumun göstergelerinden biridir (Powell, 2000: 54). İngiliz Marksist tarihçi Eric Hobsbawm'da benzer şekilde Yeni İşçi Partisi dönemini ve bu dönemdeki üçüncü yol politikalarını 'Thatcherizm'in pantolon giymiş hali' olarak

ifade etmektedir. Hobsbawm'a göre bu durum dört neden ile açıklanabilir. İlk olarak altın çağ sonrası sosyal demokrat anlayışın müdahaleci kurgusu güç kaybına uğramıştır. Thatcher dönemi ile modernizasyon adı altında başlayan neoliberal dönüşümün konjonktürel durumu, seçim kazanmak isteyen bir partinin elini kolunu bağlamaktadır. Seçilmek isteyen herhangi bir partinin Thatcher döneminin izlerini tamamen silmesini beklemek olası değildir. İkinci olarak kendi kendini düzenleyen piyasanın erdemi üzerine geniş bir neo-klasik akademik ve ekonomist uzlaşısı söz konusudur. Hobsbawm politik ve sosyal yönü olmayan bu pür iktisadi düşüncenin sadece uluslararası şirketler için yarar sağladığını belirtmektedir. Üçüncü olarak üçüncü yol ve Yeni İşçi Partisi, yeni düzen karşısında yapılacak bir şey olmadığı düşüncesini sahiplenmektedir⁵⁶. Son olarak Hobsbawm'a göre Thatcher sonrası Thatcher orta sınıfı olarak bilinen sınıf önem kazanmıştır ve bu durum Yeni İşçi Partisi'nin seçim stratejisini etkilemiştir (Hobsbawm, 1998: 4, 5).

Üçüncü yolun Thatcherizm ve Reagenizm üzerinden benzetmelere maruz kalması sadece Hobsbawm'ın eleştirilerinde rastlanılan bir durum değildir. Üçüncü yolun 'Reagen ve Thatcher tarafından alevlendirilen ikinci yol' şeklinde tanımlandığı bu eleştiriler, bir taraftan üçüncü yol düşüncesinin yeni bir şey olmadığını ortaya koyarken, diğer taraftan sağ ile olan köklü bağını sergilemektedir. Altyapı ve mesleki eğitim konularında kamu yatırımını ön plana çıkaran üçüncü yolun kamu disiplini açmazında tıkanıp kalması, daha sonra hedefin kamu harcamalarını düşürmeye yönlendirilmesi ilk defa yaşanan bir senaryo değildir (Romano, 2006a: 26; Romano, 2006b: 12). Martin Jacques, Washington / Londra merkezinden başlayan bu senaryonun yine Washington / Londra merkezinde bayrağı üçüncü yola devrettiğini belirtmektedir. Jacques'e göre üçüncü yol ile neoliberalizm arasındaki bağlantı açık bir boyun eğmeden kaynaklanmaktadır. Üçüncü yol düşüncesi neoliberalizmin alternatifsiz olduğu düşüncesine teslim olduğu için ardında neoliberalizm için geniş bir hareket alanı bırakmıştır (Jacques, 1998: 3). Bu alternatifsizlik düşüncesinin akıllara hemen Thatcher zamanının ünlü sloganı 'alternatif yok'u (There is no alternative-TINA) getirmesi pek tesadüf sayılamaz.

⁵⁶ Hobsbawm bu düşüncenin ironik bir şekilde Marksizmin tarihin kaçınılmazlığı düşüncesinden alıntıldığını belirtmektedir.

Yeni düzen karşısında görmezden gelinemez olduğu öne sürülen çaresizlik hali, Giddens'in eleştirilerine rağmen Yeni İşçi Partisi döneminde en somut şekliyle görülebilmektedir. Giddens küreselleşmenin doğa gücüyümüş gibi kabul edilmesinden imtina etmektedir. Ulus devletlerin, güçleri bazı alanlarda aşınsa da, halen küreselleşme karşısında aciz olmadıklarını söyleyen Giddens, laissez-faire ekonominin de dünya ekonomisinin geldiği nihai nokta olmadığını vurgulamaktadır (Giddens, 2000a: 44, 163). Pratikte gerçekleşen küresel düzen okuması ise bundan farklıdır. Bu farklılık özellikle Blair döneminde açık bir şekilde görülmektedir. Yeni ekonomik düzen, Yeni İşçi Partisi anlayışı ile geri döndürülemezdir, ya da Hall'un tabiri ile 'hava durumu' gibidir. Değişimi çok hızlıdır, tepkileri değişiktir ve çok büyüktür, geriye dönük değildir. Bu tip bir durumla karşı karşıya kalındığında da sadece değişimi kontrol edebilirsiniz. Yani hava şartlarının etkilerini hafifletebilir ya da onu lehinize kullanabilirsiniz (Hall, 1998: 11).

Üçüncü yolun neoliberalizm bağlantısından farklı olarak eleştirildiği diğer noktalar aşırı kapsayıcılığı, pragmatik oluşu ve popülist oluşudur. Powell'a göre fırsat, sorumluluk, hesap verilebilirlik, içme gibi üçüncü yolu özetlediği söylenen kavramlar büyük iki eksik içermektedir: pragmatizm ve popülizm. Pragmatizm üçüncü yol düşüncesinin merkezinde yer almaktadır. İdeolojik olarak sağ ve solun üzerinde yer aldığını, bu tip bir bölünmenin artık anlamsızlaştığını öne süren üçüncü yol bir anlamda tanımsızlıktan oluşan bir tanıma sahiptir. Bu tip bir altyapı da popülizmi beraberinde getirmektedir (Powell, 2000: 53). Blair döneminin mottosu olan 'sürekli revizyonizm' (permanent revisionism), uygulanan yoldan ziyade sonucun önemli olduğu popülist politika ile eş anlamlıdır (McCracken, 2003: 20). Bu pragmatizm ve popülizm üçüncü yolun net bir dünya görüşüne sahip olmamasıyla yakından alakalıdır. Bu tip bir düşünce sistemi de mevcut düzenin devamına davetiye çıkarmaktadır. Bu bağlamda Hamilton'a göre solun üçüncü yola getireceği en temel eleştiri, süre gelen neoliberal sistemin devamlılığında payı olması, eleştirdiği eşitsizlik, adaletsizlik, çevrenin yok edilmesi gibi konuların sürekliliğinde sorumluluk taşımasıdır (Hamilton, 2001: 92, 93).

Üçüncü yolun kendisini sağ-sol dikotomisinden koparması⁵⁷, pragmatizme ek olarak aşırı kapsayıcı bir dille sahip olmasını da beraberinde getirmiştir. Hall’a göre bu tartışmaların ve bölünmelerin üzerinde olma durumu üçüncü yolun her şeyi kucaklayıp karşıtsız kalmasına yol açmıştır. Yani üçüncü yola göre artık arası bulunacak çatışan görüşler bulunmamaktadır. Bu durumu ironik bir dille eleştiren Hall, üçüncü yolun bu özelliği nedeniyle ciddiye alınmaması gerektiğini vurgular (Hall, 1998: 10):

“...mucizevi bir şekilde Formula 1 ile tütün reklamlarının yasaklanma girişimleri arasında, etik dışı politika ile silah satışı arasında, medya çeşitliliği ile Murdoch’un medya tekelciliği arasında bir çatışma olmadan üçüncü yol ilerleyebilecektir. Çünkü tüm bunların kaynaklarının üzerindedir. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki toplumu herhangi bir tarafın çıkarlarını rahatsız etmeden modernize etmeyi düstur edinen bir proje, ciddiye alınacak bir politik düşünce değildir.”

Benzer bir eleştiri Avustralya İşçi Partisi üyesi Lindsay Tanner’dan gelmiştir. Tanner üçüncü yolu derinlikten yoksun, yüzeysel bir kavram olarak nitelemektedir. Bu yüzeysellik için de ‘iki yudum piyasa, birkaç beylik laf ve bir yudum sosyalizmin bir kaba konulup karıştırılmasından elde edilen bir kokteyl’ benzetmesi yapmıştır (Walsh ve Bahnisch, 2000: 101). Pragmatizm, aşırı kapsayıcılık ve popülizm üzerine getirilen bu eleştirilere Yeni İşçi Partisi örneği ile Giddens’in da katılması ilginçtir. Giddens Yeni İşçi Partisi’ne aktif ve büyük bir kampanya ile iş başına gelerek medya eksenli bir politikaya bağımlı hale geldiği eleştirisini yöneltmiştir. Sorunlar, tartışmalar ve projeler yerini imajlar, sahneler ve esprilerin aldığı, bu durumun da halk tarafından kısa sürede fark edileceğini öne sürmüştür (Giddens, 2000a: 173).

⁵⁷ İtalyan sosyolog Norberto Bobbio’nun sağ ve solun mevcudiyeti üzerine kaleme aldığı eseri sosyal bilimler literatüründe oldukça ses getirmiştir. Üçüncü yol teorisyenlerinin de dikkatini çeken eser özellikle Giddens’in çalışmalarında geniş yer bulmuştur. Bobbio’nun çalışmasında sağ ve sol arasındaki en temel ayırım eşitlik kavramına ilişkin bakış açısının yarattığı ayırımdır. Buna göre sol eşitliği arzu edilen ve ulaşılabilir bir kavram olarak algılarken sağ eşitsizliği kaçınılmaz olarak görür ve hatta kimileri bu eşitsizliği arzu da eder. Bobbio’ya göre sağ sol ayırımının geçerliliğini yitirdiğine ilişkin düşünceler yersizdir. Sağ-sol ayrımı aksiyolojik bir öneme sahiptir ve dikotomiktir. Birbirlerini diğerinin mevcudiyeti üzerinden tanımlarlar ve bir şey ya sağa aittir ya da sola, her ikisine birden ait olması mümkün değildir. Bu yüzden de kendisini sağ-sol ayırımının üzerinde tanımlayan bir düşünce sistemi boşlukta yüzecektir (McCracken, 2003: 11,12).

Kaygan bir zemin üzerine inşa edilen üçüncü yol düşüncesi sonuç olarak sağa prim vererek muhafazakarların ve sağın geleneksel partilerinin ekmeğine yağ sürmüştür.

Tüm bu eleştiriler Giddens'ı üçüncü yol üzerine yeniden düşünmeye itmiştir ve üçüncü yola ilişkin yayınladığı ilk kitabından iki yıl sonra 'Üçüncü Yol ve Eleştirileri' isimli kitap ortaya çıkmıştır. Giddens üçüncü yol düşüncesine yöneltilen eleştirileri 6 kalemde toplamıştır (Giddens, 2000b: 22-26):

- i. İçi boş, belirsiz bir kavram olarak üçüncü yol
- ii. Sol yerine sağa yönelmiş, neoliberalizme yakın, sağa içkin aile, bireycilik gibi kavramlara önem atfeden bir görüş olarak üçüncü yol
- iii. Gelir adaletsizliğine ve refah devletine kayıtsız, minimal devlet öngören üçüncü yol
- iv. Refah devletinin üzerine çıkamayan bir Anglosakson projesi olarak üçüncü yol
- v. Piyasanın liderliğini tanımaktan başka planlı bir ekonomi politikası olmayan, eski sosyal demokrasinin müdahaleci, tam istihdamcı, talep yönetimli ekonomi anlayışından ziyade, neoliberalizmin kuralsızlaştırma ve özelleştirme yanlısı politikalarına yakın duran üçüncü yol
- vi. Ekoloji ile ilgili yeni bir adım içermeyen üçüncü yol.

Aynı eserinde bu eleştirilere cevap da veren Giddens'a göre üçüncü yolun bir Anglosakson projesi olduğu ve neoliberalizmin devamını sağladığı eleştirileri doğru değildir. Giddens 1980 sonrası Avrupa'da yükselen neoliberalizme karşı sosyal demokratların bir dönüşüme ihtiyaç duyduklarını, bu ihtiyacın da üçüncü yol tarafından karşılandığını belirtmiştir. Buna göre yukarıda incelemeye çalıştığımız Almanya'dan, İngiltere'ye uzanan yelpazede sosyal demokratların uygulamaya soktuğu reformların, üçüncü yol ruhuna uygun olduğunu iddia etmektedir. Sosyal demokratların piyasa korkularının yersiz olduğunun altını çizen Giddens, piyasanın kamu yararı için her şeyi tek başına halledebileceği düşüncesine rezerv koymayı da unutmamıştır. Giddens'a göre piyasa bir sosyal etik olmadan işleyemez fakat sosyal demokratlar da devletin eşitsizlik yaratabileceği düşüncesine alışmalıdırlar. Piyasa sadece eşitsizlik üretmez, bazen eşitsizliklerin üstesinden gelmeye de yardımcı olur.

En iyi refah devleti dahi ahlaki, dağıtımsal, bürokratik ve hilekar problemler doğurmuştur (Giddens, 2000b: 31, 33).

Giddens'in bu savunmalarına rağmen üçüncü yol düşüncesinin Avrupa'da bıraktığı izler, neoliberalizmin izleri ile çakışmaktadır. Sendikaların azalan gücünden, emeğin temsilinden, gelir adaletinden, devletin piyasaya ne şekilde müdahale edeceğinden, özelleştirmenin sınırından söz etmeyen üçüncü yol düşüncesi, neoliberalizme alternatif bir dil yaratmaktan çok uzaktır. Giddens'in sosyal demokrasiyi yeniden ayağa kaldırma amacıyla fitilini ateşlediği üçüncü yol tartışması, Isaac'ın tespitiyle bir saplantı haline gelmiştir (Isaac, 2001). 1990'larda bu saplantının sürüklediği sosyal demokratlar üçüncü yol şemsiyesi altında Avrupa'da iktidara gelseler de, neoliberalizmin geriye döndürülmesine yönelik politikalar güdememişlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BEŞİNCİ GENİŞLEME SONRASI AVRUPA BİRLİĞİ VE NEOLİBERALİZM

4.1 ÖZELLEŞTİRME POLİTİKALARI VE GENİŞLEMİŞ AVRUPA BİRLİĞİ

Neoliberalizmin ana bileşenlerinden biri olan özelleştirme politikaları, MDA ülkelerinin ekonomik transformasyonunda önemli bir rol üstlenmiştir. Ekonomik liberalleşme konusunda yapısal dönüşümün sağlanması için devletin rolünün azaltılması esastır. Bu doğrultuda MDA ülkeleri hızlı bir özelleştirme süreci yaşamışlardır. Avrupa Birliği de her ne kadar katılım öncesi mekanizmalarda bu süreci etkileyecek yasal bağlayıcılığı olan politikalar gütmese de, IMF, DB ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) gözetiminde gerçekleşen bu özelleştirme politikalarına destek vermiştir.

1980 sonrası neoliberal transformasyon çerçevesinde kendisi de devletle özdeşleşmiş sektörlerde özelleştirmeye giden Avrupa Birliği açısından bu destek doğal karşılanmalıdır. Zira devletin ekonomik etkinliğinin AB-15 üyelerine kıyasla çok yüksek olduğu MDA ülkeleri, iç pazar açısından kabul edilemez bir durum yaratmaktadır. Bu bağlamda en genel ifadesi ile Avrupa Birliği'ndeki özelleştirme politikaları ile MDA ülkelerindeki özelleştirme politikaları neoliberal pencereden bakıldığında bir tutarlılık sergilemektedir.

MDA ülkelerinde güdülen özelleştirme politikaları diğer ülkelerle benzer amaçlar çerçevesinde kurgulanmıştır. Devlet girişimciliği temel olarak doğal monopole karşı önlem alma, piyasanın hatalarını giderme, kimi kamu mallarında özel girişimin karlılık dolayısıyla yetersiz üretim yapma sorununun önüne geçme, piyasaya terk edildiklerinde yeterince tüketilmeme ihtimali olan eğitim sağlık gibi erdemli malların varlığı, negatif dışsallıkların giderilmesi gibi argümanlarla desteklenmektedir (OECD, 2005: 20). Fakat 1980 sonrası bu argümanların inişe geçmesine karşılık yükselen özelleştirme lehine argümanlar, MDA ülkelerinde de

doğrudan etki göstermiştir. Piyasanın etkinliği, ekonomik büyümenin bir aracı olarak özelleştirme uygulamalarına duyulan ihtiyaç, sermaye piyasasının gelişimi ve doğrudan yabancı yatırım çekme, mali kemer sıkma politikaları ile ilişkili olarak devlet girişimlerinin masraflarından kurtulma, yeni özelleştirme yanlısı argümanlara örnek olarak gösterilebilir (OECD, 2005: 23). Bu argümanlar doğrultusunda MDA ülkelerinde özelleştirmeden beklenen, özelleştirilen firmaların karlılıklarının ve etkinliklerinin artması, buna bağlı olarak da ekonominin genelinde pozitif bir etkidir.

MDA ülkelerinde özelleştirme uygulamaları benzerlerinden ayıran özelliği taşıdığı politik anlam ve tetikleyeceği büyük çaplı ekonomik ve sosyal dönüşümdür. Neoliberal küreselleşme politikalarına adaptasyon açısından özelleştirme, ekonomik liberalleşme boyutunda atılacak önemli bir adımdır. Fakat bu adım aynı zamanda MDA ülkelerinde devletin ekonomik ve sosyal yapı üzerindeki tahakkukunu da sonlandıracağı için etkileri, benzer bir Avrupa ülkesinin özelleştirme girişiminden farklı olacaktır.

MDA ülkelerindeki bu özel durum göz önüne alındığında özelleştirmenin biçimi, temposu ve süresi normal bir özelleştirmeden çok daha fazla önem kazanmıştır (Tandırcıoğlu, 2002: 204). Özelleştirilecek olan işletme sayısının sayıca fazlalığı sıkıntı yaratan konuların başında yer almıştır. Bu durum diğer ülkelerin özelleştirme programlarını alıp uygulama ihtimalini azaltmıştır. Thatcher'ın azimli özelleştirme takımının 10 yılda 20 civarı özelleştirme gerçekleştirebilmesi, bir diğer örnek olan Meksika'nın 6 yılda 150 civarı şirketi özelleştirmesi MDA ülkeleri için durumu matematiksel olarak imkansız kılmıştır. Çünkü Polonya'da 3000'den fazla büyük ölçekli, 8000 civarı da küçük ölçekli devlet girişi özelleştirilmek için sıradaydı. Bu duruma, özelleştirmenin gecikmesi ihtimalinde sosyalizmin yeniden güç kazanabileceği korkusu ile özelleştirme öncesi şirketlerin değer kaybı korkusu eklenince MDA ülkelerinde ana özelleştirme stratejisinin temel özellikleri ortaya çıkmıştır: kısa zamanda olabildiğince çok kapitalist yaratmak (Nellis, 2008: 85).

Özelleştirmenin yöntemine doğrudan etki eden bir diğer sorun el konulan şirketlerin eski sahiplerine iadesidir. Neredeyse yarım asır önce devletleştirilen şirketlerin kat ettiği yolda işçilerin ve tüm toplumun katkısı, bu şirketlerin eski

sahiplerine iadesi açısından toplumsal adalet duygusunun ön plana çıkmasına neden olmuştur (Tandircioğlu, 2002: 205).

Yukarıda bahsedilen problemler ışığında MDA ülkelerinde kullanılan özelleştirme yöntemlerinde kupon yöntemi ile doğrudan özelleştirmeler öne çıkmaktadır. Kupon yöntemi en basit tanımı ile hükümetin bağışladığı veya nominal bir ücretle sattığı kuponların şirketlerdeki payların satın alınması için kullanılmasıdır (Ellerman, 2001: 16; Tandircioğlu, 2002: 211). Doğrudan yabancı yatırım aracılığı ile özelleştirmenin gerçekleştirilmesi her zaman istenilen bir durum olsa da MDA ülkelerinde gerçekleşmemiştir. Sosyal adalet açısından kupon sisteminin daha avantajlı olması, yabancı yatırımcının özelleştirilecek şirketlerin sadece bir bölümü ile ilgilenmesi, kupon yöntemi ile özelleştirme sürecine doğrudan müdahil olacak kişi sayısının fazla olması, ulusal sermaye yetersizliği MDA ülkeleri özelleştirmesinin adının kupon özelleştirmesi olarak hafızalara yerleşmesinde büyük rol oynamıştır (Kalotay ve Hunya, 2000: 45,46).

Kupon yönteminin sosyal açıdan pozitif sonuçlar doğurması sorunsuz bir özelleştirme yöntemi olduğu anlamına gelmemektedir. Yönteme getirilen eleştirilerin başında ulusal sermaye yetersizliğinin baş neden olarak gösterilip bu yönteme başvurulması gelmektedir. Ellerman'a göre en başarılı özelleştirme süreçlerinden birini geçiren Polonya'da bazı şirketler için uygulanan devletin uzun vadeli kredi senetleri ile ulusal sermayeye fon yaratma yönteminin yaygınlaştırılmaması bir hatadır (Ellerman, 2001: 16). Bir diğer eleştiri kupon yöntemi ile özelleştirmenin yarattığı şirket yönetişimde dağınıklıktır. Gerçek bir sahibin olmayışı etkinliği azaltarak yeniden yapılanmanın etkinliğini de negatif etkilemiştir (Kalotay ve Hunya, 2000: 46).

Tablo 4: MDA Ülkeleri İçin Özelleştirmenin Ölçeği ve Kullanılan Yöntem

	Büyük Ölçekli Özelleştirme Skoru*	Öncelikli Yöntem	İkinci Yöntem
Çek Cumh.	4	Kupon	Doğrudan
Macaristan	4	Doğrudan	Yönetici ve İşçilerin Mülkiyet Hak Edinimi
Slovakya	4	Doğrudan	Kupon
Estonya	4	Doğrudan	Kupon
Polonya	3.3	Doğrudan	Yönetici ve İşçilerin Mülkiyet Hak Edinimi
Slovenya	3.3	Yönetici ve İşçilerin Mülkiyet Hak Edinimi	Kupon
Litvanya	3	Kupon	Doğrudan
Bulgaristan	3	Doğrudan	Kupon
Letonya	3	Doğrudan	Kupon
Romanya	2.7	Yönetici ve İşçilerin Mülkiyet Hak Edinimi	Kupon

*Bu skor Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın geniş ölçekli özelleştirmeleri değerlendirmek için kullandığı derecelendirme sistemine aittir. Bu sisteme göre 1, özelleştirme alanında en düşük ilerlemeyi; 2, özelleştirme planının uygulanmaya hazır olduğu, birkaç firmada özelleştirmenin başladığını; 3, varlıkların en az %25'inin özelleştirildiğini; 4, varlıkların %50'den fazlasının özelleştirildiği ve kurumsal yönetim konusunda ilerleme sağlandığını; 4+, varlıkların %75'inden fazlasının özelleştirildiğini ve performans-standart olarak ileri sanayileşmiş ülkelerle karşılaştırılabilir olduğunu ifade eder.

Kaynak: Nellis, 2008: 99.

Yukarıdaki tablo kupon ve doğrudan özelleştirme yönteminin MDA ülkeleri özelleştirme sürecindeki etkinliğini göstermektedir. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın yaptığı değerlendirme sonucu ortaya çıkan büyük ölçekli özelleştirme skoru ise MDA özelleştirmesinin boyutlarına ilişkin fikir vermektedir. 10 yeni üyenin dördü varlıklarının %50'sinden fazlasını özelleştirmişlerdir. %25 ile %50'lik dilim arasında ise 4 ülke yer almaktadır. Özelleştirmede %25'lik oranı aşamayan tek ülke Romanya'dır. Bankanın 1999 tarihli bu incelemesinden sonra da devam eden özelleştirme süreci dikkate alındığında, MDA ülkelerindeki özelleştirmenin büyük ölçüde amacına ulaştığı söylenebilir.

Özelleştirmeler sonrası özel sektörün GSMH'dan aldığı payın %70'i geçmesi, MDA ülkelerinde özelleştirmenin amacına ulaştığını gösterir niteliktedir (Nellis,

2008: 28). 10 yıl gibi bir sürede %70'i geçen bu oran, neredeyse hiç özel sektöre sahip olmayan bu ülkelerdeki değişimin hızına işaret etmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinin az sayıdaki özelleştirmeyi uzun süreçlerde gerçekleştirdikleri göze alındığında, neoliberal özelleştirme programlarının bölgeye AB'ye kıyasla daha fazla nüfuz ettiği söylenebilir. Ekonomik yapıdaki bu köklü değişimin devlet bütçesine sağladığı katkı ise paralellik arz etmez. Macaristan dışında özelleştirme programlarından yüklü miktarda gelir sağlayan MDA ülkesi yoktur.

1990'ların başında Avrupa Birliği ve MDA ülkelerinin yaşadığı özelleştirme deneyimlerinden sonra, devlet girişimlerinin ekonomideki nihai durumunu karşılaştırmak gerekir. Bu tip bir mukayeseyi yapabilmek için başvurulacak verilerin başında kamusal istihdamın genel istihdamdaki oranı gelmektedir. Tablo 5'de MDA ülkelerinde kamu ve özel sektördeki istihdam değişimleri görülmektedir. Baz alınan ortalama 10 yıllık süreçte özelleştirme sonrası devlet girişimlerindeki istihdam tüm MDA ülkelerinde düşüş göstermiştir. Yaşanan bu kayıp Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya ve Slovakya'da %50'nin üzerindedir.

Tablo 5: MDA Ülkelerinde Kamu ve Özel Sektörde İstihdam Değişimleri (1000)

	Yıllar	Devlet Girişimleri ^a	Toplam Kamu Sektörü ^b	Toplam İstihdam	Toplam Kamu Sektörü/ Toplam İstihdam ^c (%)	Devlet Girişimleri/ Toplam İstihdam ^d (%)
Bulgaristan	1996	1126.2	1715.9	2242.4	76,52	50,22
	2008	219.4	627.6	2415.2	25,98	9,08
Çek Cumh.	2000	429.4	1092.0	4922.3	22,18	8,72
	2006	337.8	1003.9	5044.9	19,89	6,69
Estonya	1996	81.1	229.6	619.3	37,07	13,09
	2008	25.3	155.5	656.5	23,68	3,85
Letonya	1997	157.6	399.0	738.3	54,04	21,34
	2008	72.2	320.1	1004.3	31,87	7,18
Litvanya	1996	253.1	579.3	1149.4	50,40	22,02
	2007	83.8	430.8	1291.8	33,34	6,48
Macaristan	1996	286.7	1063.0	2252.0	47,20	12,73
	2008	-	822.3	2811.7	29,24	-
Polonya	1996	2910.5	5341.3	15487.4	34,48	18,79
	2007	1977.1	3619.8	13771.1	26,28	14,35
Romanya	1996	-	5207.4	10935.6	47,61	-
	2007	-	1723.4	9369.1	18,39	-
Slovakya	1996	599.9	818.6	2036.4	40,19	29,45
	2008	232.2	519.2	2280.0	22,77	10,18
Slovenya	1995	133.1	245.8	741.3	33,15	17,95
	2008	82.8	236.4	847.1	27,90	13,56

a: Devlet girişimlerindeki toplam istihdam

b: Toplam kamu sektörü hükümet birimlerinde istihdam edilen kişileri, hükümetten otonom fakat devlet otoritesi tarafından finanse edilen kar amacı gütmeyen kurumlarda çalışanları ve hükümet birimlerinde kontrol edilen sosyal güvenlik fonlarında istihdam edilenleri ve devlet girişimlerinde istihdam edilenleri kapsamaktadır.

c: Toplam kamu sektörü istihdamının toplam istihdamdaki yüzdesidir.

d: Devlet girişimlerindeki istihdamın toplam istihdamdaki yüzdesidir.

Kaynak: <http://laborsta.ilo.org/> adresinden yazarca derlenmiştir.

Geri kalan ülkeler de, veri yetersizliği nedeniyle 2000 yılının taban alındığı Çek Cumhuriyeti dışında, %25'ten fazla bir istihdam kaybı yaşamışlardır. Bu veriler ışığında ilk taban yılda⁵⁸ %20,37 olan devlet girişimlerinde istihdam edilenlerin

⁵⁸ Bu veri 1996 ya da 1997 yıllarına aittir. Bu taban yıllarda veriye erişilemeyen Romanya ve Macaristan hesaplamalara dahil edilmemiştir.

toplam istihdama oranı ikinci taban yılda⁵⁹ %11,09'a düşmüştür. İlk taban yıldan ikinci taban yıla devlet girişimlerinde istihdam edilenleri de kapsayan toplam kamu sektöründeki değişim de paralel şekilde gerçekleşerek %40,58'den %23,95'e düşmüştür.

MDA ülkelerinde kamu girişimlerindeki istihdamın hızlı düşüşüne paralel olarak Topluluğun eski üyelerinde de devlet girişimlerindeki istihdam azalmıştır. MDA ülkelerine göre eski üyelerde devlet girişimlerinin istihdamdaki payı çok düşüktür. Neoliberalizmin minimal devlet anlayışına tezat oluşturmayan bu duruma MDA ülkelerinin de katkı sağladığı bu veriler ışığında söylenebilir. Kapitalist ekonomi ile kısa bir geçmişe sahip yeni üyelerde, devletin ekonomik anlamda kaybettiği güç neoliberalizmin devlete biçtiği rol ile paraleldir. Bu bağlamda özelleştirme ekseninde MDA genişlemesi, Avrupa Birliği'ne 1980 sonrası sirayet eden neoliberal politikalar ile uyum içerisindedir.

4.2 GENİŞLEMİŞ AVRUPA BİRLİĞİ'NDE DEĞİŞEN ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ VE NEOLİBERALİZM ETKİSİ

4.2.1 Sosyal Alanda Daralma

MDA ülkelerinde liberalleşen düzen iki ayrı dönemde farklı etkiler göstermiştir. Genel ekonomik parametreler boyutunda 1990'ların sonuna kadar yaşanan kayıpların telafisi, bu 10 yıllık sürenin sonuna doğru gerçekleşebilmiştir. Fakat ekonomideki bu toparlanma sosyal alana yansımamış ve neoliberalizm genel olarak yeni üyelerin sosyal şartlarında negatif etkiler doğurmuştur.

1989 sonrası, daha AB üyeliği söz konusu değilken başlayan transformasyonda yol gösterici olarak monetarist ulusüstü kurumlar etkili olmuştur. Yukarıda Washington uzlaşısı altında açıkladığımız bu yeni ithal düzen sosyal alana da doğrudan nüfuz etmiştir. Bu uzlaşının sorgulanmasının iç ve dış dinamikler açısından mümkün olmadığı bu dönemde sosyal destekler, sosyal sigorta sistemleri,

⁵⁹ Bu veri 2007 ya da 2008 yıllarına aittir. Bu taban yıllarda veriye erişilemeyen Romanya ve Macaristan hesaplamalara dahil edilmemiştir.

evrensel sosyal kazanımlar ve yardımlar, zarar görmüştür (Ferge ve Juhasz, 2004: 234). Thatcher'ın deyişi ile güçlü olanların ayakta kalacağı yeni sosyal kontratta, birikimin geniş halk yığınlarından elitist bir kesime kayması ile toplumsal yaşam standartları arasındaki fark açılmaya başlamıştır. Yeni ekonomik düzende görece sabit gelire sahip ve birikimden pay alması zor olan geniş kesimlerin yaşam standartlarında hızlı bir aşınma yaşanmıştır (Iankova, 2002: 20).

1990-95 yılları arasında yaşanan neoliberal transformasyonun düşüş döneminin genel karakteristiği, batılı sermayenin piyasaya en güvenilir ufak şirketlerle girmesi, büyük şirketlerin genel resesyon kaynaklı güç kaybı, işsizliğin artması, reel ücretlerin azalması, sendikal güç kaybı gibi özellikler çerçevesinde oluşmaktadır. 1996'dan sonra başlayan toparlanma döneminde ise doğrudan yabancı yatırımlarda artış, Avrupalı sermayedarların daha köklü ve büyük şirketlere yönelmesi ve teknoloji yatırımlarının başlaması ön plana çıkmaktadır. Fakat bu toparlanma döneminde de hem ekonomik hem de sosyal açıdan MDA ülkelerinde Visegrad grubu ile geri kalanlar arasında bir ayrışma göze çarpmaktadır (Bohle ve Greskovits, 2006: 11).

Sosyal alanda yaşanan bu erimeyi mikro düzeyde ülkeler üzerinde test etmek için transformasyon dönemine ilişkin incelemelerde başarılı addedilen iki ülkeye odaklanalım: Macaristan ve Çek Cumhuriyeti. Bu iki ülkenin örneklem olarak seçilmesindeki ana amaç transformasyon sürecini görece daha az zararlar atlatmaları, toparlanma evresine daha erken girmeleri ve neoliberal dönüşüm adına örnek gösterilmeleridir.

Çek Cumhuriyeti tüm MDA ülkeleri arasında neoliberalizm ile devletin sosyal alandaki rolü arasında denge kurabilmeye en çok dikkat eden ülkedir. Sağlık, sosyal güvenlik ve işsizlik yardımları gibi sosyal alan açısından önemli devlet desteklerinde harcamaların GSMH içindeki payı 1990-2002 arası dönemde artış göstermiştir (Potucek, 2004: 255). Her ne kadar neoliberal dönüşümü yaşayan ülkeler içinde Çek Cumhuriyeti'nin bu durumu çok parlak olsa da, dönüşümün tamamen sorunsuz olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Sosyal güvenlik alanında yapılan reform bu savı destekler niteliktedir.

1995 yılında başlatılan reform çalışmaları ile emeklilik yaşları ileri çekilmiş, hesaplama sisteminde yapılan değişiklikler ile emeklilik için ödenen miktarda kesintiler yapılmıştır. Çek Cumhuriyeti'nin sosyal güvenlik sisteminin ilk ve en geniş kademesi olan zorunlu sosyal sigorta alanında yapılan bu kesintiler, özel sigorta anlayışına kayışa yol açmaktadır. Bu reformların altyapısında ise IMF ve DB'nin yürürlüğe koymak istediği zorunlu özel ortak sigorta anlayışı vardır (Potucek, 2004: 259).

Macaristan'daki durum Çek Cumhuriyeti kadar parlak değildir. 1991 yılında refah harcamalarının GSMH'ya oranı %35,7 iken bu oran 2002 yılında %25,7'ye gerilemiştir. Sağlık, eğitim, barınma, emeklilik, aile yardımı gibi tüm refah harcama kalemlerinde bir gerileme söz konusudur. Ferge ve Juhasz bu aşınmanın neoliberal dönüşüm sonrası devletin rolünü azaltmaya ilişkin net bir politik tavrın sonucu olduğunu belirtmektedir. Bu politik tercihin doğrultusunu belirleyen de monetarist uluslararası kuruluşlar ve AB'nin bütçeye ilişkin sıkı monetarist ön koşullarıdır (Ferge ve Juhasz, 2004: 234).

Tablo 6'da yer alan sosyal güvenlik harcamalarının GSMH'ya payı MDA ülkelerinde neoliberalizmin sosyal alan üzerindeki etkisini tartabilmek için önemli bir veridir. Sosyal güvenlik harcamaları AB genelinde fazla aşınma gerçekleşmeyen alanlardan biridir. Özellikle 2008 sonrası yaşanan küresel kriz 2009 yılı rakamlarında etkisini net bir şekilde göstermiş ve harcamalarda artırıma gidilmiştir. Veriler ışığında Avrupa Birliği'nde sosyal harcamaların arttığı yönündeki yaygın söylemin de pek geçerli olmadığı görülebilir. Zira miktar olarak oluşan artış GSMH'dan ayrılan paya etki etmemektedir.

Tablo 6: Sosyal Güvenlik Harcamalarının GSMH'ya Payı

	1990	1995	2000	2005	2009
AB-15	-	26.5	25.7	26.6	29.1
AB-27	-	-	-	26.1	29.5 ^t
Avusturya	25.3	28.0	27.6	27.9	30.7
Belçika		25.9	25.0	28.3	30.4
Bulgaristan				15.5	17.2
Kıbrıs			14.6	18.1	20.9
Çek Cumh.		16.9	18.9	18.5	20.4
Almanya		27.2	28.3	28.5	31.3 ^t
Danimarka	27.4	31.0	28.1	29.3	33.4
Estonya			13.8	12.5	19.1
İspanya	19.3	20.9	19.8	20.6	25.0 ^t
Finlandiya	23.8	30.6	24.3	25.9	25.4
Fransa	25.9	28.7	27.7	29.5	33.0 ^t
Yunanistan		19.2	22.7	23.6	27.9
Macaristan			18.9	21.5	23.4
İrlanda		18.0	13.3	16.9	27.8
İtalya	23.0	23.2	23.8	25.4	29.8 ^t
Litvanya			15.3	12.7	21,2 ^t
Lüksemburg	20.6	20.0	18.8	21.3	23.1
Letonya			14.9	11.8	16.8 ^t
Malta		15.8	16.6	18.1	20.0
Hollanda	29.6	28.9	24.7	26.0	31.6 ^t
Polonya			19.1	19.2	19.7
Portekiz		19.1	19.4	23.7	26.9
Romanya			12.9	13.9	17.0
İsveç		33.2	29.6	30.9	32.1 ^t
Slovenya			23.6	22.5	24.2 ^t
Slovakya		17.9	18.8	16.1	18.8 ^t
İngiltere	21.4	26.4	25.5	25.8	29.1 ^t

t: tahmini

Kaynak: Eurostat.

MDA ülkelerinde yaşanan neoliberal transformasyonun yol açtığı bu aşınma karşısında Avrupa Birliği'nin müdahaleci bir tavır izlediğini söylemek güçtür. Hatta üyelik koşulluluğu aracılığı bu yeni düzenin desteklendiği de söylenebilir. Topluluğun sosyal alan açısından azınlık hakları, cinsiyet eşitliği, sosyal diyalog gibi alanlarda uyumlulaşmayı ön plana çıkarırken, sosyal dışlanma, yoksulluk, düşük ücret, kötü çalışma koşulları, sosyal harcamaların azalması gibi konuları arka plana

atması da bu desteğin dolaylı bir parçasıdır. Sosyal politika alanında halen birçok konunun üye devletlerin yükümlülüğünde olması AB'ye neoliberalizmin negatif sosyal etkileri çerçevesinde yöneltilen eleştirileri zayıflatır da, yeni düzenden AB-15'in yararlandığını görebilmek gerekir. Tekrar hatırlatmak gerekirse, genişlemenin en önemli motivasyonunu 'rekabet gücünü artırma' amacı oluşturmaktadır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için de sosyal açıdan daha az korunan, daha düşük ücretlerle çalışan, daha esnek, daha de-politize bir merkez ve doğu Avrupa, tercih sebebidir.

4.2.2 Sendikal Yaşam ve Tripartizim Ekseninde Emek İlişkileri

4.2.2.1. Yeni Korporatizm: Tripartizm:

Endüstri ilişkilerinin istikrara kavuşması adına kıta Avrupası uzun bir deneyime sahiptir. Emek ve sermaye arasındaki çatışmanın giderilmesi yolunda sarf edilen çabalar sonucunda devlet, emek ve sermaye arasında temel konularda korporatist bir uzlaşa sağlanabilmiştir. Bir rol model olan bu korporatist yapı neoliberalizm sonrası değişime uğramıştır. MDA ülkelerinde sosyalist rejimin oluşturduğu endüstri ilişkileri de neoliberal transformasyondan fazlasıyla etkilenmiştir.

1980'lerin başlarında Batı Avrupa'nın neo-korporatist düzenlemeleri Keynesyen ekonominin tasfiyesi ve neoliberalizmin yükselişi ile tasfiye edilirken yerine düzensiz bir kapitalist örgütlenme geçmiştir. 1990'lara kadar devam eden bu tasfiye süreci sonrası neo-korporatizmin rönesansı olarak ifade edilen yeni bir dönem başlamıştır. Adem-i merkeziyetçilik, esneklik, daha az düzenleme ve sosyal demokrat ideoloji ile bağları koparma gibi neoliberalizme içkin özellikler etrafında oluşturulan yeni neo-korporatizm, kıtanın genelinde sol ideolojiden de destek alarak kabul görmüştür (İankova, 2002: 10). David Ost Batı Avrupa'da oluşan bu neo-korporatist yapıyı emek ve sermaye temsilcilerinin bir araya geldiği bir komisyondan daha fazlası şeklinde tanımlamaktadır. Batı Avrupa için neo-korporatizm emeğin ve sermayenin kurumsal karar alma mekanizmasına dahil edildiği bir sosyal ve politik

düzeni ifade eder. Bu düzen Ost’a göre her iki taraf açısından da pozitif sonuçlar doğurur. Emek açısından politik kıymet ve maddi kazanç, sermaye açısından idare edilebilir bir endüstri ilişkileri ve uzun dönemli yatırım planlaması, devlet açısından da sosyal barış getirir. Bu ilişkide asıl kazanç sağlayan ise emektir. Çünkü neo-korporatizm kapitalizm için yaratılmış bir alt düzendir, bu düzenin olmadığı yerde emek her açıdan güvencesizdir (Ost, 2000: 505). Batı Avrupa neo-korporatist deneyimi uğrunda verilen mücadeleler sonucu sağlam bir altyapıya sahiptir. MDA ülkelerinde ise kapitalizme geçiş sürecinde bu yapının muadilinin oluşturulması tepeden inme bir anlayışa mahkum olmuştur.

MDA ülkelerinde dönüşüm sürecinde kurumsallaşan korporatist yapı ‘üçlü yapı’ (tripartism) olarak isimlendirilmektedir. Üçlü yapının MDA ülkelerinde yerleşmesinde uluslararası aktörlerin çoğunun payı vardır. IMF ve DB’nin transformasyon sürecindeki etkisi, Avrupa Birliği üyelik sürecinin etkisi ve ILO’nun desteği bu konuda ön plana çıkmaktadır (Orenstein ve Hale, 2001: 262; Aguilera ve Dabu, 2005: 27; Crowley, 2004: 408). Üçlü yapının istisnasız tüm MDA ülkelerinde oluşmasının ardında güçlü bir konsensüs yatmaktadır. Ekonomik durumun ve hükümetlerin siyasi tercihlerinin etki gösteremediği bu konsensüs, toplumun genelinde oluşan merkezi planlamadan ve tek parti diktasından kurtulup demokratik bir düzende piyasa ekonomisini tesis etme fikrine dayanmaktadır. Bu düşünce yapısı ekonomik refah adına sosyal eşitsizliği göze alabilecek boyutlardadır (Iankova, 2002: 4).

MDA üçlü yapılarının özelliklerine ilişkin öncelikle bu yapıların isimlerinde yer aldığı gibi pek de üçlü olmadıkları söylenebilir. Devlet sosyalizminin bir kenara itilmesinin ardından ortaya çıkan boşlukta kopmalar yaşanmaması adına, birçok sosyal grup bu düzene bir kısmından entegre olmayı denemişlerdir. Belirli bir zaman sonra geleneksel tipine dönen bu yapılar yavaş yavaş emek-işveren ve devleti bir araya getiren birer komisyon haline dönüşmüştür. Burada gelirlerde yaşanan düşüşler ve yaşam standartlarındaki kötüleşmelerin yarattığı ortamın etkisi vardır. İkinci ortak özellik bu yapıların etkisizliğidir. Emegin diğer komünizm sonrası ülkelere kıyasla daha iyi durumda olduğu Çek Cumhuriyeti’nde üçlü yapının bu duruma katkısını araştıran çalışmalarda, Çek üçlü yapısı olan Council of Economic and Social

Agreement'ın (CESA) etkisinin sıfıra yakın olduğu belirtilmektedir (Ost, 2000: 508, 512). Üçüncü bir özellik üçlü yapıların şirket düzeyinin üstüne çıkıp sektörel düzeyde kolektif pazarlık sistemini oturtmakta başarısız oluşudur. Özelleştirme sürecinin bu negatif duruma katkısı büyüktür. MDA ülkelerine oluşan yeni sermayedar, şirket düzeyinin üzerine çıkabilecek herhangi bir adımı atmaktan her daim kaçınmıştır (Aguilera ve Dabu, 2005: 28, 30).

MDA ülkelerindeki üçlü yapılara ilişkin literatürdeki en geniş konsensüs bu yapılanmaların batı Avrupa'daki muadilleri ile karşılaştırılamayacak noktada oldukları tespitidir. Taraflar arasındaki en belirgin fark amaçsal boyutta yer almaktadır. Batı Avrupa neo-korporatizmi İkinci Dünya Savaşı sonrası sınıf çatışmalarının önüne geçmek, merkezi ücret pazarlığını, emek ve sermayenin karar alma sürecine katılımını ve çatışan menfaatleri uzlaştırmayı başararak sosyal barışa ulaşmak amaçlarıyla kurgulanmıştır. MDA üçlü yapıları ise, her ne kadar resmi düzeyde dillendirilmese de, neoliberal transformasyon esnasında ve sonrasında ortaya çıkması muhtemel sosyal çatışmanın önüne geçmek için oluşturulmuş bir emniyet valfidir (Iankova, 2002: 11,12). Benzer bir görüşü paylaşan Crowley MDA üçlü yapısını “neoliberal ekonomik strateji için politik bir kabuk” ifadesini kullanmıştır (Crowley, 2004: 409). Orenstein ve Hale de Batı Avrupa'nın çatışmadan uzak monopolistik sendikacılığına, sermayenin de emek kadar iyi örgütlenmiş olmasına, kolektif ücret pazarlığına ve karar alma mekanizmalarında emek ve sermayenin etkin temsiline dikkat çekerek, MDA ülkelerindeki üçlü yapıların kapitalizme geçişi yumuşatma misyonuna atıf yapmaktadır. Batı Avrupa neo-korporatizminin tabandan tavana doğru gelişime karşılık MDA üçlü yapısının yukarıdan dikte edilmesi, daha doğrusu ithal edilmesine de dikkat çekilmiştir (Orenstein ve Hale, 2001: 260,263).

Neoliberal kurumsallaşmanın en belirgin örneklerinden biri olarak üçlü yapılar, kısa vadede neoliberalizmin yaratacağı sosyal sorunlara çare yaratacaklardır. Fakat bu göstermelik sistemin uzun vadede büyük sosyal çatışmaların altından kalkması pek mümkün değildir. Bu yapılarda ısrar edilmesinin ise dört ana nedeni vardır. İlk neden neoliberalizmin doğurduğu sosyal tehlike karşısında sorumluluğun paylaşılması ihtiyacıdır. İkinci neden Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısında önemli

bir yere sahip neo-korporatist yapının şekilsel olarak da olsa MDA ülkelerinde bulunma zorunluluğudur. Üçüncü neden üçlü yapıların demokratikleşme adına danışma işlevini yerine getirme gibi bir üne sahip olmasıdır. Son olarak da neoliberal düzende bu yapıların sembolik şekilde devamlılığının sağlanması zorunluluğudur (Ost, 2000: 522)

David Ost'un 'hayali' olarak nitelendirdiği üçlü yapılar, MDA ülkelerinde neoliberalleri sosyal tarafları dinlemeye mecbur kılmaktadır, fakat aynı mecburiyet dinlediklerini uygulama aşamasında yok olmaktadır. Topluluğun kurumsal yapısı içinde önemli bir role sahip neo-korporatist yapıların MDA ülkelerine aktarılması süreci büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hızlı transformasyon süreci sonrası neoliberalizme AB-15'e kıyasla daha ciddi şekilde teslim olan MDA ülkelerinde, etkin bir sosyal diyalog düzeni beklemek bu aşamada pek mümkün değildir. Zira endüstri ilişkileri yoğun mücadeleler sonucu şekillenmektedir. Fakat bu noktada MDA ülkelerinin en büyük dezavantajı kapitalizme neoliberalizmle birlikte adım atmalarıdır. Yeni neoliberal ekonomik düzende sosyal taraflar arasında emek aleyhine oluşan asimetri, oluşması beklenen mücadelenin kaderine doğrudan etki edecektir.

4.2.2.2 Emeğin Örgütlülüğünde ve Korunmasında Aşınma

Sosyalist sistemin tasfiyesi sonrası yeni düzende sendikaları eski dönemden kalma kalıntılar olarak görmek tüm MDA ülkelerine yaygın bir kanıdır. Sosyalist düzene göre yarım asıra yakın bir süre işlev gören federasyon yapıları MDA ülkelerinde örgütlenmiş en büyük yapılardır. Bu yapılar neoliberal transformasyon sonrası aynı şekilde kapitalist sisteme terfi etmişlerdir (Crowley, 2004: 421).

Sendikaların yeni düzen içinde güç kaybetmeleri farklı nedenlere bağlanmaktadır. İlk ve en belirgin nedeni inşaat, fabrika üretimi, maden gibi birliktelik yaratmaya daha uygun üretim alanlarından enformasyon ekonomisine ve hizmet sektörüne kayıştır. Ortak sorun sahipliği temelinde sendika kavramına güç katan eski üretim biçimi neoliberalizmle ve küreselleşme ile yok olmaktadır. Bireysel çalışmanın, geçici kontratların, esnek çalışmanın yaygınlığı hizmet sektöründe

sendikalaşmanın önüne geçmektedir. Özelleştirmeler sendikaların güç kaybında bir diğer etkidir. Sermayenin hareket kabiliyeti ile emeğin hareket kabiliyeti arasındaki fark, artan rekabet koşullarının dayatmaları, şirketlerin güçlenmesi ile dayatma kapasitelerinin artması neoliberal küreselleşme boyutunda etki eden diğer sebeplerdir. Üretim boyutlarında küçülme, daha az sayıda işçi çalıştıran yerlerin sınıf bilinci üzerinde yaptığı negatif etki de unutulmamalıdır (Kubicek, 1999: 91, 92). Sendikalar arası rekabet, işsizliğin yüksek rakamlara ulaştığı durumlarda grev yoluna başvurma ihtimalinin azalması ve daha önce vurgulanan sosyalist sistemin kalıntıları çerçevesinde oluşan negatif ideolojik düşünceler de bu nedenlere eklenebilir (Crowley, 2004: 398)

Neoliberalizm ile birlikte MDA ülkelerinde tesis edilen emek örgütlülüğü ve emek ilişkileri, Batı Avrupa'dakine benzer bir iyi organizasyon özelliğine sahip olamamıştır. Bilinçli bir tercih olarak emeğin örgütsüzlüğü ve güçsüzlüğü üzerine inşa edilen yeni endüstri ilişkileri, MDA ülkelerinin kapitalizm evriminin en temel özelliği haline gelmiştir (Bohle ve Greskovits, 2006: 7). Bu tip bir gerçekliğin ortaya çıkışında MDA ülkelerindeki sendikaların suçsuz olduklarını düşünmek pek mümkün değildir. Zira sendikalar da yeni ekonomik düzen ile aitlik bağlarını tesis ettikleri için, dönüşümü engellemek gibi bir düşünce içinde hareket etmemişlerdir.

Sendikal yaşam zihniyetindeki bu değişime üç örnek verilebilir. İlki yeni kurulan şirketlerde sendikal yapılanmanın dahi oluşmuyor olmasıdır. Bu negatif durum sendika liderlerince 'sendikasız bir şirket ilk aşamada ekonomik olarak daha verimli işleyebilir' şeklinde izah edilmektedir. İkinci örnek sendikaların üye toplama misyonlarından kaçınmalarıdır. Yeni ekonomik düzende sendika programının açıklanıp duyurulmasından daha fazla bir şey yapılmamaktadır. Son örnek ise özel sektörde oyunun kurallarının farklı olduğuna ve bu durumu kabullenmek gerektiğine ilişkin yerleşik düşüncedir (Ost, 2000: 521).

Emeğin örgütlülüğü ve gücünü ölçmek için genel olarak başvuru verileri sendika yoğunluğu, sendika üye sayısı ve grev sayılarıdır. Post-komünist ülkeler için sendikal üyelik rakamlarında genel olarak bir gerçeği yansıtmama sorunundan bahsedilebilir. Rakamların sendikalar tarafından şişirilmesi bu sorunun ana sebebidir

(Kubicek, 1999: 84; Crowley, 2004: 401). Komünist dönemdeki zorunlu sendikal üyelik alışkanlığının bir devamı olan pasif üyelik de sorunun nedenidir. Bu bağlamda üye sayısından ziyade sendikal yoğunluk, kolektif pazarlık ve emeğin korunmasına ilişkin düzenlemeler üzerinden bir inceleme yapmak daha doğru olacaktır (Kubicek, 1999: 85). Sendika yoğunluğuna ilişkin veriler çalışmanın üçüncü bölümünde inceledi için, MDA ülkelerinde sendikal yoğunluğun hızlı bir düşüş yaşadığı tekrar hatırlatarak, diğer iki veriye geçilecektir.

Toplu pazarlık da tıpkı korporatist yapılar gibi Batı Avrupa ve MDA ülkelerinde taban tabana zıt özellikler taşımaktadır. MDA ülkelerinde 1989 sonrası toplu pazarlığın kapsamı %100'den %40'ın altına düşmüştür. Her ne kadar %100'lük bir kapsam sosyalist dönemde aynı ölçüde etkinlik sağlamasa da, neoliberal dönüşüm sonrası yaşanan erime ile geline nokta Batı Avrupa'nın %65'lik ortalamasının çok altındadır. Batı Avrupa ile MDA ülkeleri arasında toplu pazarlık konusundaki ikinci fark toplu pazarlığın gerçekleştiği düzeydir. Hem kapsayıcılık hem de emeğin etkinliği açısından daha önemli olan sektörel düzey Batı Avrupa'da baskın iken, MDA ülkelerinde şirket düzeyinde pazarlık baskındır. Sermaye ve emek arasında, neoliberal dönüşüm sonrası sermaye lehine bozulan ilişki toplu pazarlık açısından bir diğer önemli tespittir. Kapsam, güç ilişkileri ve sonuçlar açısından karşılaştırılan üç dönemden çıkarılabilecek ortak sonuç MDA ülkelerinin neoliberalizme teslimiyetinin Batı Avrupa örneğini hayli aşmış olduğudur. Toplu pazarlığın ülkeler düzeyinde incelenmesinde aradaki fark daha net şekilde görülmektedir. Sektörel, sektörler arası ve şirket düzeyinde baskın toplu pazarlık şeklinde bir sınıflandırma kullanıldığında sektörel düzeye Slovakya'dan başka bir MDA ülkesi giremezken, sektörler arası düzeyde de sadece Slovenya yer alabilmiştir. Geri kalan MDA ülkelerinin ait olduğu şirket düzeyinde toplu pazarlık gruba ise eski üyelerden sadece Kıbrıs dahildir (Schulten, 2005).

Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun Avrupa'da emeğin karar alma sürecine etkin katılımını ölçmek amacıyla oluşturduğu Avrupa Katılım Endeksi'nin (European Participation Index) sonuçları da yukarıdaki tespitleri destekler niteliktedir. Emeğin temsili için oluşturulan yasal düzenlemeleri, emeğin firma düzeyinde etkinliği, kendisini etkileyecek konularda etkin veto hakkının olup

olmadığı, bağlayıcı anlaşmaları müzakere edip imzalama kapasitesinin varlığı, sendika yoğunluk oranı, toplu pazarlık kapsamı gibi parametre zenginliğine sahip bu endeks, sonuçlarına göre ülkeleri iki ayrı gruba ayırmaktadır: emeğin katılımının ve temsilinin güçlü olduğu ülke grubu, emeğin katılımının ve temsilinin zayıf olduğu ülke grubu. Endeksin 2008 yılına ait değerlendirmesine göre ilk grupta yer alan herhangi bir MDA ülkesi yoktur⁶⁰ (ETUI, 2009: 55).

Son olarak incelenecek veri istihdam koruma mevzuatlarına ilişkindir. Bu düzenlemelerin ana amacı işverenin işe alma ve işten çıkarma konusundaki sınırsız özgürlüğünü kısıtlamaktır. Bu uygulamalar bir taraftan emek-sermaye arasında bir istikrar yaratırken, emek üzerinde refah artırıcı etki yapar, işi koruma kapasitesini artırır ve üretkenlik artışı sağlarlar. Fakat aynı kurallar piyasa değişikliklerine karşılık verememe, emek piyasasının aşırı korunması ve işsizlikle de sonuçlanabilir.

İncelemeler genel olarak istihdam koruma mevzuatlarının farklı uygulamalarında farklı sonuçlar ortaya çıktığını göstermektedir. İşsizlik ile sıkı istihdam koruma mevzuatı arasında doğrudan bir ilişki kurmak da mümkün değildir, fakat bu mevzuatların kullanım biçimi ve kapsamına göre işsizliğe süre ve biçim açısından etki edebileceği de bir gerçektir (Fialova ve Schneider, 2008: 7,8).

⁶⁰ 2008 yılı endeks sonuçlarına göre emeğin katılımının ve temsilinin güçlü olduğu ülke grubu: Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Lüksemburg, Hollanda, İsveç. Emeğin katılımının ve temsilinin zayıf olduğu ülke grubu: Belçika, Bulgaristan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya ve İngiltere.

Tablo 7: Bazı AB Üyelerinde İstihdam Koruma Mevzuatı Endeksi

	EPL 1		EPL 2	
	1998	2003	1998	2003
Belçika	2.15	2.18	2.48	2.50
Çek Cumh.	1.90	1.90	1.94	1.94
Danimarka	1.42	1.42	1.83	1.83
Almanya	2.46	2.21	2.64	2.47
Yunanistan	3.54	2.83	3.49	2.90
İspanya	2.93	3.05	2.96	3.07
Fransa	2.98	3.05	2.84	2.89
İrlanda	0.93	1.11	1.17	1.32
İtalya	2.70	1.95	3.06	2.44
Macaristan	1.27	1.52	1.54	1.75
Hollanda	2.12	2.12	2.27	2.27
Avusturya	2.21	1.94	2.38	2.15
Polonya	1.49	1.74	1.93	2.14
Portekiz	3.67	3.46	3.66	3.49
Slovakya	2.38	1.42	2.53	1.60
Finlandiya	2.09	2.02	2.18	2.12
İsveç	2.24	2.24	2.62	2.62
İngiltere	0.60	0.75	0.98	1.10
Yeni Üyelerin Ortalaması	1.76	1.65	1.98	1.86
Eski Üyelerin Ortalaması	2.32	2.19	2.49	2.39

Kaynak: Fialova, Schneider, 2008: 10.

Yukarıdaki tabloda OECD'nin istihdam koruma mevzuatlarının sıklığını ölçmek için oluşturduğu metodolojinin sonuçları görülmektedir. EPL 1 endeksi düzenli ve geçici sözleşmelerdeki durumu, EPL 2 endeksi de toplu işten çıkarmalardaki durumu ölçmektedir. 1 ila 6 arasında değerlendirilen endekste düşük rakam esnek yasal düzenleme ve liberal işe alma ve işten çıkarmayı, yüksek rakam emeğin ve istihdamın daha sıkı korunduğu düzeni ifade etmektedir. Her ne kadar veriler OECD'ye ait olduğu için tüm MDA ülkeleri tabloda yer almasa da, neoliberal dönüşümün görece başarılı sayılan ülkeleri olan Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti ile Slovakya'nın varlığı bir çıkarım yapmaya izin verir. Bu noktada öncelikli olarak söylenmesi gereken hem Batı Avrupa'da hem de yeni üyelerde istihdam korumalarının hedef zaman dilimleri içinde aşıldığıdır. Neoliberalizmin

tesis etmeye çalıştığı daha az korunan emek ile daha az düzenlemeye dayanan sistem tüm AB’de etkisini göstermektedir. Verilerden çıkarılabilecek ikinci sonuç MDA ülkelerinin neoliberalizmle bağdaşmalarının AB’yi bir kez daha geride bırakmış olmasıdır. Yani MDA ülkeleri Batı Avrupa’ya kıyasla daha neoliberal bir model sergilemektedirler.

4.2.2.3 Üretimde Yer Değişimi

Yer değiştirme (relocation) kavramsal olarak içinde üç farklı alt başlık bulundurulur. Bunlar doğrudan yabancı yatırım, dış kaynak kullanımı (outsourcing) ve üretimin yurt dışına taşınmasıdır (offshoring). Doğrudan yabancı yatırımlar aşağıda finansal dönüşümü incelerken ele alınacaktır. Geriye kalan iki alt başlıktan üzerinde yoğunlaşılacak olan üretimin yurt dışına taşınmasıdır (Galgoczi, Keune, Watt, 2005: 6). Çünkü üretimin yurt dışına taşınmasının temel rasyonelleri neoliberal dönüşüm ile sıkı sıkıya bağlıdır. Ayrıca Avrupa Birliği ülkelerinin genişleme öncesi sıklıkla tartışmaya açtıkları ‘dibe doğru yarış’ (race to bottom) korkusunun önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır.

Küresel bir aktör olarak Avrupa Birliği için ekonomik olarak rekabet edebilirlik birçok amacın önündedir. Hızla değişen üretim biçimlerine adapte olmak ve maliyetleri aşağıya çekmek, neoliberal küresel düzende ekonomik olarak ayakta kalabilmek için ulaşılması gereken iki ana hedeftir. Bu iki ana hedefe ulaşmak yolunda kullanılabilecek araçların başında Topluluğun yeni üyeleri gelmektedir. Özellikle Hindistan ve Çin’in düşük emek maliyetleri ile kıta Avrupa’sında üretime devam ederek mücadele etmek pek mümkün değildir. MDA ülkelerinin bu sorun karşısında taşıdıkları çözüm potansiyeli, düşük ücretli kalifiye emeğe sahip olmalarında ve düşük vergi sistemlerinde yatmaktadır (Barysch, 2006: 4). Küresel rekabetin iyice kızıştığı günümüzde yer değiştirme işleminin istihdam açısından yarattığı korkular giderek ikinci plana düşmektedir. Şirketlerin de desteği ve söz birliği ile artık tercihin yurt dışında üretip üretmemekten ziyade piyasa payı kaybetmeyi göze almakla ilgili olduğu bilinmektedir.

Rekabet edebilirlik açısından yaratmaya aday olduğu tüm bu pozitif sonuçlara rağmen, AB-15 üyelerinden yeni üyelere doğru bir üretimde yer değıştirme bugün itibari ile oldukça düşük düzeylerde dir. Şu ana kadar düşük düzeyde gerçekleşse de Avrupa Birliğı'nde üretimde yer değıştirme olgusunun genel özelliklerini çıkarmak mümkündür. İlk olarak söylenebilecek olan, batı Avrupalıların genişleme sonrası iş kaybı yaşayacaklarına ilişkin kaygılarının ampirik olarak doğrulandığıdır. Farklı sektörlerde üretimlerini MDA ülkelerine taşıyan şirketlerde yapılan incelemede, üretimin eski merkezinde iş kaybı, yeni merkezde ise istihdam artışı gözlenmiştir. Burada yaratılan her dört ya da beş iş için bir işin kaybedildiğine ilişkin bir oransal veri de mevcuttur (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2008: 7). Yani AB bütününde bakılırsa üretimde yer değıştirmenin istihdama pozitif katkı sağladığı söylenebilir.

Yer değıştirme için ikinci ortak nokta, değıştirmenin yoğunlaştığı sektörler olan enformasyon teknolojileri ve otomotivdir. Enformasyon teknolojilerinde Romanya ve Bulgaristan dışındaki 8 MDA ülkesi 1993 yılında elektronik parça üretiminde toplam AB çıktısındaki %11'lik paylarını, 2003 yılında %32'ye çıkarmayı başarmışlardır (Galgoczi, Keune, Watt, 2005: 12). 1990'ların başlarında otomotiv sektöründe rekabet açısından geri kalan Batı Avrupa ülkeleri üretimlerini MDA ülkelerine taşıma kararı almışlardır. Alman Volkswagen ile başlayan bu süreç Renault, Fiat gibi diğ er büyük Avrupalı üreticilerin takibi ile devam etmiştir (Barysch, 2006: 15). Sektörel açıdan baktığımızda beklentilerin aksine emek yoğun sektörlerden ziyade teknoloji yoğun sektörlerde bir hareketlilik yaş andığını görürüz. Bu durumun başlıca sebebi de MDA ülkelerinde emeğin genel profilinin iyi eğitimli olmasıdır. Bir anlamda ironik olarak sosyalist sistemin MDA ülkelerine bıraktığı miras, ilk defa kapitalist sistemde pozitif şekilde karşılanmıştır.

Daha öncede belirttiğimiz gibi tüm bu sürecin ardında yatan rasyonel kalifiye emeğe ödenen düşük ücret ve yabancı sermayedara tanınan düşük vergilendirme ve esnek istihdam politikalarıdır. Üretiminin bir kısmını Slovakya'ya taşıyan Volkswagen bu durumu örneklendirmek için idealdir. Volkswagen'in yatırımları ile Slovakya'da otomotiv sanayinin toplam sanayi üretimi içindeki payı 1989'daki %6,25'lik payından, 2002'de %20'lik bir paya ulaşmıştır. 2004 yılında

Volkswagen'ın Slovak bir çalışanı, sektörde çalışan diğer işçilerden ortalama 700 Avro daha fazla ücret almaktaydı, ayrıca ortalama ulusal ücreti de iki katına yakındı. Bu veri ilk etapta ücretler açısından pozitif bir tablo çizmektedir. Fakat iş Slovakia Volkswagen çalışanını Alman Volkswagen çalışanı ile kıyaslamaya gelince işin rengi değişmektedir. Şöyle ki 2001 yılında Slovakia'da bir Volkswagen çalışanının aldığı ücret Almanya'da çalışan bir Volkswagen'linin ancak beşte birine denk gelmektedir. Benzer senaryo çalışma saatlerinde de geçerlidir. Haftada 35.7 saat çalışan Slovakia Volkswagen işçisi, 42.2 saat çalışan diğer Slovak işçilerden şanslı olsa da; 28.8 saat çalışan Almanya Volkswagen işçisinden daha kötü şartlarda çalışmaktadır. Ayrıca Volkswagen'ın Slovakia'da dört vardiyalı ve haftanın 7 günü çalışmayı içeren üretim döngüsü kullanması ve deneme süresi sonrası düzenli iş akdinin imzalanması aşamasında işten çıkarmaların yaygın başvurulmuş bir yol olması tanınan esneklikle doğrudan alakalıdır (Bohle ve Greskovits, 2006: 17, 18, 19).

MDA ülkelerinde gerçekleşen üretimde yer değiştirme örneklerinin tümünde maliyetleri düşürme amacı görülmektedir. Ayrıca üretimde yer değiştirmenin istihdam açısından terk edilen ülkede negatif, yerleşilen ülkede de pozitif sonuçlar doğurduğu görülmektedir (Ward ve Morley, 2009).

Gerçekleşen bu değişimin maliyetleri kısma konusunda pozitif sonuçlar doğurduğu bir gerçek olsa da, rekabet edebilirlik açısından Çin ve Hindistan örneklerinin halen çok gerisinde olduğu unutulmamalıdır. Daha açık ifadesi ile MDA ülkelerine taşınan üretim batı Avrupa sermayesinin rekabet edebilirliğini güçlendirmiştir fakat Asya ile tutuşulan benzer rekabete kesin bir çözüm teşkil etmemektedir (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2007: 4). 2000-2003 yıllarında Romanya ve Bulgaristan dışındaki 8 MDA ülkesinden AB'ye gerçekleşen ihracatın %30'luk artışına kıyasla Çin'in aynı periyotta %150'lik ihracat artışı aradaki uçurumu net şekilde göstermektedir (Barysch, 2006: 15).

Üretimde yer değiştirme realitesinin bugün itibari ile marjinal boyutlarda olduğunu söylemek gerekir. Üretimin MDA ülkelerine taşınması trendinin ne boyutlara ulaşacağını bugünden kestirmek güçtür. Fakat dikkat çekilmesi gereken

nokta MDA ülkelerinin giderek Avrupa kıtasında Asya ile rekabete tutuşacak coğrafya olarak sivrilme ihtimalidir. Üretimde yer değiştirme trendinde yaşanacak her artış, MDA ülkelerini sermaye açısından daha iyi koşullar yaratmaya zorlayacaktır. Batı Avrupa ise Avrupa Sosyal Modelinden ödünler vererek tepki uyandırmak yerine üretimi MDA ülkelerine taşıyarak rekabet sorununa çözüm arama eğilimine girebilme imkanına sahip olacaktır. Üretimde yer değiştirme bu açıdan bakıldığında sermayenin elindeki en büyük tehdit unsurlarından biridir. Küresel düzende hareketliliği uç sınırlara ulaşan sermayenin elindeki bu tehdit Batı Avrupa'dan ziyade emek ücretleri açısından Asya ile rekabet eden MDA ülkelerine yönelmiş durumdadır. Bu noktada da bir kez daha, neoliberal Avrupa Birliği fotoğrafı içinde daha neoliberal bir blok olarak MDA coğrafyası gerçeği ile karşılaşmaktadır.

4.2.2.4 Genişlemiş Avrupa Birliği ve Esneklik

Esneklik kavramının genişlemiş Avrupa Birliği'ndeki durumunun incelenmesi başlı başına ayrı bir araştırmanın konusu olabilecek boyuttadır. Kavramın test edileceği alanların genişliği ve içinde barındırdığı alt kavramlar, bu durumun asıl sebepleridir. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında incelenecek esneklik kavramı için sınırlayıcı bir metodoloji kullanılacaktır.

Esneklik kavramı mikro ve makro düzeyde ele alınmaya müsait bir kavramdır. Mikro düzeyde emeğin ülkeler arası hareketliliği, iş alanları arasındaki hareketliliği, coğrafi hareketliliği, iş yaratma (job creation) ve iş yok etme (job destruction) alt başlıkları yer almaktadır. Makro düzeyde de kurumsal esneklik altında emek piyasasının düzenlenmesine ilişkin durum, emek piyasası politikaları, sendikaların konumu ile ayrı bir alt başlık olarak ücret esnekliği yer almaktadır (Paas, Eamets, Room, 2002: 12). Çalışmanın bu bölümünde kapsam bakımından sadece makro düzeyde esneklik ele alınacaktır. Makro düzeyin alt başlıklarından olan sendikaların durumu, ücret esnekliği ve istihdamın korunmasına ilişkin mevzuat da yukarıda farklı başlıklar altında değerlendirildiği için atipik çalışma biçimleri, çalışma süreleri ve aktif emek piyasası politikalarına yapılan harcamalara

odaklanılacaktır. Böylece çalışmanın bütününde esnekliğin Avrupa Birliği ve MDA ülkelerindeki etkisinin makro düzeyde incelenmesinin tamamlanması amaçlanmaktadır.

1990'ların ortalarından itibaren tüm AB'de atipik çalışma biçimlerinde bir artış görülmektedir. 1998 yılında yarı zamanlı çalışanların toplam istihdamdaki payı %15,9 iken 2011'in son çeyreğinde bu oran %18,5'e yükselmiştir. Atipik çalışmanın bir diğer boyutu geçici iş akitleri ile çalışmadır. 1998 yılında geçici kontrat ile çalışanlar genel istihdam içinde %11,5'lik bir paya sahiptiler. 2011 son çeyreğinde bu pay % 14,4'e yükselmiştir (ETUI, 2009: 26, Eurostat). Topluluk genelinde artan emek esnekliğinin göstergelerinden biri olan atipik çalışma biçimleri, 1990'ların sonlarına doğru Topluluk hukukunda da yer bularak AB endüstri ilişkilerinin tam anlamıyla bir parçası haline gelmiştir (Paas, Eamets, Room, 2002: 13). 1997 tarihli Kısmi Zamanlı Çalışma Çerçeve Anlaşması, 1999 tarihli Belirli Süreli Çalışma Çerçeve Anlaşması ve 2002 tarihli Tele-Çalışma Çerçeve Anlaşması Topluluk düzeyinde atipik çalışmayı düzenleyen yasal metinlerdir.

MDA ülkelerinin neoliberal transformasyon sonrası Batı Avrupa ülkelerine kıyasla atipik çalışmaya daha meyilli olmaları beklenen bir durum olsa da gerçek böyle değildir. Neoliberalizme içkin diğer parametrelerde neoliberalizmi içselleştirmek adına Batı Avrupa'nın ilerisinde olan MDA ülkeleri, atipik çalışma biçimlerinin yaygınlığında geri kalmışlardır. Bu durumun asıl sebebi tam zamanlı işlerde emeğin ne derece korunabildiğinde gizlidir. MDA ülkelerinde esneklik politikaları ile birlikte emeği koruyan düzenlemelerin azlığı, tam zamanlı işlerde daha korumasız ve liberal bir emek piyasası yaratmaktadır. Batı Avrupa ise MDA ülkelerine kıyasla emeğin yasal düzenlemelerle daha çok korunduğu tam zamanlı emek piyasalarına sahiptir. İşverenler tam zamanlı işlerde emek piyasası yeterli derecede korunmuyorsa atipik çalışma biçimlerine başvurmaktan imtina ederler (ETUI, 2009: 33). MDA ülkelerinde Batı Avrupa'ya kıyasla daha düşük atipik çalışma aradaki bu farklılıktan ileri gelmektedir.

İşgücü piyasası düzenlemeleri için iki ayrı kategori mevcuttur: aktif işgücü piyasası düzenlemeleri ve pasif işgücü piyasası düzenlemeleri. Aktif işgücü piyasası

düzenlemelerinin ana hedefi istihdam edilebilirliği artırmaktır. Bu grup içinde istihdam teşvikleri, iş bulma hizmetlerine ilişkin yasal ve kurumsal düzenlemeler, mesleki eğitim programları ile gençler, yaşlılar, özürllüler gibi belirli kitleleri istihdama katmak gibi politikalar yer almaktadır. Pasif işgücü piyasası düzenlemeleri de işsizlik sigortası ve yardımlardan oluşmaktadır. Bu iki kategoriden son dönemde aktif işgücü düzenlemeleri ön plana çıkmış olsa da, her ikisinin de birbirini ikame edemeyecek özelliklerde olduğu unutulmamalıdır (Sapancalı, 2007b: 24).

Aktif işgücü piyasası düzenlemeleri için Topluluk düzeyinde bağlayıcı metin eksikliği söz konusudur. Topluluğun üye devletlerin inisiyatifine bıraktığı bu alanda yürütülen politikalarda homojenlik söz konusu değildir. Örneğin Almanya, Fransa ve İngiltere, 1990-2002 yılları arasında mesleki eğitime yaptığı harcamayı azaltırken Danimarka, Avusturya, İspanya, Finlandiya gibi ülkeler aynı periyot içinde mesleki eğitim harcamalarını artırmışlardır.

Aktif ve pasif işgücü piyasası harcamalarının GSMH içindeki payı, üye devletler arasında bir karşılaştırma yapabilmek için daha tutarlı bir veridir. Fakat burada da yetersiz veri dolayısıyla harcama trendleri üzerine bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Eurostat'da 2000 yılı için işgücü piyasası harcamalarının GSMH'ya oranı için sadece 6 AB üyesine ilişkin veri yer almaktadır. Avusturya, Belçika, Almanya, Fransa, Finlandiya ve İsveç'ten oluşan bu 6 ülkede, ilk beşinde GSMH'dan ayrılan pay 2007 yılı itibari ile artış gösterirken sadece İsveç'te bir düşüş söz konusudur.

Toparlamak gerekirse, neoliberal küreselleşmenin beraberinde getirdiği küresel rekabet karşısında ne Batı Avrupa ne de MDA ülkeleri, doğal olarak tepkisiz kalamamışlardır. İşgücü piyasalarının esnekleştirilmesi ve emek piyasası mevzuatlarında yumuşama bu sürecin kaçınılmaz sonuçlarıdır. MDA ülkelerinde bu sürecin etkileri Batı Avrupa'ya kıyasla daha şiddetli hissedilmektedir. Bugün itibari ile esnekliğin istihdam ve rekabet edebilirlik açısından yarattığı pozitif sonuçlar ile yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi negatif sonuçları arasında sıkışmış bir Avrupa tablosu oluşmuş durumdadır. Genişlemenin bu sorunlu tabloya eklediği boyut ise Avrupa Sosyal Modeli'nin MDA ülkelerine ihraç edilme boyutudur. Topluluğun

bugüne kadar göttüğü politikalar bu modelin bölgeye ihracı üzerine kafalarda soru işaretlerinin oluştüğü kabul edilebilir bir gerçektir. Fakat bu eleştiriği tamamen Batı Avrupa üye ülkelerinin üzerine yıkmak da diğér bir gerçekliğı görmezden gelmek demektir. Bu ikinci gerçekliik de MDA ülkelerinin modeli sahiplenmek için net bir tavır almak ile Anglo-sakson modeline yakın esnekliğın rekabet açısından yarattığı getirilerinden feragat etmek arasında gidip gelen çelişkili tutumudur.

4.2.3. Neoliberal Dönüşüm Sonrası Üretkenlik-Ücret İlişkisi ve Gelir

Neoliberal görüş devletin ekonomiden elini çekmesiyle serbest piyasaya tanınacak sınırsız özgürlüğün ekonomik büyümeyi yaratacak yegane yol olduğı inancına dayanmaktadır. Yaratılacak bu ekonomik büyümenin de yoksulluğı bertaraf edip refahı beraberinde getireceğine inanılmaktadır (Altuğ, 2005: 16). Neoliberal politikalar MDA ülkeleri ve Avrupa Birliğı'nde uygulanmaya başladıktan sonra bu ilişkinin ekonomik büyüme boyutunun sağlandığı söylenebilir. MDA ülkeleri için neoliberal transformasyon döneminin toparlanma evresinde, AB içinde 1990'ların ortalarından itibaren makro ekonomik değerlerde ekonomik büyümenin seyri izlenebilir ve ispatlanabilir durumdadır. Sorgulanması gereken ikinci ilişki olan ekonomik büyüme ve yoksulluk ilişkisi bu başlığın odaklanacağı temel meseledir.

Ekonomik büyüme ile yoksulluk arasındaki ilişki kurulurken dikkat edilmesi gereken nokta birikimin boyutlarıdır. Üretkenlik artışından bağımsız bir ücret incelemesi yanıltıcı sonuçlar doğurmaya gebedir. Neoliberalizmin yoksulluk ve ücretler üzerinde pozitif etki yaratacağı iddiasının doğrulanması için üretkenlik artışı ile ücret artışının birbirini dengelemesi birincil koşuldur. Çünkü bu koşul karşılanmadığı takdirde sermaye birikimi toplumun genelinin bir özelliğı olmaktan ziyade ayrıcalıklı bir gruba ait bir özellik olarak ortaya çıkacaktır.

Tablo 8: MDA Ülkelerinde Geçiş Döneminde Emek Üretkenliği, Reel Ücretler ve GSMH'nın Gelişimi

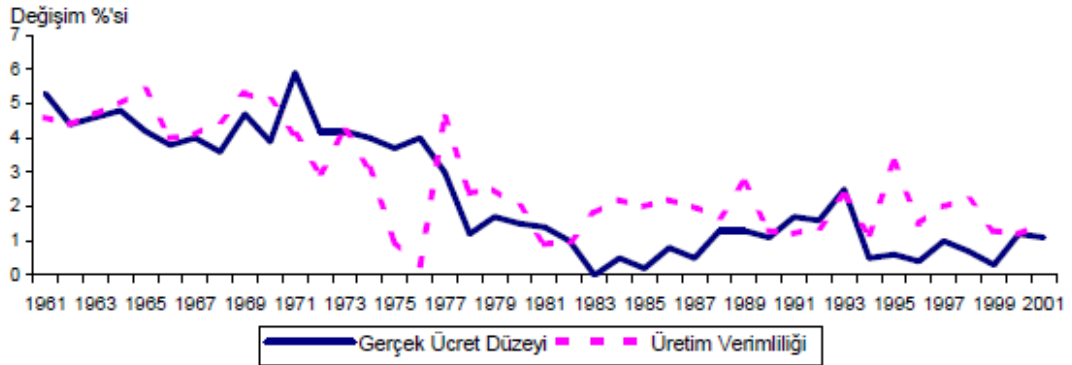
		1993	1995	1997	1999	2000
Bulgaristan	Üretkenlik	99.8	124.4	129.3	125.2	145.7
	Ücretler	91.3	68.6	45.0	58.1	62.3
	GSMH	98.5	103.2	86.4	91.5	96.8
Çek Cumh.	Üretkenlik	98.8	114.8	136.2	145.7	157.4
	Ücretler	103.7	119.9	132.8	139.1	142.7
	GSMH	100.6	110.4	115.9	112.3	115.6
Estonya	Üretkenlik	95.2	91.6	120.7	130.6	-
	Ücretler	102.3	108.3	118.9	132.3	139.7
	GSMH	91.0	93.0	107.7	111.3	118.9
Macaristan	Üretkenlik	113.4	144.6	179.8	222.4	259.5
	Ücretler	99.5	95.2	95.8	102.8	106.3
	GSMH	99.4	103.8	109.8	120.4	126.6
Letonya	Üretkenlik	92.9	99.3	121.5	135.2	-
	Ücretler	105.0	117.1	123.2	135.1	139.7
	GSMH	85.1	85.1	95.5	99.9	106.5
Litvanya	Üretkenlik	87.0	87.6	99.5	110.9	-
	Ücretler	75.0	88.3	103.4	123.0	124.3
	GSMH	83.8	78.1	86.7	87.0	89.8
Polonya	Üretkenlik	109.7	131.7	159.8	189.2	212.2
	Ücretler	99.6	103.6	116.0	154.0	158.0
	GSMH	103.8	116.8	132.4	144.4	150.2
Romanya	Üretkenlik	109.0	142.1	150.0	148.8	170.6
	Ücretler	86.5	100.2	85.4	85.1	85.8
	GSMH	101.5	112.9	109.2	102.1	103.7
Slovakya	Üretkenlik	101.8	113.5	121.9	132.0	148.7
	Ücretler	96.1	104.6	119.4	117.7	111.9
	GSMH	96.2	107.8	122.4	130.2	133.1
Slovenya	Üretkenlik	105.8	127.3	145.1	157.7	170.9
	Ücretler	112.2	121.4	131.3	137.8	140.0
	GSMH	102.8	112.6	122.0	133.4	139.6

Kaynak: Galgoczi, 2002: 43.

Tablo 8’de MDA ülkelerinin neoliberal transformasyon döneminde ücret ve üretkenlik rakamları yer almaktadır. 10 yeni AB üyesinden ücretlerdeki artışın üretkenliği karşılayabildiği sadece üç ülke vardır. Geri kalan 7 ülkeden Bulgaristan ve Romanya’da üretkenlik, incelenen periyotta artış göstermesine rağmen ücretlerde gerileme yaşanmıştır. Macaristan ve Polonya’da üretkenlik %100’den fazla artarken ücretler bu artışın çok gerisinde kalmıştır. Bu veriler ışığında neoliberalizmin üretkenliği artırırken ücretleri baskılama konusunda MDA coğrafyasında başarılı olduğu söylenebilir.

Batı Avrupa’da ücretler ile verimlilik arasındaki ilişki MDA coğrafyasından çok farklı değildir. Neoliberalizmin ücretler üzerindeki baskısı AB-15 üzerinde de etkisini göstermiştir. Keynesyen dönemde birbirine yakın seyreden gerçek ücret düzeyi ile üretim verimliliği 1980 sonrası bozulmaya başlamış, 1993’teki istisna dışında gerçek ücret düzeyi sürekli olarak üretkenliğin altında kalmıştır. İki veri arasındaki makas da Keynesyen döneme kıyasla ücretler aleyhine artmıştır. Şekil 3’de açılan bu makas net bir şekilde görülmektedir. 2001-2004 yılları arasında dönem itibari ile aday ülke konumunda olan MDA ülkelerini katarak yapılan hesaplamalarda AB genelinde saatlik ücretlerdeki artış %0,02 olarak gerçekleşmiştir. Bu da yakın dönemde AB’de ücretlerin ancak enflasyonu karşılayabildiklerini, gerçek bir gelir artışı olmadığını göstermektedir (Ar, 2007: 220).

Şekil 3: AB Genelinde Ücret ve Verimlilik İlişkisi

Kaynak: Ar, 2007: 219.

Asgari ücret devletin sosyal alan açısından hayata geçirdiği en önemli araçlardan biridir. Yoksulluğun dizginlenmesi için kapsayıcı ve önemli bir adım olan asgari ücret uygulamalarının önemi, ücretlerin neoliberal rekabet tarafından baskılandığı dönemde bir kat daha artmıştır. Asgari ücret uygulaması tüm AB tarafından uygulanmaktadır. Ücretin tespit edilmesi aşamasında homojenlik sağlanamasa da, asgari ücret rakamları ve trendleri neoliberalizmin ücretlerle olan ilişkisi açısından önemli bir veridir.

Tablo 9’da AB ülkelerinde asgari ücret rakamlarının gelişimi görülmektedir. Rakamlarda ilk göze çarpan MDA ülkelerinin asgari ücret ödeme miktarlarının Batı

Avrupa üyelerine kıyasla çok düşük olduğudur. Her ne kadar 10 yıllık bir dönemde MDA ülkeleri asgari ücret artışı açısından Batı Avrupa'ya kıyasla çok daha iyi performanslar gösterebilirler de, aradaki fark halen çok yüksektir. AB-15 üyesi ülkelere en kötü konumdaki Portekiz'de dahi, MDA ülkeleri arasındaki en parlak ülke olan Çek Cumhuriyeti'nden neredeyse 2 kat daha fazla bir asgari ücret ödemesi yapılmaktadır. Söz konusu farkın kapanabilmesi için MDA ülkelerinin benzer bir performansı çok daha uzun süre devam ettirmesi gerekmektedir.

Bu veriye yönelebilecek eleştirilerden biri satın alma gücünü göz ardı etmesidir. Fakat satın alma gücü paritesine göre bu rakamlar üzerinden hesaplamalar yapıldığında aradaki fark azalsa da uçurum halen çok büyüktür. Örneklendirmek gerekirse 2007 yılında Lüksemburg ve Bulgaristan'ın asgari ücretleri arasında yaklaşık 17 kat fark bulunmaktadır. Satın alma gücü paritesine göre bu rakamlar uyarlandığında fark halen 7 kat olmaktadır (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2007: 3). Bu düşük ücret elbette esneklik ve rekabet açısından MDA ülkeleri için bir avantaj sağlamaktadır.

Tablo 9: AB Üyelerinde Asgari Ücret Gelişimi (Avro)

	1999	2000	2005	2006	2007	2008	2012
Belçika	1074	1096	1210	1234	1259	1309.6	1443.54
Bulgaristan	32.7	38.3	76.7	81.8	92	112.5	138.05
Çek Cumh.	92.5	111	234.5	261.3	288	304	310.23
Estonya	-	-	171.9	191.7	230.1	278	290.00
İrlanda	-	945	1183	1293	1403	1462	1461.85
Yunanistan	505	526	667.7	667.7	657.9	680.6	876.62
İspanya	416	425	598.5	631.1	665.7	700	748.30
Fransa	1036	1049	1164	1217.9	1254.3	1280	1398.37
Letonya	74.7	84.4	115.9	129.2	172	229.4	231.70
Litvanya	91.7	106.3	144.8	159.3	173.8	231.7	285.92
Lüksemburg	1162	1191	1467	1503.4	1570.3	1570	1801.49
Macaristan	88.5	100.2	231.9	247.3	257.9	272.5	295.63
Malta	461.8	500	557.2	579.7	584.2	612.3	679.87
Hollanda	1064	1092	1265	1273	1301	1335	1446.60
Polonya	159	158.9	205.3	233.5	245.5	312.6	336.47
Portekiz	357	371	437	450	470.2	497	565.83
Romanya	28.4	24.7	72.4	90.2	114.2	141.4	161.91
Slovenya	362.8	374.7	490	511.9	521.8	538.5	763.06
Slovakya	-	-	167.2	182.2	217.3	242.5	327.00
İngiltere	866.3	970.5	1197.1	1269.1	1361.4	1222.5	1201.96

Kaynak: Eurostat Statistics Database.

MDA ülkelerinde asgari ücrette yaşanan düzelmeler gelir adaletsizliği üzerinde pozitif etki yapmaktadır. Fakat AB-15 ile yeni üyeler arasında yapılan karşılaştırma kapanacak farkın büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Bu farkın kapanması için güçlü bir kolektif pazarlık ve sendika yapısı kilit role sahiptir. Fakat yukarıdaki inceleme doğrultusunda sendikal örgütlenme ve kolektif pazarlık yapılarının MDA ülkelerinde AB-15'e kıyasla oldukça zayıf olduğunu hatırlamak gerekir. Galgoczi'nin MDA ülkelerindeki sendikaların neoliberal transformasyon döneminden kalma pasiflik ve kendini tutarak geçiş destek olma alışkanlıklarından bir an önce sıyrılmaları gerektiğine, aksi takdirde sistemin sadece elitist bir kesime hizmet etmeye devam edeceğine ilişkin tespiti bu noktada önemlidir (Galgoczi, 2002: 39)

Yoksulluk ve gelir adaletsizliği sorununa 2000 Lizbon sonrası ciddi olarak eğileceğini öne süren Avrupa Birliği'nde, temel strateji olarak daha fazla iş yaratma

kabul görmüştür. Daha fazla iş yaratmanın sosyal uyum ve gelir adaleti açısından en iyi yol olduğu düşüncesi, daha fazla iş yaratılmış olmasına rağmen gerçekleşmemiştir. Gerek %20'lik dilimler, gerekse gelir adaletsizliğinin ölçümü açısından en sık referans verilen gini katsayısı bu durumu kanıtlamaktadır. Milli gelirden en fazla geliri alan %20'lik dilim ile en az geliri alan %20'lik dilim arasındaki fark 2000-2007 yılları arasında artış göstermiştir. 2000 yılında 4.5 kat olan bu fark 2007 yılında 4.8'e yükselmiştir. Ülke bazında örnek vermek gerekirse İtalya'da esnek iş ilişkisi türlerini ve esnek istihdam türlerini uygulamaya sokan Biagi reformları sonrası gelirden en fazla payı alan %20'lik dilim ile en düşük payı alan %20'lik dilim arasındaki fark 4.5 kattan 5.5 kata çıkmıştır. Benzer amaçla Hartz reformlarını uygulamaya sokan Almanya'daki dilimler arası eşitsizlik de 3.5 kattan 4.1 kata çıkmıştır (ETUI, 2009: 11, 12).

MDA ülkeleri açısından geçiş dönemi sonrası yaşanan ekonomik toparlanma ve büyüme pozitif bir argüman olarak ileri sürülmektedir. Fakat GSMH artışı ile gelir adaletsizliğinin giderilmesi arasında bir bağlantı yoktur. Aksine birçok ülke örneğinde neoliberal dönemde GSMH'da artış yaşanırken gelir adaletsizliği artış göstermiştir (Çelik, 2004b: 62). Gelir adaletsizliğini asıl tetikleyen unsur piyasa mekanizması üzerindeki düzenleme ve denetimlerin azalmasıdır. MDA ülkelerinde sosyalist sistemin terk edilmesi ile piyasa üzerindeki engellerin kontrolsüz ve aşırı hızlı bir şekilde kaldırılması bu durumun en iyi göstergesidir. 1987-1995 yılları arasındaki Gini katsayısı değişimine göre, bu yıllar arasında gelir dağılımı bozulmayan Slovakya dışında bir ülke yoktur. Litvanya, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan gibi ülkelerde yaşanan negatif değişimin boyutları, zaman dilimi göz önüne alınarak değerlendirildiğinde Gini katsayısı için uç noktalardadır (Milanovic, 1998: 41).

Neoliberalizmin kuralsızlaştırma, sendikal örgütlenmeyi etkisiz kılma, reel ücretleri baskılama, toplu pazarlık sistemlerinin etkinliğini ve kapsamını azaltma⁶¹,

⁶¹ Visser sendikaların 1980 sonrası zayıflayan pazarlık güçlerine bağlı olarak artan verimlilik karşısında bir ücret artışı sağlayamadıklarının iddia edilebileceğini söyler. Fakat bu nedenselliğin AB'deki ücret kaybının ABD'den daha hızlı olmasını açıklayamadığını da belirtir. Çünkü sendikalaşmanın çok daha zayıf olduğu ABD'de benzer bir sendikal güç kaybına rağmen ücret paylarındaki düşüş AB'deki kadar şiddetli olmamıştır (Visser, 2000: 439). Visser'in bu haklı

istihdam güvencesini yok etme gibi politikaları göz önüne alındığında artan eşitsizlik şaşırtıcı bir saptama olmaktan çıkmaktadır. ABD’de Ulusal Ekonomi Araştırmalar Bürosu’nun son çalışmasında büyümenin tüm meyvelerinin en üst gelir grubu tarafından toplandığı tespitin, gelir adaletsizliğinden ziyade sıkı çalışma ve doğru yatırımla ilişkilendirilmeye çalışılması neoliberalizmin geldiği noktayı özetlemektedir (Kozanoğlu, Özden, Gür, 2008: 227).

Bu başlığın girişinde neoliberal düşüncenin, müdahale edilmeyen piyasa ekonomisi ile refahı yaratıp yoksulluğu bertaraf edeceğine ilişkin iddiasını ortaya koymuştuk. Fakat AB özelinde bu iddia gerçekçilikten uzaktır. Bozulan gelir dağılımının toparlanması için daha fazla sosyal harcama ve daha adil vergilendirme politikaları en etkin araçlar olarak öne çıksa da; neoliberalizmin kurumsallaştığı MDA ülkelerinde bu araçların kullanım ihtimali hayli zayıftır. Hatta küresel rekabetle baş edebilmek için kullanılan düşük gelirli yüksek kaliteli emek profili ve düşük vergilendirme politikaları aksi yönde bir hareket oluşturmaktadır.

4.3. FİNANSAL KURALSIZLAŞTIRMA VE MERKEZ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ

Soğuk savaş sonrası MDA ülkelerinin transformasyonunda kilit politikalardan biri finansal kuralsızlaştırmadır. Küresel neoliberal dönüşümün sac ayaklarından biri olan finansal kuralsızlaştırma, sermayenin serbest dolaşımı ve doğrudan yabancı yatırımların önemi ön plana çıkartılarak küresel bir kabul görmüştür. MDA ülkeleri de bankacılık, fiyat düzenlemeleri, rekabet politikaları, kambiyo sistemi gibi alanlarda reformlar gerçekleştirerek bu sürece adapte olmuşlardır.

sorgulamasından hareketle neoliberalizmin politik ve ekonomik düzlemde öne çıkardığı politikalarının kolektif bir etki gösterdiği söylenebilir. Etki ağırlıkları değişen bu politikalar sürece bir bütün şeklinde etki etmiştir.

Tablo 10: Geçiş Dönemi Göstergeleri⁶²

		Fiyat Liberalizasyonu	Ticaret ve Kambiyo Sistemi	Rekabet Politikası	Bankacılık Reformu ve Faiz Oranlarının Liberalizasyonu
Çek Cumh.	1989	1.00	1.00	1.00	1.00
	2000	4.33	4.33	2.67	3.33
	2008	4.33	-	3.00	-
Estonya	1989	1.00	1.00	1.00	1.00
	2010	4.33	4.33	3.67	4.00
Macaristan	1989	2.67	2.00	1.00	1.00
	2010	4.33	4.33	3.33	3.67
Letonya	1989	1.00	1.00	1.00	1.00
	2010	4.33	4.33	3.00	4.00
Litvanya	1989	1.00	1.00	1.00	1.00
	2010	4.33	4.33	3.33	3.67
Polonya	1989	2.33	1.00	1.00	1.00
	2010	4.33	4.33	3.33	3.67
Slovakya	1989	1.00	1.00	1.00	1.00
	2010	4.33	4.33	3.33	3.67
Slovenya	1989	2.67	2.00	1.00	1.00
	2010	4.00	4.33	2.67	3.33
Bulgaristan	1989	1.00	1.00	1.00	1.00
	2010	4.33	4.33	3.00	3.67
Romanya	1989	1.00	1.00	1.00	1.00
	2010	4.33	4.33	3.00	3.33

Kaynak: EBRD, Forecasts, Macro Data, Transition Indicators, <http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro.shtml#ti> (22 Mart 2012).

EBRD'nin tespitlerine göre fiyat liberalizasyonu açısından tüm MDA ülkeleri en ileri seviyeye ulaşmışlardır. Slovenya dışında tüm yeni üyeler tam fiyat liberalizasyonu olarak tanımlanan 4+ seviyesine ulaşmışlardır. Bu ülkelerde barınma, toplu ulaşım ve doğal monopoller dışında fiyatlar tamamen piyasa tarafından belirlenmektedir. Benzer şekilde ticaret ve kambiyo rejiminde de 4+ seviyesine ulaşan MDA ülkeleri, ticaret engellerini birçok alanda kaldırıp Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olarak, ileri sanayi ülkeleri standartlarına ulaşmışlardır.

⁶² Tablo'da yer alan skorlar Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın (EBRD) derecelendirme sistemine aittir. Buna göre 1 liberalizasyon açısından en kötü durumu, 4 ve 4+ da liberalizasyon açısından en gelişmiş durumu ifade eder.

Rekabet politikası açısından Romanya, Bulgaristan ve Slovenya 2008 yılı itibari ile diğer ülkelerden bir adım geridedirler. Bu üç ülkede rekabet politikasına ilişkin yasal ve kurumsal altyapı sağlanmış olmasına karşın pazara giriş ve dominant şirketler üzerindeki yaptırımlar açısından sınırlı bir ilerleme tespit edilmiştir. Geri kalan ülkeler ise yaptırım ve uygulama açısından bu 3 ülkeden daha iyi konumdadırlar.

Bankacılık ve faiz oranlarının liberalizasyonuna ilişkin düzenlemelerde tüm MDA ülkeleri ilerleme kat etmişlerdir. Litvanya, Polonya, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan ve Romanya'da faiz oranlarının liberalizasyonu tamamen bitmiş, özel bankaların mevcudiyetine, özel sektörün kredilendirilmesine, bankacılık sektörünün düzenlenmesi ve denetlenmesine ilişkin de önemli adımlar atılmıştır. 2008 yılı itibari ile Macaristan, Estonya ve Letonya bu ülkelere kıyasla bir düzey ilerdedir ve Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank for International Settlements-BIS) standartlarına ulaşmak üzere yolun çoğunu kat etmişlerdir.

Finansal altyapısını hazırlayan MDA ülkelerinin doğal olarak ilk amaçları doğrudan yabancı yatırımı çekmektir. Bu amacın gerçekleşmesi için gerekli altyapı hazırlıkları sağlandıktan sonra ikinci kademede yabancı sermayeyi cezp edecek şartların yaratılması gerekmektedir. AB-15, ABD ve Japonya sermayesini hedefleyen yeni üyeler böylece küresel rekabetçi bir rejime dahil olmuşlardır. Bir sonraki başlıkta detaylandırılacak olan 'dibe doğru yarış' kavramının MDA ülkeleri özelinde son yıllarda literatürde ilgi görmesinin nedeni de bu rekabet rejimidir.

Dış yatırım bir taraftan kalkınmada oynadığı rol açısından önemi sıklıkla belirtilen bir kavram haline gelirken, diğer taraftan da gelir adaletsizliği gibi negatif yönleri yüzünden eleştiriye maruz kalmıştır. 1980 sonrası neoliberal düzende en üst seviyelere taşınan sermaye hareketliliği karşısında devletlerin kayıtsız kalmalarını beklemek elbette ki olası değildir. Fakat dış yatırım bağımlılığı ya da aşırı düzeylerde yabancı sermaye oranı, finansal liberalizasyonun negatif yüzünü ortaya çıkarmaktadır. Sermayenin belirli üretken sektörlerde toplanması, devletin yeniden dağıtım mekanizmasına etki etmesi, sermayeyi ülkeye çekebilmek adına

ücretlendirme ve vergilendirme dengesinin bozulması gibi negatif etkiler bu açıdan akla ilk gelenlerdir (Mahutga ve Bandelj, 2008: 431).

MDA ülkeleri finansal liberalizasyon açısından AB-15 ile aralarında bulunan altyapı farklılığını ortadan kaldırdıktan sonra yabancı sermaye çekme yarışına doğrudan katılmıştır. Bu durum AB-15'in neoliberal dönüşümünün finans ayağı açısından önemlidir. Zira söz konusu bölge, her ne kadar bugün dünya geneline kıyaslandığında düşük miktarlarda yatırım çekebilse de, özellikle Avrupa sermayesine sunduğu ucuz ve kaliteli emek opsiyonu ile fark yaratmıştır. Doğrudan yabancı yatırım miktarları yıllara göre değişiklik gösterse de, Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin ana çekim alanı olduğunu söyleyebiliriz. Romanya ve Bulgaristan ise AB üyelikleri sonrası büyük sıçrama göstererek Visegrad ülkeleri ile rekabet eder hale gelmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımların MDA ülkelerinde yakalanan yüksek büyüme hızlarındaki etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Yerel ekonomi üzerinde gerek istihdam gerekse büyüme için kaynak yaratma açısından doğrudan yabancı yatırımlar, MDA ülkeleri için pozitif sonuçlar üretmiştir. Fakat Mahutga ve Bandelj'in çalışmalarında altını çizdikleri gibi; doğrudan yabancı yatırımlar MDA ülkelerindeki eşitsizliği de artırıcı etki yapmışlardır. Yabancı sermayenin düşük ücretli emeğe, Slovakya'daki Volkswagen örneğinde gördüğümüz gibi kendisine göre düşük fakat bulunduğu ülkeye göre yüksek bir ücret ödemesi, yerli ve yabancı sektörler arasında bir ikililik yaratarak gelir dağılımını olumsuz etkilemiştir (Mahutga ve Bandelj, 2008: 431).

Finansal liberalizasyon açısından önemli bir diğer alan bankacılık sektörüdür. Transformasyon dönemi sonrası MDA ülkelerinde bankacılık sektörü yabancı sermayenin ilgi odağı haline gelmiştir. Tablo 11'de görüleceği üzere 2008 yılı itibari ile MDA ülkelerinde yabancı bankaların varlıklarının toplama oranı %80'e yükselmiştir. Estonya, Litvanya ve Slovakya'da neredeyse bankacılık sektörünün tamamı yabancıların kontrolüne geçmiştir.

Tablo 11: MDA Ülkelerinde Bankacılık Sektörü ve Yabancı Payı

	Toplam Banka Sayısı (Yabancı Banka Sayısı)		Yabancı Bankaların Varlıklarının Toplama Oranı (%)	
	2003	2008	2003	2008
Estonya	7(4)	17(15)	97,5	98,2
Macaristan	38(29)	39(25)	83,5	84,0
Letonya	23(10)	27(16)	53,0	65,7
Litvanya	13(7)	17(5)	95,6	92,1
Polonya	58(46)	70(60)	71,5	76,5
Slovakya	21(16)	26(16)	96,3	99,2
Slovenya	22(6)	24(11)	18,9	31,1
Bulgaristan	35(25)	30(22)	82,7	83,9
Romanya	30(21)	32(27)	54,8	87,7
Ortalama			72,64	79,82

Kaynak: EBRD, Economic Statistics and Forecasts, Foreign Direct Investment,
<http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm> (27 Ekim 2009).

MDA ülkelerindeki bu yüksek yabancı sermaye ilgisini artan hizmet ortamı, sermayenin küresel hareketliliği, bankacılık sektörünün güven vermesi gibi pozitif olgular ile desteklemek mümkündür. Fakat aynı veriler AB-15 ile karşılaştırıldığında işin rengi değişmektedir. Küresel finans kuruluşları ve AB tarafından övgüyle bahsedilen finansal liberalizasyonun bankacılık ayağı, gelişmiş ülkelerde pratikte pek rağbet görmemektedir. 2009 yılı sonu itibari ile AB bankacılık sektöründe yerli bankaların toplam pazar payı %73 olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı yıl içinde AB-15 için toplam banka varlıklarının sadece %26'sı yabancılar tarafından kontrol edilmektedir. Yeni üyeler açısından bu oranın %60'ın üzerinde seyrediyor olması aradaki farkı açıkça ortaya koymaktadır (European Central Bank, 2010: 21).

Yeni üyeler arasında dikkat çeken bir diğer veri Slovenya'ya aittir. Geçiş döneminde diğer ülkeler gibi neoliberal politikaları doğrudan kabullenmekten ziyade kademeli bir reformu seçen Slovenya finansal liberalizasyon açısından da benzer bir strateji izlemiştir. MDA ülkeleri bankacılık sektöründeki yüksek yabancı sermaye sahipliğini inceleyen Epstein, bu durumu sosyal şartlar ile açıklamaktadır. Epstein'a göre geçiş döneminin başlangıcında MDA ülkelerindeki reformistler ilk etapta bankacılık sektöründe yüksek bir yabancı kontrolünü mantıksız olarak değerlendirirken, uluslararası finansal kuruluşların ve neoliberal retoriğin devreye

girmesini takiben bu tip düşünceler çağın gerisinde ve utanç verici olarak algılanmaya başlanmıştır. Sosyalist sistemi terk eden ülkelerdeki sosyalizmi lanetlemeye ve liberalizm ile ne olursa olsun iyi ilişkiler tesis etmeye meyilli sosyal bağlam, uluslararası kuruluşlar ve neoliberal retorik tarafından sömürülmüştür. Epstein'a göre bu karşıtlık üzerinden oluşturulan söylem Slovenya ile diğer ülkeler arasındaki farkı da açıklamaktadır. Geçiş döneminde politik devamlılığı sağlayabilen Slovenya tavsiyelere muhtaç yönetimlerle karşılaşmadığı için, hem geçiş dönemi radikalizmine teslim olmamış hem de batı ile ilişkilerini tesis edebilmiştir. Bir anlamda Slovenya diğer MDA ülkeleri gibi batının dediklerini dinlemiş, fakat uygulama aşamasında bu dinlediklerini sorgulayarak kendi politikasını yaratmıştır (Epstein, 2008: 882, 887, 888).

Finansal kurlsızlaştırma konusunda MDA ülkelerinin küresel standartları yakaladığı bu tespitlere dayanarak iddia edilebilir. Hatta bankacılık sektörü örneğinde olduğu gibi kimi konularda neoliberalizmle olan bütünleşmeleri AB-15'i ve küresel ortalamayı aşmış düzeydedir.

4.4 AVRUPA SOSYAL MODELİ KARŞISINDA MERKEZ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNİN KONUMU

4.4.1 Yakınlaşmaya Karşı Yeni Bir Model

Genişlemenin ardından yeni üyelerin Avrupa Sosyal Modeli çerçevesinde nereye oturtulacağı sorusu önemli bir sorudur. Sosyal modeli incelerken altını sıklıkla çizdiğimiz farklı alt modellere bir yenisinin eklenme ihtimali ile yeni üyelerin modele uyum sağlama kapasiteleri, bu sorunun cevabı açısından odaklanılması gereken iki ayrı konudur.

Andersen'in üçlü sosyal model sınıflandırmasına paralel bir şekilde Avrupa endüstri sistemlerini sınıflandıran Adnett ve Hardy, genişleme öncesi üç farklı endüstri sisteminden bahsetmektedir: İngiliz-İrlanda (Anglo-irish), Romen-Germanik (Romano-Germanic) ve İskandinav (Nordic). V. Genişleme sonrası yazarlar bu sınıflandırmaya yeni bir grup daha ekleme ihtiyacı duymuşlardır. Doğu Avrupa

modeli adını verdikleri bu dördüncü grup, diğer modellerin karışımından oluşan ‘hybrid’ bir model olarak karşımıza çıkmaktadır (Adnett ve Hardy, 2005: 82, 85). Bu sınıflandırmanın MDA ülkelerini kendilerine has belirleyici özelliklerinden ziyade karma sistemleri nedeniyle ayrı bir sınıfa alması, söz konusu ülkelerdeki ayrışmanın bir göstergesidir. Nitekim MDA ülkeleri arasında kapitalist örgütlenme açısından farklı gruplamalar yapan çalışmalar da bulunmaktadır.

Bohle’ye göre geçiş dönemi sonrası MDA ülkelerinde 3 farklı kapitalist model ortaya çıkmıştır: saf neoliberal Baltık ülkeleri, gömülü ya da içkin (embedded) neoliberal Visegrad ülkeleri ve neo-korporatist Slovenya. Bu sınıflandırmadan hareketle Bohle MDA ülkelerinin AB-15’ten farklılaşarak daha belirgin, daha açık bir neoliberalizmi temsil ettiğini ileri sürmektedir. Bu farklılaşmada AB katılım sürecinde bu ülkelere telkin edilen sosyal sistemin Atlantik modeline yakınlığı ve MDA ülkelerinde kapitalizme geçiş aşamasında eski sisteme duyulan öfkenin yarattığı sosyal bağlam ana aktörlerdir (Bohle, 2009: 171-175).

MDA ülkelerinde sosyal sistemdeki bu farklılaşmada AB’nin doğrudan etkisi vardır. Keune’ye göre genişleme öncesi süreçte sosyal boyuttan ziyade ekonomik boyutun baskınlığı, bu ülkelerde sosyal sistemin yeniden yapılandırılmasında AB etkisini minimuma düşürmüştür (Keune, 2008: 8). MDA ülkelerinin sosyal sistemlerini şekillendirme aşamasında AB’nin yarattığı bu boşluk, IMF ve DB gibi uluslararası finans kuruluşları tarafından doldurulmuştur (Keune, 2006: 181; Keune, 2008: 8). Alber ise Avrupa Birliği’ni söz konusu farklılaşmada IMF ve DB gibi kuruluşlarla işbirliği yapan bir aktör olarak görmektedir. Alber’e göre 1990’ların başlarından itibaren Komisyon sorumluluk ve iş odaklılık kavramlarını ön plana çıkararak, sosyal yardım kavramını devletten alıp birey ve piyasaya devretme çabasını geçiş dönemi ülkelerine ihraç etmiştir (Alber, 2010: 119).

Bu noktada AB’nin gerçekten ihraç edebileceği bir sosyal politikasının olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Topluluk düzeyinde bir ‘Avrupa Sosyal Politikası’ varlığı söz konusu olduğunda AB genellikle çekimser bir tavır almaktadır. Bu da AB sosyal politikasının genel kabul gören minimum standartlarda tanımlanmasına sebep olmaktadır (Maydell et al., 2006: 71). Sosyal politika müktesebatında yer alan katı

hukuki düzenlemeler (hard law), Lizbon Anlaşması'nın içine dahil edilmese de atıf yapılarak bağlayıcılık kazandırılan Temel Haklar Sözleşmesi, açık koordinasyon yöntemi gibi bağlayıcı olmayan yumuşak hukuk düzenlemeleri (soft law) bu minimum standartlarda bir artışı hedeflese de, üye ülkeler arasındaki farklılaşma da stabil kalmamaktadır. V. Genişleme bu farklılaşmanın artışı bakımından önemli bir etkidir.

Yeni üyelerin sosyal sistemlerinin kıta Avrupa'sından ayrıldığı bir diğer nokta tarihsel devamlılıktır. Andersen'in sınıflandırmasında yer alan sosyal modeller, tarihsel devamlılık içinde günümüze kadar ulaşmışlardır. MDA ülkelerinde ise tarihsel akış içinde iki büyük kırılma mevcuttur. İlk kırılma kapitalist sistemden sosyalist sisteme geçişi aşamasındaki dönüşümdür. İkinci kırılma da sosyalist sistemin terk edilip kapitalizme dönüş aşamasında neoliberalizm etkisindeki dönüşümdür (Keune, 2006: 169). Bu kırılmaların ortak özelliği radikal sonuçlar doğurmalarıdır. Her iki dönüşüm de söz konusu devletlerde refah devletine ve sosyal modele ilişkin tüm sosyal ve ekonomik kurumların sorgulanmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak MDA ülkelerinin Avrupa Sosyal Modeli çatısı altında nerede yer aldığı sorusu karşısında yapılabilecek birkaç çıkarım vardır. İlk olarak yeni üyelerin mevcut sosyal model sınıflandırmalarına ait olmadıkları söylenmelidir. Yeni bir alt model olarak değerlendirilen bu durumun, ortaklıklardan ziyade farklılıklardan oluştuğu unutulmamalıdır. Daha net bir ifade ile MDA ülkeleri, diğer modellerde yer alan ülkeler gibi ortak özelliklerinden ziyade, hiçbir modele tam anlamıyla ait olmamanın getirdiği farklılık nedeniyle gruplandırılmaktadırlar. Amerikan modeli karşılığı üzerinden tanımladığımız kapsayıcı Avrupa Sosyal Modeli açısından ise yeni üyelerin modelle minimum standartlarda uyuştukları söylenebilir. Yapılacak en net çıkarım ise beşinci genişleme sonrası Avrupa Sosyal Modelinin içerdiği farklılıkların daha da fazlalaşmış olmasıdır (Keune, 2006: 179).

Topluluk düzeyinde sosyal alanda uyumlulaştırma, Lizbon sonrası adı netleştirilen açık koordinasyon yöntemi ile sağlanmaktadır. Bu yöntem Topluluk içinde ekonomik ve sosyal alanda artan farklılaşma karşısında basitçe bir kıyaslama (benchmarking) ve en iyi uygulama (best practice) takası içermektedir. Açık

Koordinasyon yöntemi uygulanırken Topluluk düzeyinde belirli hedefler belirlenmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak stratejiler ise üye devletler tarafından belirlenmektedir. Ortak hedeflerle birlikte ortak değerlendirme kriterleri ve göstergeler de belirlendikten sonra her üyenin performansı değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu değerlendirmeler sonucu da üye ülkeler arasında başarılı örnekler çerçevesinde bir koordinasyon sağlanması hedeflenir (Maydell et al., 2006: 27). Herhangi bir bağlayıcılığı olmayan yöntem bir yumuşak hukuk düzenlemesidir.

Nice 2000 zirvesinden sonra sosyal alana da uygulanması kararlaştırılan açık koordinasyon yöntemi, uygulama safhasında Avrupa İstihdam Stratejisi'nin uygulanışı ile aynı yöntemi izlemektedir. Her üye devletin kendi stratejisini açıkladığı Ulusal Eylem Planları (National Action Plans-NAP) açık koordinasyon yönteminin uzun süredir kullandığı önemli araçlardır. Bu planların oluşturulmasında üye devletlerin bağımsızlığı üzerinden bir kez daha 'supranasyonellik' kavramının altı çizilmektedir (Maydell et al., 2006: 135).

Açık koordinasyon yöntemi yeni üyelerin sosyal politika alanındaki eksikliklerini görmeleri açısından önemlidir. Asgari gelir uygulamaları, sosyal veri setlerinin düzeltilmesi, kurumlar arasında iletişim ve koordinasyon gibi konularda yöntem bir öğrenme sürecini tetiklemektedir. Ayrıca son genişleme sonrası artan refah uçurumunu hafifletme noktasında yöntem bir başarı potansiyeli taşımaktadır. Bu başarının da Avrupa Sosyal Modeli'nin muhafazasına doğrudan etki edeceği açıktır. Fakat uygulamanın yumuşak hukuka dayanması ve üye devletler tarafından basitleştirilmesi ihtimalleri aynı ölçüde Avrupa Sosyal Modeli'ni tehdit etmektedir (Juhasz, 2006: 106). Katı hukuki düzenlemelerin sadece minimum standartları güvence altına alıyor olmasının sosyal alanda yarattığı yaptırım eksikliği, açık koordinasyon yöntemi ile de giderilememiştir (Adnett ve Hardy, 2005: 209). Yerellik prensibi altında üye devletlere kendi stratejilerini tespit etme imkanında sınırsız bir özgürlük tanınması, bunun kötüye kullanılması için yeterli zemini yaratmıştır. Minimum standartları sağlayıp sosyal politikayı sembolikleştirmek ihtimali, açık koordinasyon yöntemini bir 'güzellik yarışından' ibaret kılabılır (Maydell et al., 2006: 135). Bu bağlamda yöntemin sosyal alanda yaptırımı olan katı düzenlemelere bir alternatif olarak görülmesi açık bir sorundur. Bir anlamda açık koordinasyon

yöntemi sosyal alanda işleyen bir yöntemin zaten varolduğu düşüncesi ile katı düzenleme tartışmalarının etki düzeyini aşağı çekmektedir.

Yumuşak hukuki düzenlemeler açısından uyum süreci pozitif potansiyeller içerdiği kadar negatif soru işaretleri de barındırmaktadır. Yeni üyelerin Avrupa Sosyal Modeli'ne uyumu açısından katı hukuki düzenlemelerde de benzer bir durum söz konusudur. Kopenhag kriterlerinin bir parçası olarak müktesebatı yüklenmeyi kabul eden yeni üyeler bunu başarı ile yerine getirmişlerdir. Fakat söz konusu yüklenme aşamasında ortaya çıkan farklılıklar gözden kaçmamıştır. Örneğin Bilgilendirme ve Danışma Direktifi'nin ulusal yasalara aktarılmasında Estonya, Slovakya ve Polonya emeğin aleyhine bir tutum izleyerek bu direktifi emek haklarını minimum standartta sabitleyecek şekilde düzenlemişlerdir. Adı geçen ülkelerde direktifin ulusal yasalara aktarılması ile emeğin haklarını temsilinde güçlü sendikaların bulunduğu tek kanallı temsil sistemi kaldırılmış, yerine etkisiz iş konseyleri ile oluşturulmuş yeni bir sistem getirilmiştir. Bu sermaye yanlısı örneklerin aksine Çek Cumhuriyeti'nde aynı direktifin ulusal yasalara aktarılması aşamasında emekten yana bir tavır alınmıştır. Benzer şekilde iş konseylerini uygulamaya sokan Çekler, diğer ülkelerden farklı olarak bu konseylerin sendikaların gücünü etkilemesine imkan tanımamışlardır. Direktif ile konseylere toplu pazarlık ve grev başlatma özellikleri tanınmamış ve konseylerin sadece sendikaların mevcut olmadığı durumlarda oluşturulması şart koşulmuştur (Keune, 2008: 10). Görüldüğü üzere katı düzenlemeler de dahi yeni üye devletler arasında farklı uygulamalar ortaya çıkabilmektedir. Polonya, Estonya ve Slovakya direktifi kuralılaştırma perspektifi ile yüklenmeyi tercih ederken, Çek Cumhuriyeti bir taraftan AB'nin isteğini yerine getirip diğer taraftan kendi ulusal uygulamasını devam ettirmeyi başarabilmektedir.

Müktesebatın yüklenilmesi aşamasında yaşanan sıkıntılara ek olarak uygulamada da sıkıntılar mevcuttur. Yeni üyelelerde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, hukuki altyapıdaki eksiklikler, uzun hukuki süreçler, yukarıda detaylı olarak belirttiğimiz neo-korporatist sendikal örgütlenmenin yetersizliği aktarılan yasaların uygulanması aşamasında zorluklar yaratmaktadır. Müktesebatın yüklenilmesine ilişkin bahsedilen bu sorunlar bir bütün olarak Avrupa Sosyal Modeli çatısı altındaki farklılaşmayı artıcı bir etkidir.

4.4.2 Dibe Doğru Yarış

Beşinci genişleme ile Topluluğa üye olan ülkelerin sosyal standartlar, yaşam standartları, vergi politikaları, ucuz ama kaliteli emek, düşük GSMH gibi özellikleri Avrupa Sosyal Modeli içinde dibe doğru bir yarış başlayacağına yönelik öngörülere yol açmıştır. Lizbon süreci ile başlatılan uyum çalışmaları ve açık koordinasyon yöntemi aracılığı ile bahsi geçen parametrelerde aradaki farkın kapanacağına yönelik tezlere karşı üretilen bu argüman çok boyutludur.

Dibe doğru yarış argümanının temel iddiası sosyal damping ile ilgilidir. Sosyal damping sermayenin ve sermayeye bağlı olarak işin yüksek sosyal güvenlik uygulamaları olan bir ülkeden düşük sosyal güvenlik uygulamaları olan bir ülkeye hareketi ile oluşmaktadır (Adnett ve Hardy, 2005: 39). Beşinci genişlemenin yaratacağı iddia edilen sosyal damping etkisi, sermayenin yer ve yön değiştirmesine paralel olarak AB-15'teki istihdamı da negatif yönde etkileyecektir. Bu bağlamda AB-15 ülkelerinin kendi istihdamlarını korumak için sermayeye benzer şartlar sağlama yoluna gitmesi beklenmektedir. Dibe doğru yarışın başlangıç noktasını da burası oluşturmaktadır.

Sosyal damping bağlantılı dibe doğru yarış senaryosunun gerçekleşmesi için ilk etapta sermayenin MDA ülkelerine yönelmesi gereklidir. Bu noktada vergilendirme politikaları önem kazanır. Özellikle AB genelinde Ortak Konsolide Kurumlar Vergisi Matrahı (CCCTB) çalışmalarıyla yeniden hararetlenen kurumlar vergisi, sermayenin yatırım tercihlerinde dikkate aldığı kıstasların başında gelmektedir. Tablo 12 incelenirse AB-27 içinde sadece Macaristan, Malta, Finlandiya'nın 1995-2007 yılları arasında kurumlar vergisinde indirimine gitmediği görülecektir. Neoliberalizmin etkisinin açıkça görüldüğü tabloda MDA ülkelerinin vergi oranlarının düşüklüğü bir başka dikkat çeken noktadır. Slovenya geçiş dönemini neoliberal politikaları sorgusuz kabul yerine yerine kademeli bir strateji üzerine kurgulamanın getirisi ile, diğer veri setlerinde olduğu gibi burada da görece AB ortalamasına daha yakın durmaktadır. 2011 yılı itibari ile AB-15'te kurumlar vergisi ortalaması % 26,9 iken, Malta ve Kıbrıs dışındaki 10 MDA ülkesinde ortalama %17,4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 12: Kurumlar Vergisi Oranları (%)

	1995	2000	2005	2011	1995-2011
Belçika	40,2	40,2	34,0	34,0	-6,2
Bulgaristan	40,0	32,5	15,0	10,0	-30,0
Çek Cumh.	41,0	31,0	26,0	19,0	-22,0
Danimarka	34,0	32,0	28,0	25,0	-9,0
Almanya	56,8	51,6	38,7	29,8	-27,0
Estonya	26,0	26,0	24,0	21,0	-5,0
İrlanda	40,0	24,0	12,5	12,5	-27,5
Yunanistan	40,0	40,0	32,0	20,0	-20,0
İspanya	35,0	35,0	35,0	30,0	-5,0
Fransa	36,7	37,8	35,0	34,4	-2,3
İtalya	52,2	41,3	37,3	31,4	-20,8
Kıbrıs	25,0	29,0	10,0	10,0	-15,0
Letonya	25,0	25,0	15,0	15,0	-10,0
Litvanya	29,0	24,0	15,0	15,0	-14,0
Lüksemburg	40,9	37,5	30,4	28,8	-12,1
Macaristan	19,6	19,6	17,5	20,6	1,0
Malta	35,0	35,0	35,0	35,0	0
Hollanda	35,0	35,0	31,5	25,0	-10,0
Avusturya	34,0	34,0	34,0	25,0	-9,0
Polonya	40,0	30,0	19,0	19,0	-21,0
Portekiz	39,6	35,2	27,5	29,0	-10,6
Romanya	38,0	25,0	16,0	16,0	-22,0
Slovenya	25,0	25,0	25,0	20,0	-5,0
Slovakya	40,0	29,0	19,0	19,0	-21,0
Finlandiya	25,0	29,0	26,0	26,0	1,0
İsveç	28,0	28,0	28,0	26,3	-1,7
İngiltere	33,0	30,0	30,0	27,0	-6,0

Kaynak: European Commission, 2011: 130.

Genişlemenin üzerinden geçen sürenin azlığı da göz önüne alındığında vergi üzerinden dibe doğru yarışa ilişkin kesin çıkarımlarda bulunmak zordur. Fakat oranlara ilişkin tabloda AB içinde kurumlar vergisi üzerinden sürekli bir rekabet olduğu, son genişlemenin de bu rekabeti daha da kızıştırarak dibe doğru bir baskı uyguladığı söylenebilir. Bu baskıdan daha önemlisi ise genişlemenin vergi harmonizasyonu üzerindeki etkisidir. Genişleme sonrası Topluluk düzeyinde vergi harmonizasyonu fikrine karşı duranların eli güçlenmiştir (Vliegenthart ve Overbeek, 2009: 159).

Kurumlar vergisi tartışmaları Topluluk gündemini uzun süredir meşgul eden konulardan biridir. 1990’larda Oskar Lafontaine’in sıklıkla dillendirdiği adil olmayan vergi rekabeti ve kurumlar vergisi harmonizasyonu, 2000 Nice zirvesinde mali konuların nitelikli çoğunlukla karar alınabilen konulara dahil edilememesi ile gündemden düşmüştür. İrlanda, Avusturya, Hollanda’nın içinde bulunduğu bir grup ülkeye liderlik eden İngiltere, Nice Zirvesi sonrası vergi politikasının Topluluk düzeyinde düzenlenmesini engellemişlerdir. Bu ülkelerin temel korkusu kurumlar vergisinde bir taban oran getirilmesidir. Sürecin bu şekilde kilitlenmesi sermayenin serbest dolaşımı üzerinde hiçbir ilerleme kaydedilememesi ile sonuçlandığı için Apeldoorn’un terminolojisi ile neoliberal-küresel grup ile merkantilist grubun çıkarları negatif etkilenmiştir. Bu yüzden ikinci kez başlatılan girişim bu sefer vergi oranından ziyade vergi matrahının harmonizasyonuna yönelmiştir. Vergi oranlarının ‘rekabet edebilirlik’ üzerinde önemine vurgu yapan Komisyon, bu alanda üye devletlerin tek karar alıcı pozisyonlarını koruyacaklarının altını çizdikten sonra Ortak Konsolide Kurumlar Vergisi Matrahı (CCCTB) çalışmalarını başlatmıştır (Vliegthart ve Overbeek, 2009: 148, 149).

Business Europe ve Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası gibi sermaye temsilcisi örgütlerin takdir ettiği bu yeni proje üzerindeki çalışmalar halen sürmektedir. CCCTB her ne kadar minimum kurumlar vergisi oranı gibi bir söylemden uzak dursa da, Topluluk düzeyinde vergi politikasının düzenlenmesi açısından bir başlangıç olarak algılandığı için halen şüphe ile yaklaşılacak bir projedir. Beşinci genişleme sonrası İngiltere’nin başı çektiği karşıt gruba, vergi cenneti olarak bilinen Malta ve Kıbrıs da dahil olmak üzere yeni üyeler eklenmiştir. Özellikle Estonya ve Slovakya karşıtlıklarını yüksek sesli dile getirmekten çekinmemektedirler. Çek Cumhuriyeti, Litvanya ve Letonya’da bu ikili kadar olmasa da CCCTB karşıtlıkları ile bilinmektedirler (Vliegthart ve Overbeek, 2009: 153). Tüm bunların üzerine son genişleme, vergi üzerinden sermayeye uygun koşullar sağlanması tartışmasına yeni bir boyut getirmiştir denebilir. Fakat kurumlar vergisi üzerinden dibe doğru yarış tehlikesi şu aşamada AB-15’i etkilememektedir.

Sermayeyi ülkeye çekebilmek adına kurumlar vergisi başta olmak üzere diğer tüm teşvikler ile tetiklenen dibe doğru yarış tehlikesi, AB-15’ten ziyade yeni katılan

üyeleri etkilemektedir. Özellikle Visegrad dörtlüsü olarak bilinen, Baltık ülkelerine göre neoliberalizmin görece daha az etkilediği ülkeler arasındaki rekabet çok ciddidir⁶³. Polonya, Slovakya, ek Cumhuriyeti ve Macaristan ileri teknoloji ürünlerini üreten dış yatrımı hedefledikleri için bulundukları coğrafyada uluslararası şirketlere tanınan küçük imtiyazlar dahi önem kazanmaktadır. Örneğin Hyundai/Kia'nın yatrımını çekebilmek için Polonya ile yarışa giren Slovakya yarışı uluslararası şirkete şu geniş imkanları tanıyarak kazanmıştır: Çalışanların niteliklerinin artırılması amacıyla kullanılacak ek destek, çalışanların çocukları için İngilizce eğitim imkanı sağlama, hastane, barınma ve ulaşım imkanları için altyapının sağlanması, idari kadro için lüks evlerden oluşan, şehir merkezine yakın bir yerleşim yeri, kurumlar vergisi ve sosyal güvenlik vergilerini artırmama sözü. 2004 yılında Slovakya'nın düz oranlı vergi (flat tax) sistemine geçerek kurum, gelir ve katma değer vergilerini %19'da sabitlemesiye, Visegrad drtlsndeki vergi rekabetini bir kat daha kızıştırmıştır (Bohle, 2009: 179-181).

⁶³ Baltık lkeleri rekabet edebilirlikte neoliberal uygulamaları nedeniyle en üst sıralarda yer alsalar da çektikleri doğrudan yabancı yatrım tekstil, besin maddelerinin işlenmesi gibi geleneksel sektrlerdedir ve bu ülkelerin ihraç ettiği ürünler de genellikle ham maddedir (Bohle, 2009: 176).

SONUÇ

Bu çalışmada neoliberalizm ve Avrupa Sosyal Modeli arasında sıkışmış Avrupa Birliği'nin, özellikle 1992 Maastricht Anlaşması sonrası politikaları ile hangi tarafa yöneldiğini saptamak ve beşinci genişlemenin bu yönelme sonucu oluşan konumun neresinde yer aldığını anlamak amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde öncelikle neoliberalizm ve Sosyal Model'in günümüz politikasında ne anlama geldiği detaylandırılmıştır. Ardından bu iki kavramı oluşturan unsurlar üzerinden, genişleme öncesi Avrupa Birliği ile Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında karşılaştırmalı bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Böylece genişleme sonrası iki kavram arasındaki tercihe ilişkin bir çıkarıma varmak hedeflenmiştir.

Keynesyen iktisadın terk edilmesinden sonra yeni ekonomik paradigma olarak ortaya çıkan neoliberalizm, hem düşünce kuruluşları hem de uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenerek 1980 sonrası küresel düzende hegemonik bir pozisyona yükselmiştir. Küreselleşme ile birlikte sıkça anılan neoliberalizmin bu hegemonik konumu küresel bir dönüşüm yaşatmakla kalmamış; aynı zamanda bu dönüşümden geri dönülemez olduğu düşüncesini de zihinlere yerleştirmiştir. Neoliberal iktisadi paradigmayı tarihsel sürecin doğal bir sonucu olarak gösteren bu imaj, onun insan eliyle biçimlendirilmiş, kapitalizmin bir örgütlenme biçimi olduğu gerçeğinin görülmesini engellemektedir. Daha basit ifadesi ile her iktisadi paradigma gibi neoliberalizm de aslında geri döndürülebilir bir süreçtir. Bu bağlamda neoliberalizm bir zorunluluktan ziyade bir tercih olarak algılanmalıdır ve her tercih gibi neoliberalizm tercihinin de pozitif ve negatif sonuçları beraberinde getireceği bilinmelidir.

Avrupa Sosyal Modeli, bahsedilen tercih açısından neoliberalizme alternatif oluşturabilecek kavramların başında gelmektedir. Kıta Avrupası ülkelerinde sosyal modeller farklılaştığı için tek bir modelden söz etmek imkansızdır. Fakat bu farklı modellerin sosyal adalet, sosyal katılım, sosyal diyalog, toplu pazarlık, dayanışma, refah devleti uygulamaları ile dengelenmiş serbest piyasa ekonomisi gibi kavramlar üzerinde uzlaşıya vardıkları söylenebilir. Minimum düzeylerde de olsa bu kavramları sahiplenme üzerinde yükselen Avrupa Sosyal Modeli bilinci, Avrupa Birliği'nin

içinde bir anlam ifade etmekten öte, dış dünyadaki modeller ile mukayese edildiğinde bir anlam kazanmaktadır. Kavramın neoliberalizme alternatif oluşturmasının altında yatan neden de budur.

Sosyal Modeli ile neoliberalizmin baskısı arasında kalan Avrupa Birliği, özellikle 1992 Maastricht Anlaşması sonrası tercihini neoliberalizmden yana kullanmıştır. Devlet tekellerinin liberalizasyonuna ilişkin direktiflerle başlayan süreç, Maastricht Anlaşması'nın getirdiği bütçe açığı ve borç kriteri, bağımsız merkez bankası ve fiyat istikrarı saplantısı ile kurumsallaşma yönünde büyük bir adım atmıştır. Ardından gelen İstikrar ve Büyüme Pakti'nin bütçe kriterine getirdiği cezai yaptırım kuralı ve hizmetler sektöründe tam bir liberalizasyonu hedefleyen Bolkestein Direktifi, Topluluk düzeyinde neoliberalizmin nüfuzunun artmasına neden olmuştur. Topluluk düzeyindeki bu gelişmelere paralel olarak üye ülkelerde artan özelleştirme, sendikasılaşma ve esneklik uygulamaları endüstri ilişkilerindeki dengeleri sarsmıştır. Emek-sermaye ilişkisinde dengeyi emeğin aleyhine bozan bu politikalar, hem küresel hem de Topluluk düzeyindeki neoliberalizm ile uyum içerisinde olmuştur.

Ekonomik boyutta Topluluk üzerinde bu şekilde etki gösteren neoliberalizm, politik düzeyde ise üçüncü yol düşüncesi üzerinden etkili olmuştur. 1990'ların sonlarında tüm Avrupa genelinde sosyal demokratların iktidara gelişleri ile sonuçlanan üçüncü yol hareketi, Avrupa solu açısından bir dönüm noktası olmuştur. Üçüncü yol düşüncesi kendisini geleneksel sağ ve solun üzerinde tanımlasa da, pratikte merkez sağa ve neoliberalizme yakın bir duruş sergilemiştir. Bu dönem Avrupa solunun kitle partileri için sola içkin geleneksel değerlerden kopuşu simgelemektedir. Üçüncü yol için neoliberal değişim kaçınılmazdır. Bu yüzden tek yapılabilecek bu değişimin kontrol edilmesidir. Bunun da devlet-piyasa-sivil toplum arasında kurulacak bir denge ile başarabileceğini iddia etse de, kıta Avrupasında uygulamada kaldığı sürelerde dengenin sürekli olarak piyasa lehine bozulmasına engel olmamıştır.

Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri için 1970'lerin sonlarından itibaren küresel düzeyde gerçekleşmeye başlayan politik ve ekonomik değişim, soğuk savaşın

bitmesi ile anlam kazanmıştır. Avrupa Birliği, DB, IMF gibi küresel aktörlerin desteği ile bu ülkeler yeni düzene neoliberal yöntemler ile entegre olmaya çalışmışlardır. Serbest piyasa ekonomisi ile uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen Kıta Avrupasında dahi rahatsızlık yaratan neoliberal düzen, Merkez ve Doğu Avrupa coğrafyasında temelsiz bir şekilde hızla tesis edilmiştir. Komünist döneme ait tüm kurumları yerle bir eden bu yeni yapılanma, kendi sosyal alanını da inşa etmiştir.

Bu yeniden yapılanma ve dönüşüm süreci özelleştirme ile başlamıştır. Bu noktada neoliberalizmin özelleştirme unsurunun AB-15'e kıyasla Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine daha fazla sirayet ettiği görülmüştür. Özelleştirme sonrası oluşturulan serbest piyasa ekonomisi esneklik uygulamaları ile desteklenmiştir. Emegın örgütsüzlüğü ve güçsüzlüğü üzerine inşa edilen esneklik uygulamaları, Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan neoliberal dönüşümün ayırt edici unsurlarından biridir. Sosyal güvenlik harcamalarında AB-15'in stabil pozisyonuna karşılık, MDA ülkelerinde bir düşüş trendi gözlenmiştir. Endüstri ilişkilerinin üzerine oturtulduğu tripartizm ise, sınıf çatışmalarını engellemek, ücret pazarlığını sağlamak, emek-sermaye çatışmasında uzlaştırıcı rol oynamak gibi misyonlarının çoğunu yerine getiremez durumdadır. Neoliberal uygulamaların kapitalist sınıfın gücünü yeniden tesis etme amacını yerine getirme açısından da başarılı olduğu söylenebilir. Neoliberal dönüşüm sürecinde hem AB-15 hem de MDA ülkeleri için ücret artışının üretkenlik artışını karşılayamaması tespiti bu çıkarımı destekler niteliktedir.

Finansal kuralsızlaştırma açısından MDA ülkelerinin kısa süre içinde uluslararası standartları yakaladıkları görülmüştür. Fiyat, ticaret, rekabet politikaları, bankacılık ve faiz oranları gibi alt başlıkların hepsinde tam liberalizasyon sağlanmış durumdadır. Buna ek olarak özellikle bankacılık sektöründe aşırı bir finansal liberalizasyon ve dış yatırım bağımlılığı gözlenmiştir. AB-15 bu alanda halen düşük yabancı varlık oranları ile dikkat çekmektedir. MDA ülkelerinde ise bankacılık sektörleri neredeyse tamamen yabancıların eline geçmiş durumdadır. Bu veriler ve kuralsızlaştırmaya ilişkin diğer analizler çerçevesinde, aynı özelleştirme unsurunda olduğu gibi neoliberalizmin kuralsızlaştırma ve liberalizasyon unsurlarında da, MDA ülkelerine AB-15'e kıyasla daha etkili nüfuz ettiği görülmektedir.

Sosyal Model penceresinden bakıldığında beşinci genişleme sonrası yapılacak en net tespit, Topluluk adına tek bir model tanımlamanın daha da zorlaştığıdır. Zira yeni üyeler İskandinav, Anglosakson, Kıta Avrupası ve Güney Avrupa alt modellerinden hiçbirine dahil edilemeyecek bir sosyal yapılanmaya sahiptir. Bir başka deyişle MDA ülkeleri Sosyal Model için yeni bir grup oluşturmuştur. Bu noktada vurgulanması gereken Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde ekonomik boyut üzerinden etki göstermeyi tercih ederek Sosyal Modeli ihraç için çabalamadığıdır. Neoliberal dönüşümün sosyal etkilerini düzenleme esnasında Avrupa Birliği'nin yarattığı bu boşluk, DB ve IMF gibi neoliberal öğretiyi sadık uluslararası kuruluşlarca kapatılmıştır. Diğer sosyal modellerden de beslenen MDA ülkeleri modeli, karma bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Sosyal Modeli ile minimum standartlarda örtüşen bu yeni model, Anglosakson modele daha yakın durmakla birlikte giderek ABD modeline öykünmektedir.

Merkez ve Doğu Avrupa coğrafyasının sosyal alanın biçimlendirilmesi aşamasında pasif bir role bürünen Avrupa Birliği'nin bu tutumunun bir tercih olduğu açıktır. Bu tercihin neoliberalizm tercihi ile paralel olduğu da aşıkardır. Bu birbirine paralel iki tercihin sonucu olarak, beşinci genişleme sonrası Merkez ve Doğu Avrupa coğrafyası Avrupa Birliği içinde neoliberalizme en bağlı bölge görünümündedir. Ucuz ve vasıflı emek, sermayenin düşük vergilendirilmesi ve uygun altyapısı ile MDA ülkeleri Topluluk içinde farklı bir endüstriyel yapılanmaya sahiptir. Sermaye için avantaj sağlayan bu özelliklere kışkırtıcı bir rekabet de eklenmektedir.

Neoliberal eleştirilerde sıkça referans gösterilen dibe doğru yarış ve sermayenin yer değiştirmesi tehlikesi MDA ülkeleri açısından şu aşamada çok geçerli değildir. Visegrad ülkelerine AB-15'ten bir sermaye akışından söz edilse de bunun boyutları abartıldığı ölçülerde değildir. Sermayenin yer değiştirme olgusu şu aşamada sermayedar için son kertede uygulamaya sokulacak bir tehdit aracıdır. Bu bağlamda AB-15 için, sermayenin yer değiştirmesi ile tetiklenecek sosyal damping korkusunun da yersiz olduğu söylenebilir. Sosyal damping tehlikesinin asıl baş gösterdiği yer MDA ülkeleridir. Bahsettiğimiz sermaye için uygun endüstriyel yapı ile birleşen kışkırtıcı rekabet karşısında, sermayeye en uygun şartları sunma yarışına itilen yeni üyelerde sosyal standartlar giderek aşınmaktadır.

Lizbon sonrası en rekabetçi ve en dinamik ekonomi olma mottosu ile yola çıkan Avrupa Birliği, ABD ve Çin örneğinde somutlaşan endüstri ilişkileri ile rekabet etmek durumundadır. Bu rekabet için kullanılabilecek en uygun alan da Merkez ve Doğu Avrupa coğrafyasıdır. Emeğin güçsüzlüğü, düşük koruma uygulamaları, sendikasızlaşma, esneklik uygulamaları, ucuz emek gibi Avrupa Sosyal Modeline zıt kavramlar üzerine inşa edilen Asya ve ABD örnekleri karşısında alternatif yaratma misyonu, giderek yeni üyelerin omuzlarına yüklenmektedir. Bu durum tarihsel geçmiş hatırlandığında anlam kazanmaktadır. Şöyle ki; 15'ler Avrupasında Sosyal Avrupa mücadelesi köklü bir geçmişe sahiptir, emeğin kazanımlarından kolayca vazgeçmesi pek olası değildir. Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri ise sosyalist sistemin her türlü mirasını lanetleyen bir düşünce liderliğinde neoliberal dönüşüm geçirmiştir. Ayrıca ülkelerde kapitalizm çatışmalar sonucu yolunu çizmemiş, serbest piyasa ekonomisinin kuralları yukarıdan indirilmiştir. Bu yüzden söz konusu coğrafyada rekabet ve düşük sosyal standartlar üzerine bir sosyal sistem inşa etmek daha olasıdır. Tüm bu tespitler ışığında beşinci genişlemenin neoliberal Avrupa fotoğrafını daha da netleştirdiğinin altı çizilmelidir. Fakat genişlemenin neoliberalizmle alakalı olarak ardında yatan rasyonellerin, AB'nin küresel rekabet gücüne ne kadar katkı sağlayacağı halen soru işaretidir.

KAYNAKÇA

Adnett, N., Hardy, S. (2005). *The European Social Model: Modernisation or Evolution?*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

Aktan, C.C. (1999). Yeni Değişim Dinamikleri ve Devletin Yeni Rolü. *Türkiye Günlüğü*. Sayı 56. http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/devlet-reformu/aktan-yeni-degisim-dinamikleri.pdf (11 Mayıs 2009).

Ar, N. K. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Ücretlerin Gelişimi*. Ankara:Kamu-İş Yayınları.

Bahçecik, Ş. O. (2005). Neo-liberalizmin Gölgesinde Avrupa’da Sağlık Politikaları. *Birikim Dergisi*. Sayı.200:67-73.

Barysch, K. (2006). Enlargement Two Years on: Economic Success or Political Failure. *Briefing Paper for the Confederation Of Danish Industries and the Central Organization of Industrial Employees in Denmark*. http://www.cer.org.uk/pdf/essay_enlargement_two_%20barysch.pdf (18 Ağustos 2009).

Belke, A., Schneider, F. (2006). Privatization in Austria: Some Theoretical Reasons and Performance Measures. *Privatization Experiences in the European Union* (ss.89-117). Derleyenler Marko Köthenbürger, Hans-Werner Sinn ve John Whalley, London:The MIT Press.

Berne, M., Pogorel, G. (2006). Privatization Experiences in France. *Privatization Experiences In The European Union* (ss.163-199). Derleyenler Marko Köthenbürger, Hans-Werner Sinn ve John Whalley. London:The MIT Press.

Bieler, A. (2003a). What Future Union? The Struggle for a Social Europe. *Queen’s Papers on Europeanisation*. No. 1/2003.

Bieler, A. (2003b). Labour, Neo-Liberalism and Conflict over Economic and Monetary Union: A Comparative Analysis of British and German Trade Unions. *German Politics*. 12(2):24-44.

Blair, T., Schroeder, G. (1998). Europe: The Third Way/Die Neue Mitte. *Friedrich Ebert Foundation Working Documents*. No.2.

Boehm, L. M. (2004). Our Man in Paris: The British Embassy in Paris and the Second UK Application to Join the EEC 1966-67. *Journal of European Integration*. 10(2):43-59.

Bohle, D., Greskovits, B. (2006). Capitalism Without Compromise: Strong Business and Weak Labor in Eastern Europe's New Transnational Industries. *Studies in Comparative International Development*. 41(1):3-25.

Bohle, D. (2009). Race to Bottom? Transnational Companies and Reinforced Competition in the Enlarged European Union. *Contradictions and Limits of Neoliberal European Governance: From Lisbon to Lisbon* (ss.163-187). Derleyenler Bastian van Apeldoorn, Jan Drahokoupil ve Laura Horn. NewYork:Palgrave Macmillan.

Brennan, T. (2001). Which Third Way?. *Thesis Eleven*. Number 64:39-64.

Breuss, F. (1996). Austria's Approach Towards the European Union. *IEF Working Paper*. Number 18.

Breuss, F. (2005). Austria, Finland and Sweden after 10 Years in the EU: Expected and Achieved Integration Effects. *El Working Paper*. No.65.

Butler, E. (2001). *Hayek: Çağımızın İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı*. Çeviren Yusuf Ziya Çelikkaya. Ankara: Liberte Yayınları.

Campbell, A. (2007). ABD'de Neoliberalizmin Doğuşu. *Neoliberalizm Muhallif Bir Seçki* (ss.305-325). Derleyenler Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston. İstanbul:Yordam Kitap.

Canbolat, İ. S. (2002). *Avrupa Birliği Uluslararası Bir Sistemin Tarihsel Teorik Kurumsal Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler*. İstanbul: Alfa Yayınevi.

Carter, C. A. (1997). The 'European Social Model. *Paper Presented to the Panel on Legal and Political Perspectives at the ESCA Biennial International Conference May 29-June 1*. Seattle:USA.

Clasen, J., Clegg, D. (2004). Does the Third Way Work? The Left and Labour Market Policy Reform in Britain, France and Germany. *Welfare State Change: Towards a Third Way?* (ss. 89-111). Derleyenler Jane Lewis ve Rebecca Surrender, New York: Oxford University Press.

Colas, A. (2007). Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler. *Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki* (ss.123-143). Derleyenler Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston. İstanbul:Yordam Kitap.

Crowley, S. (2004). Explaining Labour Weakness in Post-Communist Europe: Historical Legacies and Comparative Perspective. *East European Politics and Societies*. 18(3):394-429.

Çelik, A. (2004a). AB Emeğe Zararlı mı?. *Birikim Dergisi*. Sayı:187.

Çelik, A. (2004b). AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım. *Çalışma ve Toplum*. 2004/3:53-91.

Çelik, A. (2005). Avrupa Sendikalarının Yükselişi ve Düşüşü Üzerine. *Birikim Dergisi*. Sayı 200:56-67.

Dahl, R. A., Geertsen, C. P. (2006). EU Enlargement: Denmark. *EU Watch*. Sayı 2:9-10.

Damme, E. (2006). Pragmatic Privatization: The Netherlands, 1982-2002. *Privatization Experiences in The European Union* (ss. 289-339). Derleyenler Marko Köthenbürger, Hans-Werner Sinn ve John Whalley. London: The MIT Press.

Dauphinee, E. (2003). Faith, Hope, Neoliberalism: Mapping Economies of Violence on the Margins of Europe. *Dialectical Anthropology*. 27(3-4):189-203.

Demmers, J., Jilberto, A.E.F., Hogenboom, B. (2005). Good Governance and Democracy in a World of Neoliberal Regimes. *Good Governance in the Era of Global Neoliberalism* (ss.1-33). Derleyenler Jolle Demmers, Alex E. Fernandez Jilberto ve Barbara Hogenboom. Routledge.

Deutsche Bank Research, (2000). Eastward Enlargement of the EU-Accession Scenarios. *EU Enlargement Monitor*. September 2000:1-9.

DG Agriculture. (2000). *Sapard: Special Pre-Accession Assistance for Agriculture and Rural Development*. Brussels.

DG Regio. (2002). *ISPA Manuel Working Document*. Revision April 2002. Brussels.

Dinan, D. (2004). Road to Enlargement. *Developments in the European Union 2* (ss.7-25). Derleyenler Maria Green Cowles ve Desmond Dinan. New York: Palgrave Macmillan.

Dinan, D. (2005). *Ever Closer Union*. Third Edition. New York: Palgrave Macmillan.

Dinler, Z. (2001). *İktisada Giriş*. 7.Baskı. Bursa:Ekin Kitabevi.

Ebbinghaus, B. (1999). Does a European Social Model Exist and Can It Survive. *The Role of Employer Associations and Labour Unions in the EU*. Derleyenler G, Huemer, M. Mesch ve F.Traxler. Aldershot: Ashgate.

Eichenhofer, E. (2008). Hartz' Reforms- Hard Reconstructions?. *A European Work-first Welfare state* (ss.133-145). Derleyenler Sara Stendahl, Thomas Erhag ve Stamatia Devetzi. Göteborg.

Ellerman, D. (2001). Lessons From Eastern Europe's Voucher Privatization. *Challenge*. 44(4):14-37.

Epstein, A. R. (2008). The Social Context in Conditionality: Internationalizing Finance in Postcommunist Europe. *Journal of European Public Policy*. 15(6):880-898.

Erdoğan, E., Ak, Z. (2003). Neoliberal Ekonomik Dönüşüm ve Sendikalar, *Kamu-İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. 7(2):667-679.

Esping-Andersen, G. (2006). Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri. *Sosyal Politika Yazıları* (ss.33-53). Çeviren Burcu Yakut Çakar-Utku Barış Balaban, Derleyen Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder. İstanbul: İletişim Yayınları.

ETUC. (2005). *ETUC Position Paper: The Proposal for a Directive on Services in the Internal Market*. <http://www.etuc.org/a/243> (02 Temmuz 2009).

ETUI. (2009). *Benchmarking Europe 2009*. Brussels : ETUI aisbl.

European Central Bank. (2010). *EU Banking Structures*. October 2010.

European Commission. (1979). Portugal and the European Community. *Europe Information*. 23/79.

European Commission. (1991). The Challenge of Enlargement Commission Opinion on Austria's Application for Membership. *Bulletin of the European Communities*. Supplement 4/92. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission. (1992a). The Challenge of Enlargement Commission Opinion on Finland's Application for Membership. *Bulletin of the European*

Communities. Supplement 6/92. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission. (1992b). Europe and the Challenge of Enlargement. *Bulletin of the European Communities*. Supplement 3/92. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission. (1992c). The Challenge of Enlargement Commission Opinion on Sweden's Application for Membership. *Bulletin of the European Communities*. Supplement 5/92. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission. (1992d). Towards a Closer Association with the Countries of Central and Eastern Europe. *Report by the Commission to the European Council Edinburgh*. SEC (92) 2301 Final. Brussels.

European Commission. (1994a). *Sweden Enlargement Negotiations-Summary Result*. Brussels.

European Commission. (1994b). *The European Agreements and Beyond: A Strategy to Prepare the Countries of Central and Eastern Europe for Accession*. COM(94) 320 Final. Brussels.

European Commission. (1994c). *European Social Policy-A Way Forward For The Union*. COM(94) 333 Final. Brussels.

European Commission, (1995). *White Paper Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union*. COM(95) 163 Final. Brussels.

European Commission. (1997). Agenda 2000 for a Stronger and Wider Union. *Bulletin of the European Union*. Supplement 5/97. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission. (2002a). *Communication from the Commission: The European Social Dialogue, a Force for Innovation and Change*. COM(2002) 341 Final. 26.06.2002. Brussels.

European Commission. (2002b). Commission Directive 2002/77/EC of September 16 2002 on Competition in the Markets for Electronic Communications Networks and Services. *Official Journal of the European Union*. OJ L 249/21.

European Commission. (2004a). Council Decision of 4 October 2004 Establishing a Social Protection Committee and Repealing Decision 2000/436/EC. *Official Journal of European Union*. OJ L 314/8.

European Commission. (2004b). Action Brought on 1 July 2004 by the Commission of the European Communities against the Kingdom of the Netherlands. *Official Journal of the European Union*. OJ C 217/16.

European Commission. (2004c). *Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Services in the Internal Market*. COM(2004) 2 Final/3.

European Commission. (2004d). *European Economy*. Special Report No 1/2004. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission. (2005). *Working together, working better: A new framework for the open coordination of social protection and inclusion policies in the European Union*. COM(2005) 706 Final.

European Commission. (2006). Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on Services in the Internal Market. *Official Journal of the European Union*. OJ L376/36.

European Commission. (2007a). *Towards Common Principles of Flexicurity: More and Better Jobs Through Flexibility and Security*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission. (2011). *Taxation Trends in the European Union 2011 Edition*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Council. (1993). Copenhagen European Council. *Bulletin of the European Communities*. No.6/1993. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Council. (2000a). *Presidency Conclusions- Lisbon European Council Presidency Meeting*. 23-24 March 2000.

European Council. (2000b). *Presidency Conclusions- Nice European Council Meeting*. 7- 9 December 2000.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. (2007). Minimum Wages in Europe. Background Paper. <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2007/83/en/1/ef0783en.pdf> (13 Ağustos 2009).

Fair, H. (2008) The Neoliberal Global System. *Polis. Magazine of the Universidad Bolivariana*. Sayı 21. <http://www.revistapolis.cl/polis%20final/english/21e/fair.htm> (04 Şubat 2011)

Falkner, G. (2001). The Europeanisation of Austria: Misfit, Adaptation and Controversies. *European Integration Online Papers*. 5(13).

Fatic, A. (2002). Conventional and Unconventional-“Hard” and “Soft” Security: the Distinction. *South-East Europe Review for Labour and Social Affairs*. 5(3):93-98.

Ferge, Z., Juhasz, G. (2004). Accession and Social Policy: The Case of Hungary. *Journal of European Social Policy*. 14(3):233-251.

Ferrera, M. (2005). Sosyal Avrupa’da ‘Güney Avrupa Refah Modeli. *Sosyal Politika Yazıları* (ss.195-231). Çeviren Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban. Derleyen Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder. İstanbul:İletişim Yayınları.

Fialova, K., Schneider, O. (2008). Labour Market Institutions and Their Effect on Labour Market Performance in the New EU Member Countries. *Cesifo Working Paper*. No.2421.

Fischer, S. (1999). Fiyat İstikrarının Sağlanması. *Bankacılar Dergisi*. Çeviren Hüseyin Şen. 10(31):107-114.

Fischer, J. (2000). *From Confederacy to Federation: Thoughts on the Finality of European Integration*. Speech by Joschka Fischer at the Humboldt University in Berlin, 12 May 2000.

<http://www.futurum.gov.pl/futurum.nsf/0/1289AFAAE84E5075C1256DA2003D1306> (03 Şubat 2009).

FitzGerald, M. (2006). Ireland within the Realms of the EC's First Wave of Enlargement. *XIV International Economic History Congress*. Helsinki.

Fleckenstein, T. (2008). Restructuring Welfare for the Unemployed: The Hartz Legislation in Germany, *Journal of European Social Policy*. 18(2):177-188.

Fourcade-Gourinchas, M., Babb, S. (2002). The Rebirth of the Liberal Creed: Paths to Neoliberalism in Four Countries. *American Journal of Sociology*. 108(3):533-79.

Friedman, M. (2008). *Kapitalizm ve Özgürlük*. Çeviren Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu. İstanbul:Plato Film Yayınları.

Fröhlich, S. (2005). The EU After the Big Bang. *Strategic Implications of European Enlargement* (ss.3-27). Derleyen Esther Brimmer ve Stefan Fröhlich. Centre for Transatlantic Relations: Johns Hopkins University.

Funk, L., Lesch, H. (2005). *Minimum Wages in Europe*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

<http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2005/07/study/tn0507101s.htm> (22 Ağustos 2009).

Galgoczi, B. (2002). Wage Trends in Central and Eastern Europe. *Labour Education ILO*. No. 128:39-44. Geneva.

Galgoczi, B. M., Watt, A. (2005). *Relocation: Challenges for European Trade Unions*. Florence:ETUI-REHS Research Department.

Gamble, A. (2006). Two Faces of Neo-liberalism. *The Neoliberal Revolution: Forging the Market State* (ss.20-35). Derleyen Richard Robinson. London: Palgrave Macmillan.

George, S. (2004). Başka Bir Dünya Mümkün, Eğer. Çeviren Ali Tonak. İstanbul: Metis Yayınları.

George, S. (2008). Neoliberalizmin Kısa Tarihçesi: Seçkin Ekonomi Yirmi Yılı ve Yapısal Değişim Şansları. *Mülkiye Dergi*. Çeviren Füsün Çiçekoglu. Cilt XXIII, Sayı.219:57-70.

Giddens, A. (2000a). *Üçüncü Yol-Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*. İstanbul:Birey Yayıncılık.

Giddens, A. (2000b). *The Third Way and Its Critiques*. Cambridge: Polity Press.

Goldstein, A. (2006). Privatization in Italy, 1993-2003: Goals, Institutions and Outstanding Issues. *Privatization Experiences In The European Union* (ss.225-265). Derleyenler Marko Köthenbürger, Hans-Werner Sinn ve John Whalley. London:The MIT Press.

Grabbe, H. (2005). The Strategic Implications of EU Enlargement on Central and Eastern Europe. *Strategic Implications of European Enlargement*. Derleyen Esther Brimmer ve Stefan Fröhlich. Centre for Transatlantic Relations: Johns Hopkins University.

Green-Pedersen, C., Kersbergen, K. (2002). The Politics of Third Way: The Transformation of Social Democracy in Denmark and the Netherlands. *Party Politics*. 8(5):507-524.

Guerot, U. (2005). Consequences and Strategic Impact of Enlargement on the Old EU. *The Strategic Implications of European Enlargement* (ss.53-77). Derleyen Esther Brimmer ve Stefan Fröhlich. Centre for Transatlantic Relations: Johns Hopkins University.

Gülmez, M. (2003). *Avrupa Birliği'nde Sosyal Politika*. Ankara: Aydoğdu Ofset.

Gündoğan, N. (2007). İşgücü Piyasasında Esneklik-Güvence Dengesi: Danimarka Modeli. *Çimento İşveren Dergisi*. 21(3):22-37.

Güngör, A. İ. (2005). Hristiyanlıkta Evanjelik Hareket. Ankara:Aziz Andaç Yayınları.

Hall, S. (1998). The Great Moving Nowhere Showing. *Marxism Today*. November/December:9-14.

Hamilton, C. (2001). The Third Way and the End of Politics. *Drawing Board: An Australian Review of Public Affairs*. Vol. 2:89-102.

Harman, C. (2009). Neoliberalizmi Yorumlamak. *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* (ss.71-121). Çeviren Gülsüm Akalın, Derleyenler Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: University Press.

Hay, C., Watson, M., Wincott, D. (1999). Globalisation, European Integration and Persistence of European Social Models. *University of Birmingham Working Paper*. 3/99.

Hayek, A. F. (2004). *Kölelik Yolu*, Çeviren Turhan Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan. Ankara:Liberte Yayınları.

Hemerijck, A. (2002). Self-transformation of European Social Model(s). *Internationale Politik und Gesellschaft*. No: 4:39-66.

Hermann, C. (2007). Neoliberalism in the European Union. *Studies in Political Economy*. 79. Spring:61-90.

Hobsbawm, E. (1998). The Big Picture: The Death of Neo-Liberalism. *Marxism Today*. November/December:4-8.

Iankova, A. (2002). *Eastern European Capitalism in the Making*. New York:Cambridge University Press.

ILO. (2010). *Accelerating Action against Child Labour*. Geneva.

Isaac, C. J. (2001). The Road (Not) Taken: Anthony Giddens, the Third Way, and the Future of Social Democracy. *Dissent*. (Spring 2001).
<http://www.dissentmagazine.org/article/?article=1263> (20 Ekim 2009).

İnaç, H., Demiray, M. (2004). Siyasal Bir İdeoloji Olarak Neo-Liberalizm, *DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 11:163-184.

İnce, S. (2005). Almanya Seçimleri: Neo-Liberalizm Kaybetti. *Birikim Dergisi*. Sayı 198.
<http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=286&dyid=4330&dergiyazi=Almanya%20Se%C3%A7imleri:%20Neo-Liberalizm%20Kaybetti> (16 Eylül2009).

İnsel, A. (2003). *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*. 4. Baskı. İstanbul:Yayınları.

İrat, A. M. (2003). Neo-liberalizm Çağımıza Yanıt Verebilir mi?, *Birikim Dergisi*. Sayı:166:50-54.

Jacobi, L., Kluve, J. (2006). Before and After the Hartz Reforms: The Performance of Active Labour Market Policy in Germany. *IZA Discussion Paper Series*. Discussion Paper No.2100.

Jacques, M. (1998). Good to Be Back. *Marxism Today*. November/December: 2-3.

Jepsen, M., Pascual, S. A. (2005). The European Social Model: An Exercise in Deconstruction. *Journal of European Social Policy*. 15(3): 231–245.

Jilberto, A.E. F. (2005). The Political Economy of Neoliberal Governance in Latin America. *Good Governance in the Era of Global Neoliberalism* (ss.33-56). Derleyen Jolle Demmers, Alex E. Fernandez Jilberto ve Barbara Hogenboom. Routledge.

Jones, E. (2005). The Monetarist Turn in Belgium and Netherlands. *Monetary Union in Crisis* (ss.233-249). Derleyen Bernard H. Moss. NewYork: Palgrave Macmillan.

Jouen, M., Palpant, C. (2005). For a New European Social Contract. *Studies and Research*. No.43.Notre Europe.

Juhasz, G. (2006). Exporting or Pulling Down? The European Social Model and Eastern Enlargement of the EU. *European Journal of Social Quality*. 6(1)82-108.

Kahraman, B. H. (2002). *Sosyal Demokrasi Düşüncesi ve Türkiye Pratiği*. İstanbul: Sosyal Demokrasi Vakfı.

Kaiser, W. (1995). The EU Referenda in Austria, Finland, Sweden and Norway. *European Union Studies Association (EUSA) Biennial Conference May 11-14, 1995*. Charleston: South Carolina.

Kalotay, K., Hunya, G. (2000). Privatization and FDI in Central and Eastern Europe. *Transnational Corporations*. 9(1):39-66.

Kavalalı, M. (2005). *AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Kemmerling, A., Bruttel, O. (2006). 'New Politics' in German Labour Market Policy? The Implications of the Recent Hartz Reforms for the German Welfare State. *West European Politics*. 29(1):90-112.

Keune, M. (2006). The European Social Model and Enlargement. *Unwrapping the European Social Model* (ss.167-189). Derleyenler Maria Jepsen ve Amparo S. Pascual. Bristol:The Policy Press.

Keune M. (2008). *EU Enlargement and Social Standards: Exporting the European Social Model?*. Brussels: ETUI-REHS Printshop.

Kikeri, S., Nellis, J. (2004). An Assesment of Privatization. *The World Bank Research Observer*. 19(1):87-118.

Kiss, L. (2005). The Strategic Implications of EU Enlargement on Central and Eastern Europe. *Strategic Implications of European Enlargement* (ss.73-101). Derleyen Esther Brimmer ve Stefan Fröhlich. Centre for Transatlantic Relations: Johns Hopkins University.

Koray, M. (2000). *Sosyal Politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Koray, M. (2005a). Görölmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi. *Çalışma ve Toplum*. 2005/2:27-60.

Koray, M. (2005b). *Avrupa Toplum Modeli*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

Koray, M. (2006). Avrupa Toplum Modeli Avrupalılaşılabılır mı?. *Prof. Dr. Toker Dereli 'ye Armağan* (ss.606-630). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi: İstanbul.

Koray, M. (2007). Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak. *Çalışma ve Toplum*. 2007/4 Sayı 15:19-56.

Koukouritakis, M. (2003). Trade Effects Due to the Accession: The Case of Greece. *University of Cyprus Working Papers in Economics*. Discussion Paper 05.

Kozanoğlu, H., Özden, A. B., Gür, N. (2008). *Neoliberalizmin Gerçek 100'ü*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kubicek, P. (1999). Organized Labour in Postcommunist States: Will the Western Sun Set on It, Too?. *Comparative Studies*. 32(1):83-102.

Kus, B. (2006). Neoliberalism, Institutional Change and the Welfare State: The Case of Britain and France. *International Journal of Comparative Sociology*. 47(6):488-525.

Laursen, F. (2005). The Eastern Enlargement of the EU: Why and How Far?. *Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*. Vol.5 No.29.

Leigh, A. (2003). The Rise and the Fall of the Third Way. *Journal of Contemporary Analysis*. 75(2):10-15.

Lindstrom, N. (2008). Service Liberalization in the Enlarged EU: A Race to Bottom or the Emergence of Transnational Political Conflict?. *GARNET Working Paper*. No:56/08.

Lönnroth, J. (2002). *The European Social Model of the Future*. Speech at the EU Conference Organised by the Ecumenical EU Office of Sweden. Brussels.

Lucarelli, B. (2004a). *Monopoly Capitalism in Crisis*. New York:Palgrave Macmillan.

Lucarelli, B. (2004b). European Monetary Union: A Neoliberal Trojan Horse?. *Contributions to Political Economy*. Vol.23:81-91.

MacGregor, S. (2007). Refah Devleti ve Neoliberalizm. *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki* (ss.236-248). Derleyenler Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston. İstanbul:Yordam Kitap.

Mahutga, C. M., Bandelj, N. (2008). Foreign Investment and Income Inequality: The Natural Experiment of Central and Eastern Europe. *International Journal of Comparative Sociology*. 49(6):429-454.

Marshall, T. H. (2006). Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf. *Sosyal Politika Yazıları* (ss.19-33). Çeviren Burcu Yakut Çakar-Utku Barış Balaban. Derleyen Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder. İstanbul: İletişim Yayınları.

Maydell, B. et al.(2006). *Enabling Social Europe*. Berlin-Heidelberg:Springer Publications.

McBride, S., McNutt, K., Williams, R. (2007). Tracking Neoliberalism Labour Market Policies in the OECD Area. *Neoliberalism, State Power and Global Governance* (ss.79-93). Derleyenler Simon Lee ve Stephen McBride. Springer.

McCracken, K. (2003). The Third Way: Post-ideology or Politics as Usual, *Refereed Paper Presented to the Australian Political Studies Association Conference*. Hobart:University of Tasmania.

Merkel, W. (2000). *The Third Ways of Social Democracy into the 21st Century*. http://www.fes.or.kr/Publications/pub/The%20Third%20Ways/Third%20Ways-Merkel.doc#_Toc484422195 (27 Haziran 2009).

Milanovic, B. (1998). *Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy*. Washington DC: World Bank.

Milward, A. S. (2003). The Hague Conference of 1969 and United Kingdom's Accession to European Economic Community. *Journal of European Integration History*. 9(1):117-127.

Mudge, L. S. (2008). What is Neo-liberalism?. *Socio-Economic Review*. (6):703-731.

Munck, R. (2007). Neoliberalizm ve Siyaset. *Neoliberalizm Muhallif Bir Seçki* (ss.106-123). Derleyenler Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston. İstanbul:Yordam Kitap.

Nellis, J. (2008). Leaps of Faith: Launching the Privatization Process in Transition. *Privatization in Transition Economies: The Ongoing Story* (ss.81-137). Derleyenler Ira W. Lieberman ve Daniel J. Kopf, Oxford:Elsevier.

Nugent, N. (2003). *The Government and Politics of the European Union*. Fifth Edition. New York: Palgrave Macmillan.

Nugent, N. (2004). The Unfolding of the 10+2 Enlargement Round. *European Union Enlargement* (ss.34-56). Derleyen Neill Nugent. New York: Palgrave Macmillan.

Nugent, N. (2004a). Previous Enlargement Rounds. *European Union Enlargement* (ss.22-34). Derleyen Neill Nugent. New York: Palgrave Macmillan.

Ochel, W. (2005). Hartz IV-Welfare to Work in Germany. *CESifo Dice Report*. 2/2005:18-25.

OECD. (2002). Recent Privatisation Trends in OECD Countries. *Financial Market Trends*. No.82:43-58.

OECD. (2005). *Corporate Governance of State-Owned Enterprises A Survey of OECD Countries*. Paris:OECD Publications.

OECD. (2011). *Trade Union Density in OECD Countries 1960-2008*.
http://www.oecd.org/LongAbstract/0,3425,en_2649_33927_39891562_1_1_1_1,00.html (31 Ocak 2011).

Ojanen, H., Raik, K. (2005). The Strategic Impact for Northern Europe and Baltics. *The Strategic Implications of European Enlargement* (ss.27-53). Derleyen Esther Brimmer ve Stefan Fröhlich. Centre for Transatlantic Relations: Johns Hopkins University.

Oran, B. (2005). Dönemin Bilançosu. *Türk Dış Politikası* (655-580). Derleyen Baskın Oran. Cilt I. İstanbul: İletişim.

Orenstein, A. M., Hale, E. L. (2001). Corporatist Renaissance in Post-communist Central Europe?. *The Politics of Labour in a Global Age* (ss.258-285). Derleyen Christopher Candland ve Rudra Sil. New York:Oxford University Press.

Ost, D. (2000). Illusory Capitalism in Eastern Europe: Neoliberal Tripartism and Postcommunist Class Identities. *Politics&Society*. 28(4):503-530.

Özkazanç, A. (2005). Türkiye'nin Neoliberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce. *Tartışma Metinleri*. No.85. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi.

Paas, T., Eamets, R., Room, M. (2002). Labour Flexibility and Migration in the EU Eastward Enlargement Context: The Case of the Baltic States. *Ezoneplus Working Paper*. No.11.

Palley, I. T. (2007). Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması. *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki* (ss.42-59). Derleyenler Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston. İstanbul:Yordam Kitap.

Parker, D. (2002). Privatisation in European Union: An Overview, *Privatisation in the European Union-Theory and Policy Perspectives* (ss.10-49). Derleyen David Parker. New York:Routledge.

Payzanoğlu, D., Tekkaya, A. (2005). *Euro Bölgesi İzleme Raporu*. Mart-Nisan 2005. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/banka/emu/euroizleme04_05.pdf (8 Temmuz 2009).

Pinto, C. A. (2002). Portugal and European Integration - An Introduction. http://ies.berkeley.edu/research/files/CP02/CP02-Port_Euro_Integration.pdf (04 Nisan 2009).

Plehwe, D., Walpen, B. (2006). Between Network and Complex Organization: The Making of Neoliberal Knowledge and Hegemony. *Neoliberal Hegemony: A Global Critique* (ss.27-51). Derleyen Dieter Plehwe, Bernhard Walpen ve Gisele Neunhöffer. New York:Routledge.

Polanyi, K. (2007). *Büyük Dönüşüm*. Çeviren Ayşe Buğra. 7. Baskı. İstanbul:İletişim Yayınları.

Potucek, M. (2004). Accession and Social Policy: The Case of Czech Republic. *Journal of European Social Policy*. 14(3):253-266.

Powell, M. (2000). New Labour and the Third Way in the British Welfare State: A New and Distinctive Approach?. *Critical Social Policy*. 20(1):39-60.

Privatization Barometer. *The PB Report 2010*. Issue No.10.

http://www.privatizationbarometer.net/PUB/NL/4/7/PB_Report_2010.pdf (22 Mart 2012).

Privatization Barometer. (2008). *Atlas Italy*.

<http://www.privatizationbarometer.net/atlas.php?id=2> (19 Mayıs 2009).

Rasmussen, M. (2005). The Hesitant European History of Denmark's Accession to the European Communities 1970-1973. *Journal of European Integration History*. 11(2):47-75.

Rasmussen, N. P. (2005). Renewing not Rolling Back Social Europe. *Social Europe*. Issue 2 October:52-55.

Rasmussen, N. P., Delors, J. (2007). *The New Social Europe*. Brussels: Party of European Socialists.

Raunoi, T., Wiberg, M. (2001). The Big Leap to the West: The Impact of EU on the Finnish Political System. *Center for European Integration Studies Discussion Paper*. C 89.

Redzepagic, S. (2006). European Social Model vs Directive Bolkestein. *Panoeconomicus*. 53(1) : 65-77.

Robinson, R. (2006). Neo-liberalism and the Market State: What is the Ideal Shell?. *The Neoliberal Revolution: Forging The Market State* (ss.3-20). Derleyen Richard Robinson. London: Palgrave Macmillan.

Rodrik, D. (2006). Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion?. A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade Reform. *Journal of Economic Literature*. 44(4):973-987.

Romano, F. (2006a). *Clinton and Blair the Political Economy of the Third Way*. London, Newyork:Routledge.

Romano, F. (2006b). Clinton & Blair: The Economics of the Third Way. *Journal of Economic and Social Policy*. 10(2):79-94.

Royo, S., Manuel, C. P. (2001). Re-conceptualizing Economic Relations and Political Citizenship in the New Iberia of the New Europe: Some Lessons from the 15th Anniversary of the Accession of Portugal and Spain to the European Union. *Center for European Studies Working Paper*. No.94.

Rubery, J. (2008). The UK as A Third Way: The US Model with a Human Face?. *Industry Studies Conference Paper*. Alfred P. Sloan Foundation Annual Conference May 1-2. Boston.

Rugie, J. G. (1982). International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in Postwar Economic Order. *International Organization*. 36(2):379-415.

Saad-Filho, A. (2007). Latin Amerika'da Neoliberalizmin Ekonomi Politikası. *Neoliberalizm Muhalef Bir Seçki* (ss.361-374). Derleyenler Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston. İstanbul:Yordam Kitap.

Sapancalı, F. (2007). Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Sendikal Örgütlenme, Sorunlar ve Yeni Stratejiler. *Çimento İşveren*. 21(5):4-24.

Sapancalı, F. (2007b). Türkiye'de İşgücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. 21(2-3):8-30.

Sapir, A. (2006). Globalization and the Reform of European Social Models. *Journal of Common Market Studies*. 44(2): 369–90.

Sarıipek, D. B. (2006). Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm: Aktif Vatandaşlık. *Çalışma ve Toplum*. 2006/2:67-95.

Savaş, V. (2000). *Piyasa Ekonomisi ve Devlet*. Ankara:Liberte Yayınları.

Schulten, T. (2005). *Changes in National Collective Bargaining Systems Since 1990*. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2005/03/study/tn0503102s.htm> (20 Haziran 2010).

Sebastian, M. (2001). Spain in the EU: Fifteen Years may not be Enough. *Center for European Studies Working Paper Series*. Number 96.

Seyidoğlu, H. (1999). *Uluslararası İktisat*. Geliştirilmiş 13. Baskı. İstanbul:Güzem Yayınları.

Shaikh, A. (2007). Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi. *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki* (ss.76-91). Derleyenler Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston. İstanbul:Yordam Kitap.

Silva, P. (2006). The Politics of Neo-liberalism in Latin America: Legitimacy, Depoliticization and Technocratic Rule in Chile. *The Neoliberal Revolution: Forging the Market State* (ss.39-58). Derleyen Richard Robinson. London: Palgrave Macmillan.

Sloam, J. (2007). Blair, the Third Way and European Social Democracy: A New Political Consensus?. *Paper Presented to "Britain After Blair" Conference*. Chicago, IL, 29 August.

Smismans, S. (2008). The European Social Dialogue in the Shadow of Hierarchy. *Journal of Public Policy*. 28(1):161-180.

Social Dialogue Texts Database. (2009).

http://ec.europa.eu/employment_social/dsw/dspMain.do?lang= (12 Haziran 2010).

Spidla, V. (2005). Some Reflections on the European Social Model. *Social Europe*. Issue 2. October:55-56.

Stapelfeldt, G. (2005). Avrupa Birliği'nin Temel Hedefleri ve Entegrasyonu'nun Ana Prensipleri. *Küreselleşme, Türkiye ve Avrupa Yüksek Öğretim Alanı* (ss.155-186). Hamburg: Avrupa- Türkiye Araştırma Enstitüsü. Ankara.

Stiglitz, J. (2004). The Post Washington Consensus, *Initiative for Policy Dialogue Working Paper*. Columbia University.

Su, S. (2003). Neo-liberal Hegemonik Söylemin Düzeni. *Birikim Dergisi*. Sayı:166:39-50.

Şahinkaya, S. (1994). Neoliberalizmin Dünyü ve Bugünü Üzerine Lakatos'çu Bilimsel Araştırma Programları Çerçevesinde Bir Deneme. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*. 18(166):57-63.

Şenkal, A. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*. İstanbul:Alfa Yayınları.

Şenkal, A., Sarıipek, D.B. (2007). Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Refah Modelleri ve Sosyal Politikada Devletin Değişen Rolü. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 14:146-175.

Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi?. *Kalkınma ve Küreselleşme* (ss.13-55). Derleyenler Saniye Dedeoğlu ve Turan Subaşı. İstanbul:Bağlam Yayıncılık.

Tandırcıoğlu, H. (2002). Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4(3):198-226.

Tangian, A. (2006). Monitoring Flexibility Policies in Europe from Three Different Viewpoints. *WSI-Diskussionpapier*. Number 145.

Tepe, F. (2007). Swedish Neutrality and Its Abandonment. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(11):183-201.

Thorsen, E. D., Lie, A. (2006). What is Neoliberalism?.

<http://folk.uio.no/daget/What%20is%20Neo-Liberalism%20FINAL.pdf> (24 Mart 2009).

Tokol, A. (2000). Çeşitli Boyutlarıyla Sosyal Diyalog. *Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan* (ss.525-536). Ankara: Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası.

Treanor, P. (2004). *Neoliberalism: Origins, Theory, Definition*.

<http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/neoliberalism.html> (02 Mart 2009).

Turner, Rachel S. (2007). The Rebirth of Liberalism: The Origins of Neoliberal Ideology. *Journal of Political Ideologies*. 12 (1):67-83.

Türk, B. H. (2003). İdeolojiler ve Sistemler. *Siyaset*. Derleyen Mümtaz'er Türköne. İstanbul: Lotus Yayınevi.

Uçkan, B. (2005). Avrupa Birliği'nde Sosyal Diyalog: Danışma Komiteleri'nden Çerçeve Anlaşmalara. *Prof. Dr. Toker Dereli'ye Armağan* (ss.250-268). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi: İstanbul.

UNICEF. (1997). *The State of the World's Children 1997*. NewYork: Oxford University Press.

Upchurch, M., Taylor,G. , Mathers M. (2008). The Crisis of "Social Democratic" Unionism: The "Opening up" of Civil Society and the Prospects for Union Renewal in the United Kingdom, France, and Germany. *Labour Studies Journal Online First*. October 8.

Visser, J. (2006). Union Membership Statistics in 24 Countries. *Monthly Review*. January:38-49.

Vliegenthart, A., Overbeek, H. (2009). Corporate Tax Reform in Neoliberal Europe: Central and Eastern Europe as a Template for Deepening the Neoliberal European Integration Project. *Contradictions and Limits of Neoliberal European Governance: From Lisbon to Lisbon* (ss.143-163). Derleyen Bastian van Apeldoorn, Jan Drahokoupil ve Laura Horn. NewYork:Palgrave Macmillan.

Yeldan, E. (2008). *Küreselleşme Kim İçin?*. Ankara:Yordam Kitap.

Yeldan, E. (2012). Kapitalizmin 1980 Dönüşümü ve Sonrası, *Görüş*, Şubat 2012: 8-16.

Yılmaz, G. (2006). Marx'ın Yedek İşgücü Ordusu Kavramına, Günümüz *Kapitalizmi Tarafından Getirilen "Bilimsel Gerekçe"*: *NAIRU*. Toplum ve Hekim Dergisi. 21(2) <http://www.antimai.org/mkl/gynairuttb06.htm> (06 Haziran 2009).

Wallace, H., Wallace, W. (2000). *Policy-making in the European Union*. 3rd Edition. Oxford:Oxford University Press.

Walsh, M., Bahnisch, M. (2000). 'The Third Way': *Intellectuals and the Future of Social Democratic Politics*. Journal of Sociology. 36(1):98-106.

Ward, T., Morley, J. (2009). *ERM Case Studies: The Employment Impact of Relocation Within the EU*. Dublin:European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. http://www.eurofound.europa.eu/emcc/erm/studies/tn0803056s/tn0803056s_5.htm (18Ağustos 2009).

Williamson, J. (2002). *Did the Washington Consensus Fail?*. Outline of Speech at the Center for Strategic & International Studies. Washington DC. <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=488> (01 Mart 2009).

Williamson, J. (2004). A Short History of Washington Consensus. *Paper Commissioned by Fundación CIDOB for a Conference “From the Washington Consensus Towards a New Global Governance”*. Barcelona, September 24–25.

Zeitlin, J. (2003). Introduction: Governing Work and Welfare in a New Economy: European and American Experiments. *Governing Work and Welfare in a New Economy: European and American Experiments* (ss.1-30). Derleyenler Jonathan Zeitlin ve David M. Trubek. New York:Oxford University Press.

Zeytinoglu, E. (2006). İş Hukukunda Esneklik ve 4857 Sayılı İş Kanunu’na Çeşitli Yansımaları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(10):191-202.

Zengingönül, O. (2003). Sosyal Politika-Esnek Çalışma Biçimleri Paradoksunda Avrupa Birliği Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(4):157-171.